

Eskiyeni

ISSN 1306-6218 eISSN 2636-8536 Başlangıç 2006

Yayıncı Anadolu İlahiyat Akademisi

Makale Süreç Raporu

Makale Başlığı: Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen
Örneği

Rapor Tarihi: 20-03-2022

Süreç ve Raporlama Sistemi: DergiPark

Makale Başığı(en)	The Perception of Mâturîdism in the Orientalist Discourse: The Case of Ulrich Rudolph and Angelika Brodersen
Makale Başığı(tr)	Oryantalistlerin Mâturîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği
Gönderilme Tarihi	01-11-2021

ESKİYE

Orientalism is known, by Jewish and Christian Western scholarly circles, as a discipline that carries out research on the religion, culture, language and tradition of the East. Even if the roots of orientalism can be traced back to much earlier times in history, one could say that orientalism was engaged in intense activity as a scholarly discipline after the 17th and 18th centuries. Although the studies on the holy book of Islam, fiadīths, creed and madhhabs of fiqh and Turkish-Arab culture or tradition initially adopted an easily recognizable ideological attitude, this has apparently left itself to a more scientific perspective in recent years. The studies by orientalist on Islamic theology mostly focus on Muḩtazila, Ashḩarīsm and smaller divisions that have not survived to the present day. This study addresses the perception of Māturīdism in the orientalist literature. It is apparent that Māturīdism has been neglected in the Western orientalist studies, as well as in the Islamic world. Even though Māturīdism was mentioned in some articles at the end of the 19th century, it was not until 1960s that an independent book was written on it. A limited number of studies could be identified before that time, generally written based on the teachings of Murji'a and Abū Ianīfa. Globally considered, beginning with the second half of the twentieth century, the studies on Māturīdism simultaneously began with the study and publication of the works of Imam al-Māturīdī and other Māturīdī scholars. It is perhaps Ulrich Rudolph, who wrote the first independent book on Māturīdism in the orientalist tradition.

Ulrich Rudolph's work *Al-Māturīdī und die Sunnitische Theologie in Samarkand* (*Al-Māturīdī and Sunni/Ahl al-Sunnah Kalām in Samarkand*), which was composed based on his associate professorship studies, can be described as one of the major works that comprehensively introduced Māturīdism to the Western world. After this particular work, studies on Māturīdism in the orientalist literature began to come one after another. Angelika Brodersen, one of the leading Western researchers who examined the Māturīdī kalām in detail, analyzed and published Abū Ishāq al-Saffār's *Talkhīs al-adilla*.

However, by publishing her work *Der unbekannte Kalām* (*the Unknown Kalām*), she evaluated the theological perspectives of Māturīdism by comparing the views of Māturīdī scholars with each other. Both orientalist researchers describe their purpose in composing their work as introducing Māturīdism and revealing its unknown aspects. Both orientalists, who described Māturīdism and Imam al-Māturīdī as "the unknown kalām" or "the fame of the unknown", intended to publicize them in the

Anahtar Kelimeler (en)	Kalām, Mātūrīdism, Orientalism, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen
Anahtar Kelimeler (tr)	Kelâm, Mâtürîdîlik, Oryantalizm, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen
Makale Türü (tr)	Araştırma Makalesi
Makale Türü (en)	Research Article
Konular (tr)	Din Bilimi
Konular (en)	Religion
Yazarlar	Mehmet Akif CEYHAN , eylul980@hotmail.com, ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

2. YAZARIN EKLEDİĞİ MAKALE DOSYALARININ İLK HALI

TAM METİN

Başlık: Oryantalist Söylemde Mâtürîdîlik Algısı_Rudoph ve Brodersen Örneği.docx

Oryantalist Söylemde Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen

Örneği

Mehmet Akif Ceyhan

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslâmi İlimler Fakültesi,
Kelam ve İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
Assistant Professor, Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Islamic
Studies Department of Kalam and History of Islamic Sects
Ankara, Turkey

mehmetakif.ceyhan@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-8709-3833

The Perception of Mâtürîdism in the Orientalist Discourse: The Case of Ulrich Rudolph and Angelika Brodersen

Abstract

Orientalism is known, by Jewish and Christian Western scholarly circles, as a discipline that carries out research on the religion, culture, language and tradition of the East. Even if the roots of orientalism can be traced back to much earlier times in history, one could say that orientalism was engaged in intense activity as a scholarly discipline after the 17th and 18th centuries. Although the studies on the holy book of Islam, ḥadīths, creed and madhhabs of ṣūfī and Turkish-Arab culture or tradition initially adopted an easily recognizable ideological attitude, this has apparently left itself to a more scientific perspective in recent years. The studies by orientalists on Islamic theology mostly focus on Mu'tazila, Ash'arism and smaller divisions that have not survived to the present day. This study addresses the perception of Mâtürîdism in the orientalist literature.

It is apparent that Mâtürîdism has been neglected in the Western orientalist studies, as well as in the Islamic world. Even though Mâtürîdism was mentioned in some articles at the end of the 19th century, it was not until 1960s that an independent book was written on it. A limited number of studies could be identified before that time, generally written based on the teachings of Murji'a and Abū Ḥanīfa.

Globally considered, beginning with the second half of the twentieth century, the studies on Mâtürîdism simultaneously began with the study and publication of the works of Imam al-Mâtürîdî and other Mâtürîdî scholars. It is perhaps Ulrich Rudolph, who wrote the first independent book on Mâtürîdism in the orientalist tradition. Ulrich Rudolph's work *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand (Al-Mâtürîdî and Sunnī/Ahl al-Sunnah Kalām in Samarkand)*, which was composed based on his associate professorship studies, can be described as one of the major works that comprehensively introduced Mâtürîdism to the Western world. After this particular work, studies on Mâtürîdism in the orientalist literature began to come one after another. Angelika Brodersen, one of the leading Western researchers who examined the Mâtürîdî kalām in detail, analyzed and published Abū Ishāq al-Saḡār's *Talkhīṣ al-adilla*. However, by publishing her work *Der unbekannte Kalām (the Unknown Kalām)*, she evaluated the theological perspectives of Mâtürîdism by comparing the views of Mâtürîdî scholars with each other. Both orientalist researchers describe their purpose in composing their work as introducing Mâtürîdism and revealing its unknown aspects.

Both orientalists, who described Mâtürîdism and Imam al-Mâtürîdî as "the unknown kalām" or "the fame of the unknown", intended to publicize them in the Western orientalist scholarly circles through their studies. Describing Mâtürîdism as "the unknown kalām" and "the fame of the unknown" hardly means that Mâtürîdism was not known at

all in the West. In general, there is obscurity arising from the fact that the views on Mātūrīdism, which were expressed using the phrase "the followers of Abū Ḥanīfa" in the previous studies in the West, have not been associated with Imam al-Mātūrīdī.

Globally considered, the orientalist perspective neglected Mātūrīdism until the mid- twentieth century, and Mātūrīdism was described as "the unknown kalām" by Western orientalist researchers. Although the name Imam al-Mātūrīdī and the fame of the Mātūrīdī theological school are known by orientalists and it is accepted as another school of Ahl al- Sunnah by researchers, the state of vagueness and obscurity about the theology of the school has prevailed for centuries. However, today, thanks to the increase in the studies on Mātūrīdism, this state of obscurity and vagueness has begun to be cleared up. Such a state of being unknown and vague has been eliminated both in the West and in the Islamic geography, thanks to the introduction of the two main works of Imam al-Mātūrīdī to the scholarly community and the improved access to those of Mātūrīdī scholars. Furthermore, the theological views of Imam al-Mātūrīdī, whose reputation is known but theological views are unknown, have begun to gain publicity in line with his fame in the current Western literature. This study aims to refer to the Mātūrīdism studies of orientalist researchers in general and tries to unearth Ulrich Rudolph's and Angelika Brodersen's perceptions of Mātūrīdism.

Keywords

Kalām, Mātūrīdism, Orientalism, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen

Oryantalist Söylemde Mātūrīdilik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen

Örneği

Öz

Oryantalizm, Yahudi ve Hıristiyan batılı ilim çevreleri tarafından doğunun dini, kültürü, dili ve geleneği üzerine araştırmalar yapan bir disiplin olarak bilinmektedir. Başlangıcı çok eski tarihlere götürülse bile, ilmi bir disiplin olarak 17 - 18. yüzyıllardan sonra yoğun bir faaliyet içerisine buldukları söylenebilir. İslâm dininin kutsal kitabına, hadislere, itikâdî ve fikhî mezheplere ve Türk-Arap kültür ve geleneğine yönelik çalışmalarda, başlangıçta ideolojik olduğu rahatlıkla fark edilebilen tutum, son yıllarda kendisini bilimselliğe bırakmış görünmektedir. Oryantalistlerin İslâm kelâmına yönelik çalışmaları genelde Mu'tezile, Eş'ârlilik ve günümüze ulaşmamış küçük fırkalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Biz bu çalışmamızda oryantalist literatürde yer alan Mātūrīdilik hakkındaki algıyı ortaya koymaya çalışacağız.

Mātūrīdiliğin İslâm dünyasında ihmal edildiği gibi batılı oryantalist çalışmalarda da ihmal edildiği görülmektedir. 19. yüzyılın sonlarında bazı makalelerde Mātūrīdiliğe atıf yapılsa bile 1960'lı yıllara kadar müstakil bir kitap çalışması ile karşılaşmamaktadır. O döneme kadar genellikle Mürcie ve Ebû Hanīfe'nin öğretileri çerçevesinde sınırlı sayıda çalışma tespit edilebilmektedir.

Genel olarak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mātūrīdiliğe yönelik çalışmaların başlaması, İmam Mātūrīdī'nin ve Mātūrīdī mütekellimlerin eserlerinin tahkik edilerek neşredilmeleriyle eş zamanlı olmuştur. Oryantalist gelenek içerisinde belki de Mātūrīdiliğe dair ilk müstakil kitap çalışmasını yapan Ulrich Rudolph'dur. Ulrich Rudolph'un doçentlik çalışmasına dayanan *Al-Mātūrīdī und die Sunnitische Theologie in Samarkand (Mātūrīdī ve Semerkant'ta Sünnî/Ehl-i Sünnet Kelâmı)* adlı eseri, Mātūrīdiliği batıda en geniş anlamda tanıtan çalışmaların en önemlilerinden biri olarak nitelenebilir. Bu çalışma ile birlikte oryantalist literatürde Mātūrīdiliğe dair çalışmalar peşi sıra gelmeye başlamıştır. Mātūrīdī kelâm sistemini detaylı olarak inceleyen önemli batılı araştırmacılardan Angelika Brodersen ise Ebû İshak es-SaJâr'ın *Telhîsü'l-Edille*'sini tahkik etmiş ve neşretmiştir. Bununla birlikte *Der unbekante Kalām (Bilinmeyen Kelâm)* adlı eserini yayınlarak

Mâtürîdîliğin teolojik görüşlerini yine Matürîdî alimlerin görüşlerinin birbiriyle mukayesesini yaparak değerlendirmiştir. Her iki oryantalist araştırmacı, bu çalışmalarını yapmalarındaki amaçlarını Mâtürîdîliği tanıtmak ve bilinmeyen yönlerini ortaya koymak olarak tarif etmektedirler.

“Bilinmeyen kelâm” veya “Bilinmeyenin şöhreti” olarak her iki oryantalist tarafından nitelenen Mâtürîdîlik ve İmam Mâtürîdî, bu çalışmalar ile batılı oryantalist ilim çevreleri tarafından bilinir kılınmak istenmektedir. Mâtürîdîliğin “Bilinmeyen kelâm” ve “Bilinmeyenin şöhreti” şeklinde tanımlanması ile esasında Mâtürîdîliğin batıda duyulmadığı anlamına gelmemektedir. Genel anlamda daha önce batıda yapılan çalışmalarda “Ashâbı Ebî Hanîfe” tanımlaması ile ifade edilen Mâtürîdîliğe dair görüşlerin, İmam Mâtürîdî ile ilişkilendirilmemesinden kaynaklanan bir belirsizlik durumu hâkimdir.

Oryantalist bakış açısı, bu durumlardan hareketle 20. yüzyılın ortalarına kadar genel anlamda Mâtürîdîliği ihmal etmiş ve Mâtürîdîlik batılı oryantalist araştırmacılar için “bilinmeyen kelâm” olarak nitelenmiştir. Her ne kadar oryantalistler tarafından İmam Mâtürîdî ismi ve Mâtürîdîlik kelâm ekolünün şöhreti bilinse ve araştırmacılar tarafından Ehl-i Sünnet’in bir diğer ekolü olarak kabul edilse bile, ekolün teolojisi hakkında bilinmezlik ve kapalılık durumu yüz yıllar boyunca hâkim olmuştur. Ancak günümüzde Mâtürîdîliğe yönelik çalışmaların artmasıyla birlikte bu bilinmezlik durumu, artık bilinir kılınmaya başlanmıştır. Bu tanınır ve bilinir olma durumu, başta İmam Mâtürîdî’nin iki temel eserinin ilim dünyasının istifadesine sunulması ve Mâtürîdî mütekellimlerinin eserlerine ulaşılması ile hem batıda hem de İslâm coğrafyasında giderilmiş durumdadır. Ayrıca şöhreti bilinen ancak teolojik görüşleri bilinmeyen İmam Mâtürîdî’nin günümüz batı literatürde şöhretine paralel olarak teolojik görüşleri de bilinir olmaya başlanmıştır. Bu çalışmamızla öncelikle genel olarak oryantalist araştırmacıların Mâtürîdîlik çalışmalarına atıf yapacak, sonrasında ise Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen’in Mâtürîdîlik ile ilgili algılarını ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler:

Kelâm, Mâtürîdîlik, Oryantalizm, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen

Giriş

Batılıların İslâm dünyasını tanıma ve Müslümanların dinini araştırma çalışmalarının tarihini Hz. Peygamber dönemlerine kadar götürmek mümkündür. Batılılar ya da Müslüman olmayanlar tarafından “öteki” olarak konumu belirlenen İslâm dünyası, ilk dönemlerden beri diğer taraftan bakanlar açısından içerisinde bir gizem barındırmaktaydı. Ötekini bilme isteği ise bu gizemden dolayı Hz. Peygamber dönemi sonrasında günümüze kadar İslâm dinini araştırmak isteyen gayr-ı müslim unsurlar tarafından hareket ettirici güç olarak kullanıla gelmiştir.

Tarihten günümüze belirli dönemlerde “öteki” olarak görülen ve genel anlamda doğu ile ilgili araştırmalar için bir şemsiye kavram olarak kullanılan oryantizm, 18. yüzyıldan itibaren bilim ve ideoloji arasına sıkışmış bir yöntemle çalışmalarını sürdürülmüştür. Batı’nın kendisinden olmayan tüm doğu din ve kültürleri hakkında sürdürdüğü çalışmalara bir isim olan oryantizm¹ kavramı, son yüzyıllarda İslâm dünyası ile ilgili yapılan çalışmalar için sıklıkla kullanılan bir kavrama dönüşmüştür.

Batı dünyasının – daha doğrusu Müslümanların dışında yer alan ve genellikle coğrafi olarak Müslümanların batısında yaşayan kitlenin - İslâm dünyasını tanıma ve bilme arzusunun, hulefâ-i râşidîn dönemi fetih hareketleri ile başladığı kabul edilse bile Müslümanların Avrupa’nın ortasına kadar ilerleyerek Endülüs Emevî devletini kurmaları ve orasını ilim merkezine dönüştürmeleri, batılıları İslâm dini hakkında araştırma yapmaya sevk etmiştir.² Önceleri sadece içerisinde merak barındıran ötekini bilme arzusu, son yüzyıllarda ideolojik ve bilimsel bir disipline dönüşmüş, 18-19. yüzyıllarda ötekinin

1 Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim: 16.09.2021.

eksikliklerini ve yanlışlarını bularak ortaya koyma çabası, günümüze gelindiğinde daha mutedil bir bilimsel faaliyete evrilmiştir. Dahası, son dönemlerde oryantalistlerin yapmış olduğu tahkik vb. çalışmalar, Müslüman bilim adamlarının istifadelerine sunulmuş, Müslüman araştırmacılar oryantalistlerin ortaya koymuş olduğu çalışmalardan yararlanır olmuşlardır.³

Başlangıç dönemlerinde İslâm dünyasına karşı ideolojik saiklerle hareket edildiği anlaşılan oryantalist çalışmaların seyri incelendiğinde, son 2-3 yüzyılda hem nitelik hem de nicelik açısından çalışmalarda bir artışın olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Oryantalist çalışmalarda, doğu ile ilgili genel araştırmaları bir kenara bırakarak İslâm dinine yönelik yapılan araştırmaları temel alacak olursak, *Der Islam, Die Welt des Islams* ve *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft [ZDMG]* gibi süreli yayınların da etkisiyle oryantalizmin artık İslâm araştırmalarına evrildiği ve daha çok Hz. Peygamber ve Hicrî ilk 4-5 asrı konu edindiğini söylemek mümkündür. Carl Heinrich Becker, Theodor Nöldeke ve Ignaz Goldziher gibi müsteşriklerin de çabaları ile daha çok Arap kültürü ve tarihi, hadis, tefsir ve ilk firkalaşma hareketleri üzerinden mezhepler tarihi ve kelâm sahalarında önemli çalışmalar yapıldığı literatür incelendiğinde açık bir şekilde fark edilecektir.

Biz bu çalışmamızda, Alman oryantalist geleneğinde kelâm ilmine yönelik çalışmalara kısa bir şekilde değindikten sonra, oryantalistlerin çok fazla üzerinde durmadıkları, bir anlamda göz ardı ettikleri Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili yapılan çalışmaları değerlendireceğiz. Bu değerlendirmelerin akabinde ise son yüzyılda Mâtürîdîlik ekolü ile ilgili Almanya'da önemli çalışmalara imza atan Ulrich Rudolph ve günümüz kelâm araştırmacılarından Angelika Brodersen örneği üzerinden oryantalist araştırmacılarıdaki Mâtürîdîlik algısını ortaya koymaya çalışacağız.

1. Oryantalist Kelam Çalışmaları

Oryantalist çalışmaların tarihsel kökenine bakıldığında, ilk olarak İslâm dinini tanıma amacına yönelik olarak Kur'an merkezli bir faaliyet yürütüldüğü bilinmektedir. Bu çerçevede Endülüs ilmî mirasının da batıya etkisi ile ilk olarak Kur'an 12. yüzyılda Latince'ye⁴ ve daha sonrasında ise Almanca ve İtalyanca'ya çevrilerek Venedik'te 16. yüzyılda basılmıştır.⁵ Kur'an'ın basımı ile birlikte özellikle batı Avrupa ülkelerinde İslâm araştırmaları yapılmak üzere pek çok enstitü ve merkez kurulmuş, İslâm araştırmacısı yetiştirilmek üzere faaliyetlere başlanmıştır.⁶

Kur'an'ın batılı araştırmacılar ile buluşması ile birlikte, öncelikle Kur'an, ulûmü'l-Kur'an, Kur'an yorumu, kiraat farklılıkları gibi hususlar tetkik edilmiş, sonrasında ise hadislere yönelik araştırmalarda artış gözlemlenmiştir. Kur'an'ın metnine, hadislerin sıhhatine ve Kur'an ile ilişkisine yönelik ideolojik olduğu fark edilebilen oryantalist çalışmalarda, daha sonrasında ibre itikâdî farklılaşmalar üzerinden Mu'tezile kelâm ekolüne, günümüze ulaşmamış küçük bazı firkalara ve özellikle de Şiâ'ya yönelmiştir.

Belirli bir dönem oryantalist çalışmaların, ilk dönem itikâdî firkalaşma hareketleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Klasik mezhepler tarihi ve kelâm literatüründe

2 Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens, herausgegeben vom Orientalischen Seminar der Universität Tübingen (Tübingen: Erdmann, 1974), 7.

3 Kelâm ilmi açısından konuya bakacak olursak ilk dönem kelâm ekollerinin teşekkül ettiği dönemlere ait kelâm ekollerinin kurucu imamlarına ait eserlerin bile batılı oryantalistler tarafından tahkik edildiği ve ilim dünyasının istifadesine sunulduğunu söyleyebiliriz. Önemli gördüğümüz eserlerden örnek olarak Helmut Ritter tarafından tahkik edilen ve neşredilen İmam Eş'ârî'ye ait *Maḳālâtü'l-İslâmiyyîn ve'ihṫilâfü'l-muṣallîn* (I-III, İstanbul - Leipzig 1929 - 1933) ve Josef van Ess tarafından tahkik edilerek *Anfänge Muslimischer Theologie* (Beirut-Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1977) adlı eser içerisinde neşredilen, Mürcie'ye ait günümüze ulaşan ilk eser olarak kabul edilen, Hasan b. Muhammed b. el-Hane:yye'ye ait *Kitâbu'l-Ircâ* adlı çalışmalar verilebilir.

4 James Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam* (Princeton: Princeton University Press, 1964), 95-99; Rudi Paret, *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten: Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1966), 2.

5 Ignaz Goldziher, *Gesammelte Schriften*, neşr. J. DeSomogyi (Hildesheim: Olms Verlag, 1970), I/VII.

6 Özcan Taşcı, "Almanya'da Kelam Çalışmaları", *Dini Araştırmalar* 6 / 18 (Haziran 2004), 211.

önemli bir yere sahip olan Şehristânî'nin (öl. 548/1153) *el-Milel ve'n-Nihâl* adlı eserinin, Dr. Theodor Haarbrücker tarafından 1850 yılında Almanca'ya tercüme edilmesi, oryantalist çalışmaların kelâm ve mezhepler tarihi alanına yönelmesine zemin hazırlamıştır.⁷

Oryantalist araştırmacıların İslâm dininde imani konulara ve itikâdî farklılıklara yönelik çalışmalarında, belki de İslâm dini içerisindeki grup kavgalarını ortaya çıkararak ideolojik bir tavır ile hareket ettikleri düşünülse bile günümüze kadar gelinen süreçte bu ideolojik bakış açısının zamanla bilimsel bakış açısına dönüştüğü görülmektedir. Bu durum 18 - 19. yüzyıllarda çalışmalarına şahit olduğumuz Heinrich Steiner (1841-1889), Alfred von Kremer (1828-1889), Carl Heinrich Becker (1876 - 1933) ve Ignaz Goldziher (1850- 1921) gibi oryantalistlerin çalışmaları ile günümüz kelâm araştırmacıları Ulrich Rudolph (1957-), Josef van Ess (1934-) ve Tilman Nagel'in (1942-) eserleri karşılaştırıldığında çok açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle son yüzyılın yaşayan en önemli kelâm araştırmacıları listesinin zirvesinde yer alan Josef van Ess'in kelâm tarihine yönelik ortaya koymuş olduğu altı cildlik *Theologie und Gesellschaft*⁸ (*Teoloji ve Toplum*) ve *Anfänge Muslimischer Theologie*⁹ (*İslâm Kelâmının Başlangıcı*) adlı eserleri, hicri ilk yıllarda gerçekleşen firkalaşma hareketlerine objektif olarak ayna tutan önemli çalışmalar olarak ilim dünyasına kazandırılmıştır.

Kelâm ilmine yönelik oryantalist çalışmalarda Eş'ârî ve Mâtürîdîye ekollerinden ziyade, Mu'tezile'nin temel alındığı, kimi oryantalistlerin Mu'tezile hayranlığını çalışmalarına aksettirmeleri farklı yorumlanabilmektedir. Mu'tezile'nin akıl merkezli yorumlarına duyulan bu hayranlığın, Hicri ilk 4-5. yüzyılda Ehl-i Hadîs, Eş'ârilik ve Mâtürîdîliğin oluşturduğu ve Ehl-i Sünnet olarak nitelenen merkezî düşüncenin dışında bulunmasından kaynaklandığı büyük oranda düşünülebilir. Bizi bu düşünceye sevk eden etkenlerden birisi şudur: İlk dönem kelâm ekolleri içerisinde yer alan Mâtürîdîlik, metod itibari ile Mu'tezile'ye en yakın itikâdî ekol olarak bilinmektedir. Akıllı, Mu'tezile'de olduğu gibi temel bilgi kaynağı olarak gören, mutedil bir akıl - vahiy dengesi ortaya koyan İmam Mâtürîdî ve Maturîdilik ile ilgili neredeyse 1950-60'lı yıllara kadar bir araştırma ortaya koymayan oryantalist camianın, hemen hemen aynı ilkeleri savunan ancak itikâdî olarak merkez halkanın dışında kabul edilen Mu'tezile üzerinde yoğunlaşmaları manidardır. Son zamanlarda Mâtürîdîlik üzerine araştırma yapan oryantalistlerin artması da bize göstermektedir ki, yukarıda ortaya koymuş olduğumuz oryantalistlerin ideolojik yaklaşımdan bilimsel yaklaşıma evrildiği tezimizi kuvvetlendirmektedir.

Bu iddia / tezin haricinde oryantalist kelâm çalışmalarının Mu'tezile ekolü üzerinden yürütülmesi ile ilgili farklı iddialar da bulunmaktadır. Bu iddialardan birisi, Mu'tezile'nin başta Aristo olmak üzere Yunan :lozocanın eserlerinin Arapça'ya çevrilmesi ile birlikte Yunan :lozocardan etkilenmelerinden kaynaklandığı iddia edilmektedir. Diğer bir iddia, 18. yüzyıl batılı aydınlanmacı :lozof ve bilim adamlarının, insanın irade özgürlüğü ile ilgili konularda Mu'tezile'yi diğer ekollerden kendilerine daha yakın hissetmeleridir. Son olarak ortaya konulan iddia ise Mu'tezile'nin Kur'an'ın yaratılmış olduğuna yönelik iddiasının, batılı dogmatik teoloji çevrelerinin görüşleri ile örtüşmesidir.¹⁰

Her ne sebeple olursa olsun, oryantalist kelâm araştırmalarının Ehl-i Sünnet kelâm ekolleri dışında, başta Mu'tezile olmak üzere, çoğu zaman günümüze kadar ulaşmamış fırka ve ekoller üzerinden şekillendiği, son yüzyılda ise Gazzâlî ve sonrası müteahhirûn Eş'ârî dönemi araştırmalara evrildiği ve daha çok felsefî kelâm üzerine yoğunlaştığı kabul edilebilir.

2. Mâtürîdîlik Ekolüne Oryantalist Bakış

7 Taşcı, "Almanya'da Kelâm Çalışmaları", 212.

8 Josef van Ess, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*, I-VI (Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1991-1995).

9 Josef van Ess, *Anfänge Muslimischer Theologie* (Beirut-Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1977).

10 Özcan Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslâm: Kelâmî Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma* (Ankara: Sentez Yay., 2013), 29-32.

Oryantalist çalışmalarda Mâtürîdîlik ile ilgili yapılan araştırmaların sayısal olarak azlığı, ya da belki de son 50-60 yıllara sınırlı olması, oryantalist bakışın Mâtürîdîliği ihmal ettiği anlamını taşımaktadır. Ancak Mâtürîdîliği ihmal eden kitlenin sadece oryantalistler olduğunu söylemek ise bazı gerçeklerin üzerini kapatmak sayılacaktır. Osmanlı'dan günümüze ülkemizde ve İslâm dünyasında yapılan ilâhiyat çalışmalarında, son yüzyıla gelene kadar Mâtürîdîliğin ihmal edildiği, göz ardı edildiği bilinmektedir. İmam Mâtürîdî'nin temel eseri *Kitâbu't-Tevhîd*'in son yıllarda tahkik edilerek merhum Prof. Dr. Bekir Topaloğlu tarafından neşredilmesine¹¹ ve *Te'vilâtu'l-Kur'an* adlı tefsirin neşrine ve 2020 yılında tercümesinin¹² tamamlanmasına kadar kurucu imamın eserlerinin bile okuyucu ile buluşturulamadığını söylemek mümkündür. Bu durum göstermektedir ki Mâtürîdîliği ihmal eden sadece oryantalist yaklaşım değil, aynı zamanda İslâm dünyasıdır. İslâm dünyasının ve oryantalistlerin Mâtürîdîliğe ilgi duyması ve hakkında çalışmalar ortaya koymasının tarihleri de birbiri ile paralellik göstermektedir.

Oryantalist geleneğin İslâm kelâmına dair çalışmaları içerisinde 1960'lı yıllara kadar Mâtürîdîliğe bir ekol ve itikâdi bir sistem olarak bir atıf yapılmadığını genel olarak söylemek mümkündür. Aşağıda bazı örneklerini vereceğimiz çalışmalarda da Mâtürîdîliğin ve bu sistemin kurucusu İmam Mâtürîdî'nin isminin zikredilmemiş olması, ama buna rağmen Mâtürîdîliğin arka planına değinilmesi manidar görülmektedir. Bu durumun bir istisnası olarak Heinrich Ritter'in 1844 yılında neşredilen "*Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie*" (*Arap Felsefesi Bilgimiz Üzerine*) adlı çalışmasını zikretmeden geçmemek gerekmektedir. Ritter, söz konusu eserde diğer kelâm ekollerinden bahsettiği şekliyle Ehl-i Sünnet içerisinde Mâtürîdîlik ekolünden de detaylarına girmeden bahsetmektedir.¹³ Ancak İmam Mâtürîdî'nin Mâtürîdîliğin kurucusu olduğuna dair bir açıklama getirmemektedir.¹⁴ Bu durum, oryantalist araştırmacıların İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik ekolünden habersiz olmadıklarını ortaya koymaktadır. Esasında Ehl-i Sünnet'in bir unsuru olarak Mâtürîdîliğin bilinmesine rağmen 1960'lı yıllara kadar bir ekol olarak üzerinde durulmaması oryantalistlerin ideolojik saikleri ile açıklanabilecektir.

Oryantalist literatür incelendiğinde "Mâtürîdîlik" adı altında olmasa da bu ekolün tarihi arka planında yer aldığı kabul edilen Mürcie ve Hanefîliğe dair bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalara örnek olarak Martin Schreiner'in 1898 yılında yayınladığı, "*Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm*" (*İslâm'da Kelâmi Hareketlerin Tarihine Katkılar*) adlı makalesi verilebilir. İslâm kelâmının gelişim sürecine yönelik yapılan bu çalışmada, belki de Mâtürîdîliğin ismi zikredilmeden Mâtürîdî kelâmının arka planında değerlendirilebilecek Ebû Hanîfe'nin ve Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin ortaya koymuş olduğu itikâdi ve fikhî öğretilerin tasavvufa etkisinin aktarıldığı görülmektedir.¹⁵ Eserde Mâtürîdîliğin hiç zikredilmemiş olması dikkate değerdir. Çünkü Ebu'l-Leys es-Semerkindî, Ebu Hanife ve İmam Mâtürîdî'nin görüşleri çizgisinde kabul edilen bir âlim olarak bilinmesine rağmen, onun Mâtürîdîlikle bağlantısına yer verilmemiştir.

Bu duruma bir örnek de C. F. Seybold'un 1915 yılında Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin *Akâid*'ine dair yayınladığı makalesinde yine Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapmaması verilebilir.¹⁶ Çalışmada yazar, Gotha kütüphanesinde 643

11 Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2002).

12 Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ümraniye Bel. Kültür Yay., 2020).

13 Heinrich Ritter, *Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie und besonders über die Philosophie der orthodoxen arabischen Dogmatiker* (Göttingen: Dieterichen Buchhandlung, 1844), 17-18.

14 Özcan Taşcı, "Batılı / Alman Araştırmacılara Göre Mu'tezile Temelinde Eş'ariliğin Mâtürîdîlik Karşısındaki Konumu", V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu, (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018), 378.

15 Martin Schreiner, "Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm", *ZDMG*, 52 (1898), 513-563.

16 C. F. Seybold, "Gothanus 643 ist nicht 'Abd al 'aziz al Nasa:'s Kifajat al fuhûl : 'ilm al usûl, sondern ein älterer Kommentar zu 'Omar al Nasa:'s 'Akaid", *ZDMG*, 69 (1915), 405-411.

numaralı el yazmasının araştırmacılar tarafından yanlışlıkla Abdülazîz en-Nesefî'nin *el-Kifâyât el-fuhûl fi ilmû'l-usûl* adlı eseri zannedildiğini, aslında eserin Ömer en-Nesefî'ye ait *Akâid*'e dair yazılmış eski bir yorum olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken de yine Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapılmamaktadır. Bu durum bazı geç dönem çalışmalarda da kendisini göstermektedir. Mâtürîdîliğin arka planını eserinde inceleyen Wilferd Madelung'un *The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of ḤanaRsm (Horasan ve Mâverâunnehir'de Erken Dönem Mürcie ve Hanefîliğin Yayılması)* adlı makalesi de Mâtürîdîliğe atıf yapılmadan Mürcie ve Hane:liğin Horasan bölgesine taşınması ve gelişimine dair bilgiler sunmaktadır.¹⁷

Oryantalist literatürde 1950-60'lı yıllara gelindiğinde ise yavaş yavaş Mâtürîdîliğe dair çalışmalara veya İslâm düşüncesinin teşekkül sürecine dâir eserlerde Mâtürîdîliğe yapılan atıfara rastlanabilmektedir. Bu çalışmalardan birisi, Manfred Götz'ün *Der Islam* dergisinde yayınladığı *Mâturîdî und sein Kitâb Ta'wîlât al-Qur'ân (İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'an Adlı Eseri)* başlıklı makalesidir.¹⁸ Süreli yayınlar içerisinde belki de İmam Mâtürîdî'nin ismi zikredilerek onun *Te'vîlâtü'l-Kur'an* adlı tefsirini tanıtmaya ve Mâtürîdîliğe ait görüşleri aktarmaya yönelik müstakil olarak yapılan ender çalışmalardan biridir. Söz konusu hacimli makalede yazar, öncelikle Hanefîlik ve Mâtürîdîlik ilişkisine değindikten sonra, *tefsîr* ve *te'vîl* arasındaki farkı ortaya koymaktadır. İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'an* adlı eseri bağlamında onun sıfatullah teorisini açıklamakta ve daha sonrasında ise Mâtürîdîliğin itikâdî öğretileri hakkında bilgi vermektedir. Çalışmanın son kısmını ise yazar, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*'ın kütüphanelerde bulunan el yazması nüshalarına dair açıklamalar getirmektedir. Çalışmanın değerli oluşu ise Mâtürîdîliğe yönelik müstakil olarak oryantalist literatürde yer alan ilk çalışmalardan birisi olması hasebiyledir.

1965 yılı sonrasında ise başta Ulrich Rudolph olmak üzere bazı Alman oryantalistlerin Mâtürîdîliğe ilgi duyduğu söylenebilir. Bu isimlerden birisi de Josef van Ess'dir. Josef van Ess'in eserleri incelendiğinde onun çalışma alanının daha çok Hicri 1-2. yıllar olduğu ve İslâm düşüncesinin teşekkül sürecinin başlangıcına dâir eserler ortaya koyduğu görülmektedir. Bu çerçevede yoğunlukla Mu'tezile kelâm ekolü ve ilk dönem fırkalar üzerinde araştırmalar ortaya koyan van Ess'in, 2000'li yıllardan sonra diğer kelâmî ekoller üzerine de çalışmaları yayınlanmıştır. Mâtürîdî kelâm sistemi ile bağlantılı olarak Ebû Hanîfe'nin *Fıkhü'l-Ekber* adlı eserini incelediği *Kritisches zum Fıqh el-akbar*'i¹⁹ (*Fıkhü'l-Ekber Kritiği / Eleştirisi*) bu bağlamda zikredilebilir. 2000'li yıllardan sonra ise Alman oryantalist geleneğinde Mâtürîdîlik ile ilgili pek çok çalışma yayınlanmış ve halen yayınlanmaya devam etmektedir. Mâtürîdîliğe dair güncel oryantalist literatürün yoğunluğu da dikkate alındığında, müstakil ayrı bir çalışmada bu eserlerin zikredilmesi daha uygun olacaktır.

Biz bu çalışmamızda yapılan yayınlar içerisinde en fazla ilgimizi çeken ve Mâtürîdîliği bilimsel bir gözle objektif olarak eserlerine yansıtan Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in çalışmalarını ve Mâtürîdîliğe bakış açılarını değerlendirmeye tabi tutmaya çalışacağız.

3. Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in Mâtürîdîliğe Dâir Yaklaşımları: "Bilinmeyen Kelam" Tanımlaması

Oryantalist bilim adamlarına ait araştırmalar içerisinde, müstakil bir kitap çalışması olarak Mâtürîdîliği ele alan ve kapsamlı bir araştırma ortaya koyan İslâm araştırmacılarından en önemlisi belki de Ulrich Rudolph'dur. Rudolph'un "*Al-Mâturîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand*"²⁰ (*İmam Mâtürîdî ve Semerkant'ta Sünnî / Ehl-i*

17 Wilferd Madelung, "The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of Ḥana:sm", *Der Islam*, 59 / 1 (1982), 32-39.

18 Manfred Götz, "Mâturîdî und sein Kitâb Ta'wîlât al-Qur'ân", *Der Islam*, 41 (1965), 27-70.

19 Josef van Ess, *Kleine Schriften by Josef van Ess*, ed. Hinrich Biesterfeldt (Leiden-Boston: Brill, 2018), 2/749-762.

20 Ulrich Rudolph, *Al-Mâturîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* (Leiden – New York – Köln: E.J. Brill, 1997).

Sünnet Kelâmı) adlı eseri, onun doçentlik çalışmasına dayanmaktadır. 1997 yılında eserin basılması ile birlikte, batıdaki Mâtürîdî çalışmalarına yön veren ve öğrencileri tarafından da devam ettirilen bir dizi çalışmaya zemin hazırlamıştır.

Rudolph'un eseri, yayınlanmasının ardından kısa sürede Rusça, Özbekçe, İngilizce ve nihayetinde de Türkçe'ye çevrilmiştir. Türkçeye çevirisi, "*Mâtürîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*"²¹ adıyla ilk baskısı 2016, gözden geçirilmiş baskısı ise 2017 yılında Prof. Dr. Özcan Taşcı tarafından yapılmış, eser Türk okuyucu ile buluşturulmuştur. Esasında Rudolph'un Mâtürîdîlik ile ilgili bu çalışması, geçmişten gelen bir birikim ve araştırmaların ürünü olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede Rudolph, öncelikle Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik ilişkisi bağlamında Mâtürîdîliği tanımlamış ve her iki ekolün bilgi teorilerinde akla ve nakle verdiği değerleri 1992 yılında *Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Mâtürîdî's (Eş'ârî'nin ve Mâtürîdî'nin Bilgi Teorisinde Akıl ve Nakil)* adlı makalesiyle ortaya koymuştur.²² Bilgi teorileri çerçevesinde akla ve nakle yükledikleri anlam çerçevesinde Eş'ari ve Mâtürîdîlerin bazı görüş farklılıklarına ve İtikâdî konulara yaklaşım tarzlarına değinmiştir. 1997 yılında ise *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* adlı müstakil eseriyle eş zamanlı olarak *Das Entstehen der Mâtürîdîya (Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı)* başlıklı makalesini yayınlamıştır.²³ Bu makale çalışmasında da Mâtürîdîlerin geçmişten gelen Ebû Hanîfe geleneğinden itibaren ekolleşme sürecine ilişkin tespitler ortaya konulmuş ve Eş'arîlerin karşısındaki konumlarına zaman zaman değinilmiştir.

Rudolph, Mâtürîdîliğe dair hem doçentlik çalışmasındaki hem de bu alanda diğer eserleri yayınlamasındaki amacını, Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'nin düşünce sistemini ortaya koymak ve onun Müslüman kelâm geleneğindeki yerini tespit ederek konumunu belirlemek olarak tarif etmektedir.²⁴ Bu amacın ortaya koyulmasında etkin olan unsur ise batıda İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik hakkındaki algı olsa gerektir. Rudolph, Mâtürîdîliğin oryantalist araştırmacılar tarafından her ne kadar bilinse ve şöhrete sahip olsa da üzerinde durulmayan bir ekol olduğunu savunmaktadır. Rudolph'a göre aslında batıda şöhreti bilinen bu âlimin ve ekolünün araştırılması, üzerinde durulması ve İslâm araştırmacılarına her dâim hatırlatılması gerekmektedir. Belki de bu sebeple, eserin giriş bölümünde bu durumu açıklamak için "*Der Ruhm des Unbekannten*" (Bilinmeyen Şöhreti) başlığını kullanarak bu konuda bir izahat getirmektedir.²⁵

Her ne kadar batıda İmam Mâtürîdî'nin bilindiği ve şöhretinin İslâm araştırmacıları tarafından duyulduğu ifade edilse bile, onun ile ilgili büyük bir belirsizlik durumunun da hâkim olduğu kabul edilmelidir. Çünkü İmam Mâtürîdî ve öğretilerinden daha çok, onun yaşadığı bölge ve tarihteki konumu genel olarak belirlenmeye çalışılmaktadır. İtikâdî fırkaların teşekkül ettiği dönemler ile ilgili hem İslâm kaynaklarında hem de batılı kaynaklarda çoğu zaman merkezî ekoller arasında Mâtürîdîliğin ismi zikredilmemektedir. Genel anlamda İslâm kelâmının teşekkülüne dair araştırmalar ortaya konulurken Ebû Ali el-Cübbâî, Ebû Haşim el-Cübbâî, Ka'bi ve Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî gibi alimler zikredilmektedir. Ancak Rudolph'a göre İmam Mâtürîdî'nin de hem bir sistem ortaya koyması hem de itikâdî görüşlerinin orijinalliği açısından bu alimlerden bir farkı bulunmamaktadır.²⁶

İmam Mâtürîdî, Ehl-i Sünnet'in bir diğer ekolünün kurucusu olmasından dolayı şöhretli olmasına rağmen, onun bu başarısına dair etkenler henüz hala ayrıntıları ile bilinmemektedir. Yani bir anlamda oryantalist literatürde Mâtürîdîlik ile ilgili bir gizem veya bir belirsizlik durumu hâkimdir. Bunu ortaya koyan ilk batılı araştırmacılarından birisi W. Montgomery Watt'tır. Watt'a göre Mâtürîdî'nin pro:linde halen kapalılık ve bilinmezlik

21 Ulrich Rudolph, *Mâtürîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*, çev: Özcan Taşcı (İstanbul: Litera Yay., 2017).

22 Ulrich Rudolph, "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Mâtürîdî's", *ZDMG*, 142 (1992), 72-89.

23 Ulrich Rudolph, "Das Entstehen der Mâtürîdîya", *ZDMG*, 147 (1997), 394-404.

24 Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, XI.

25 Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 1.

26 Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 1.

vardır. Bu sebeple Watt'ın eserlerinde "The Obscurity of al-Mâtürîdî" (Mâtürîdî'nin Belirsizliği) veya "The Problem al- Mâtürîdî"²⁷ (Mâtürîdî Problemi) gibi başlıkların kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ise çoğu zaman Mâtürîdîliğe dair :kir, görüş ve öğretilerin, yani Mâtürîdîlik sisteminin daha çok Eş'ârilere dair eserler üzerinden anlaşılmaya çalışılmasıdır. Ancak günümüze gelindiğinde bu hususa katılmak mümkün değildir. Zira geçmişte yer alan bu kapalılık ve bilinmezlik durumunun, başta İmam Mâtürîdî'nin ve bu ekole bağlı diğer âlimlerin eserlerine ulaşılması, tahkik edilerek gün yüzüne çıkarılması ile birlikte büyük oranda giderildiğini söylemek mümkündür.

Rudolph, İmam Mâtürîdî ile ilgili oryantalist literatürde yer alan kapalılığın ve bilinmezliğin sebebinin, klasik kelim literatürüne bağlamaktadır. Zira İmam Mâtürîdî'nin yaşadığı tarihsel ortam ve coğra: bölge, İslâm düşüncesinin oluşumunda merkez bölge olarak bilinen Bağdat, Basra, Kûfe ve hicaz bölgesinden uzakta yer almaktadır. Semerkant bölgesinin merkezden uzak bir konumda olması ve kurucu imamın bu bölgede yaşamayı, klasik kaynaklarda İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlikten bahsedilmemesine sebebiyet vermiştir.²⁸ Esasında İslâm düşüncesinin merkezi durumunda olan Bağdat bölgesindeki ilmî geleneğin, Semerkant gibi uzak bir bölgedeki ilmi hareketliliğe başlangıçta çok da itibar etmediği anlaşılmaktadır.

İslâm dünyasının bir dönem merkezî konumu olan Bağdat'ta oluşan ilmî birikimin, Semerkant bölgesindeki düşünce dünyasından ve ilmi birikimden uzun süre haberdar olmadığı söylenebilir. Bu sebeple Mâtürîdî'nin Semerkant bölgesindeki ünü ve şöhreti o bölgeyle sınırlı kalmış ve diğer bölgeler tarafından bilinmemiştir. Bu durumu, kelâm ve mezhepler tarihinin klasik kaynakları kabul edilen Eş'ârî'nin *Makalâtu'l-İslâmiyyîn*'inde, Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'inde ve Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-Firâk* adlı eserlerinde Mâtürîdîlikten bahsedilmemesinden anlamak mümkündür. Eş'ârî'nin çağdaşı olması hasebiyle İmam Mâtürîdî'den bahsetmemesini bölgesel farklılık dolayısı ile birbirlerinden habersiz olmasına bağlamak mümkün olsa da Şehristânî ve Bağdâdî'nin eserlerinde Mâtürîdîliğe yer vermemelerini izah etmek güç görünmektedir.²⁹ Rudolph'a göre, 8/14. yüzyıl öncesi yazılan fırkalara ait eserlerde Mâtürîdîliğe yer verilmemesi, Mâtürîdîliğin İslâm dünyasının merkezî bölgelerinde çok geç tanınmasıyla sonuçlanmıştır. Bu geç tanınır olma ve daha çok kendisine muhalif olan ekoller üzerinden Mâtürîdîlik hakkında bilgi alma durumu, Mâtürîdîlik hakkında detaylı bilgi sahibi olunmasını engellemiş ve ekol hakkında oryantalist literatürde de - detayları bilinmeyen ama şöhreti bulunan - gizemli bir ekol havası oluşmuştur.

Rudolph, her ne kadar klasik fırka kitaplarında Mâtürîdîlikten bahsedilmemesine rağmen Maverâünnehir bölgesinde İmam Mâtürîdî'nin öğretilerinin hâkim olduğunu kabul etmekte ve bu bölgede yaşayan Mâtürîdî geleneğine ait âlimlerin onun sistemini geliştirme gayreti içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Ancak buna rağmen İmam Mâtürîdî'nin bu ekolün kurucusu olmasına bazı alimlerin vurgu yapmadıklarını da dile getirmektedir. Buna örnek olarak Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'yi ve Ebü'l-Mu'în en-Nesefî'yi vermektedir. Pezdevî'nin *Usulü'd-dîn* adlı eserinde İmam Mâtürîdî'nin kurucu imam olarak zikredilmediği, onun Maverâünnehir bölgesinde Ehl-i Sünnet kelâmının önemli bir temsilcisi olduğuna dair görüşlerini ifade etmektedir. Aynı durum Rudolph'a göre Nesefî için de geçerlidir. Her iki alim de kurucu imam olarak Ebû Hanîfe'yi görmekte ve Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin önemli bir takipçisi âlim olarak değerlendirmektedir. Dolayısı ile bu ekolü Mâtürîdîlik olarak değil, "Ashâb-ı Ebî Hanîfe" olarak adlandırmaktadırlar.³⁰ Mâtürîdî onlar için, Ebû Hanîfe'nin öğretilerini en iyi bir şekilde anlayan ve sistematik olarak savunan önemli bir âlimdir.

27 W. Montgomery Watt, "The Problem of al-Mâtürîdî." *In Mélanges d'Islamologie*. Ed. by Pierre Salmon (Leiden: E. J. Brill, 1974), 264-269.

28 Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 2.

29 Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 3.

30 Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 4-5.

Maverâunnehir bölgesinde verilen bu iki âlim örneği, Eş'ârîlik kelâm sistemi ile kıyaslandığında İmam Mâtürîdî'nin kurucu imam olarak daha sonraları benimsendiği imajını doğurmaktadır. Eş'ârîliğin belki de İmam Eş'ârî'den itibaren geniş taraftar kitlesi toplaması ve geniş bölgelere yayılmasında Eş'ârîler arasında kurucu imam ile ilgili bir tereddüdün bulunmamasına bağlanabilir. Ancak Mâtürîdîliğin kaderi Eş'ârîlikten farklı görülmektedir. İmam Mâtürîdî'nin savunduğu görüşlerin temelinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin olması, belki de İslâm dünyasında onun tanınırlığının gecikmesine sebebiyet verdiği söylenebilir.

Bu duruma ilaveten İmam Mâtürîdî'ye ve Mâtürîdîliğe dair eserlerin araştırmacılar tarafından tespit edilmesi ve el yazması eserlere geçmişten günümüze tedricen ulaşılması, bu ekol hakkında bilgilerin elde edilmesinde de gecikme oluşturmuştur. Mâtürîdîlik ile ilgili öncelikle geç dönem eserlerden başlanılarak ilk dönem eserlere ulaşılması, ayrıca kurucu İmam'ın eserlerine en geç ulaşılması, ekol ile ilgili gizli ve kapalı kalmış bilinmezlerin açığa kavuşturulmasında da gecikmeye sebebiyet vermiştir.³¹ Gelinek noktada kurucu imamın eserlerinin de ilim dünyasının istifadesinde bulunması, şöhreti bilinen ancak öğretileri ve itikadi görüşleri bilinmeyen İmam Mâtürîdî'nin artık yavaş yavaş tanınmasına ve bilinmezlik durumundan çıkıp bilinir hale gelmesine sebep olmuştur. Bu anlamda Rudolph'un "bilinmeyenin şöhreti" ifadesiyle nitelediği kurucu imamın günümüzde artık bilinmeye başladığı ifade edilebilir.

Mâtürîdî'nin tanınma süreci, müstakil kendi veya takipçileri tarafından ortaya konulan eserler üzerinden değil, belli bir dönem Eş'ârîler ile yapılan mukayeseler üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Birbirine yakın görülen Eş'ârî ve Mâtürîdî kelâm ekolleri arasında tespit edilen 13 temel farkın temelde aynı tezi savunan ancak detaylarda birbirinden ayrılan iki ekol olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Goldziher de *Vorlesungen über den Islam (İslâm Üzerine Dersler)* adlı eserinde önemsiz küçük ayrıntılara girmeye lüzum olmadığını³² ifade ederek belki de Mâtürîdîliği ihmal ettiklerini itiraf etmek durumunda kalmıştır. Mâtürîdîliğin ihmaline sebep olarak gösterilen bu 13 görüş farkı, İmam Mâtürîdî'nin temel iki eserinin Avrupa'da birçok kütüphanede el yazması bulunmasına rağmen ilgi görmemesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum da İmam Mâtürîdî'nin Ebü'l-Hasen el-Eş'ârî'nin gölgesinde kaldığına dair bir izlenim oluşmasına yol açmıştır.³³

1960'lı yıllardan itibaren ise bu durum Mâtürîdîliğin lehine değişmeye başlamıştır. 60'lı yıllarla birlikte hem İslâm dünyasında hem de batıda yapılan araştırmalarda Hanefîlik ile Mâtürîdîlik arasında geçmişten gelen sıkı ilişki yapılan çalışmalarla belgelenmeye başlanmıştır. Ebû Hanîfe'nin ortaya koymuş olduğu sistemin İmam Mâtürîdî tarafından savunulması ve son yüzyılda bunun bizzat İmam Mâtürîdî'nin kendi temel iki eserinden ortaya konması, Semerkant ile sınırlı kalan bu öğretinin Türklerin batıdaki etkinliği ile merkezî İslâm dünyasıyla buluşması sonucunu doğurmuştur. Günümüzde eskiye nazaran Mâtürîdîlik ile alakalı bilgilerimiz, yapılan pek çok çalışmayla artmıştır. Bu durum "bilinmeyenin şöhreti" nin iyice artmasına sebep olmuş ve belirsizlikler yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Ancak şunu kesin olarak söylemek gerekmektedir ki Mâtürîdîlik ile alakalı henüz daha yapılacak pek çok analiz ve çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.³⁴

Bu çerçevede Mâtürîdî geleneğe ait âlimlerin büyük bir kısmının çalışmaları henüz ilim dünyası ile buluşturulamamış olması Mâtürîdîlik için olumsuz yönlerden biridir. Günümüz oryantalist ve Müslüman araştırmacıların el yazması eserler içerisinden Mâtürîdî alimlere ait eserleri ortaya koyma gayretleri bu anlamda önemli gelişmeler sayılmaktadır. Bu geleneğin en önemli temsilcilerinden biri olan Ebû İshak es-SaJar'ın *Telhîsü'l-*

31 Rudolph, *Al-Mâturîdî*, 12-13.

32 Ignaz Goldziher, *Vorlesungen über den Islam* (Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1910), 119-120.

33 Rudolph, *Al-Mâturîdî*, 13-14.

34 Rudolph, *Al-Mâturîdî*, 17.

*Edille'sinin*³⁵ Angelika Brodersen tarafından tahkik edilerek neşredilmesi, bu anlamda Mâtürîdîlik açısından önemli bir gelişme olarak ifade edilmelidir. Brodersen'in bu çalışması hem batıda hem de İslâm dünyasında güncel Mâtürîdîlik çalışmalarına katkı sağlamış ve ülkemizde de SaJâr'ın görüşlerine dair çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.³⁶ Brodersen'in *Telhîsü'l-Edille*'ye dair çalışmasının yanında günümüz Alman akademisinde Mâtürîdîlik ile ilgili önemli çalışmalara imza attığı bilinmektedir.

Rudolph ile yakın çalıştığı bilinen İslâm araştırmacılarından Angelika Brodersen'in de Rudolph örneğinde tespit ettiğimiz Mâtürîdîliğin bilinmeyen ya da ihmal edilmiş bir kelâm ekolü olduğunu savunduğu görülmektedir. Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili çalışmalarında da Mâtürîdîliğin bilinmeyen kelâmının incelenmesi, anlaşılması ve tanıtılmasının amaç edildiği eserler incelendiğinde rahatlıkla tespit edilebilecektir.

Belki de Brodersen'in Mâtürîdîlik ekolünün tanınır olması adına ortaya koyduğu en önemli çalışmalarından birisi *Der unbekante Kalâm*³⁷ (*Bilinmeyen Kelâm*) adlı eseridir. Eserin başlığından da anlaşılacağı üzere Mâtürîdîliği "bilinmeyen kelâm" olarak adlandıran Brodersen, Rudolph'un Mâtürîdîlik ile ilgili ifade ettiği, ekolün diğer kelâm ekollerine nazaran bilinirliğinin az olduğundan hareket ederek Mâtürîdîliği tanıtmaya gayreti içerisindeydi.

Brodersen'in, söz konusu çalışmasında esasında Mâtürîdîliğin hem İslâm dünyasında hem de batıda fazla bilinmeyen, üzerinde araştırma yapılmayan bir hazine olduğundan hareketle çalışmasını planladığını söyleyebiliriz.³⁸ O, Mâtürîdîliği tanıtırken, Mâtürîdî alimlerin Allah'ın sıfatlarına dair görüşlerini temel alarak bir tanıtım yolunu seçmiştir. Ekole bağlı mütekellimler öncelikle yetiştikleri coğra: bölgelere ayırarak haklarında bilgi veren Brodersen, sonrasında ise on ayrı başlıkta dünyanın yaratıcısı olarak Allah, Allah'ın birliği (tevhîd) ve ezeliliği, Allah'ın aşkınlığı, Allah'ın sıfatları, Allah'ın ilim, semi, basar, irade, tekvîn ve kelâm sıfatları, ru'yetullâh ve esmâu'l-hüsna (isim ve müsemma)³⁹ konularında belirlemiş olduğu Mâtürîdî kelamcılarının görüşlerine yer vermiş, daha sonrasında ise bu görüşlerin mukayesesini yapmıştır.

Mâtürîdîliğin ilâhî sıfatlar özelinde, bu sıfatlarla bağlantılı teolojik görüşlerinin detaylarını batılı araştırmacıların istifadesine sunan Brodersen, belirlemiş olduğu Mâtürîdî mütekellimlerinin orijinal Arapça eserlerinden her başlık altına yaptığı tercümelemlerle onların ilâhî sıfatlar konusundaki görüşlerini ortaya koymaktadır. Bu anlamda, Müslüman coğrafyalarda bile bu denli derli toplu ve Mâtürîdîliğin el kitabı olarak da ifade edilebilecek özellikte bir çalışmanın olmaması dikkate değerdir. Ülkemizde ve İslâm dünyasında yapılan Mâtürîdîliğe dair çalışmalar, genelde tek bir mütekellimin itikâdî görüşleri üzerinden yapılmaktadır. Brodersen'in eserini oluştururken ortaya koyduğu bu karşılaştırmalı metod ile Mâtürîdîlik konusunda bilgi sahibi olmak isteyen bir araştırmacı, klasik kaynaklara ulaşmasa bile her mütekellimin görüşünü rahatlıkla ayrı ayrı değerlendirebilecektir.⁴⁰

Eserinde Mâtürîdîlik ile ilgi "bilinmeyen kelâm" başlığını kullanan Brodersen, Mâtürîdîliğin bu şekilde anılmasını yine Rudolph'da olduğu gibi geçmişten gelen Ebû Hanîfe geleneği ile Mâtürîdîliğin çok uzun süre birbirlerinin yerine kullanıldığına bağlamaktadır. İmam Mâtürîdî'den sonra Ebû Hanîfe ve kurucu imamın izinden giden âlimlerin genelde "Semerkant'lı âlimler" veya "Maverâünnehir'li âlimler" olarak nitelendiğini, ayrıca kendilerini Mu'tezilî âlimlerden ayırmak için de "ehl-i sünnet ve'l-

35 Ebû İshâk İbrâhim b. İsmâil ez-Zâhid es-SaJâr, *Telhîsü'l-edille li-kavâ'idit-tevhîd*, nşr. Angelika Brodersen, 2 cilt (Beyrut: el-Ma'hedü'l-Almânî li-ebhâsi's-Şarkıyye, 1432/2011).

36 Abdullah Demir, *Ebû İshak es-SaJâr'ın Kelâm Yöntemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018).

37 Angelika Brodersen, *Der unbekante kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre* (Münster: Lit Verlag, 2014)

38 Mehmet Akif Ceyhan, "Angelika Brodersen. Der unbekante kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre (Münster: Lit Verlag, 2014)". *ULUM* 4/1 [2021], 267-268.

39 Ceyhan, "Angelika Brodersen. Der unbekante kalâm", 268.

40 Ceyhan, "Angelika Brodersen. Der unbekante kalâm", 268-269.

cemaat" olarak tanımladıkları görülmektedir. Uzun süre Mâtürîdî geleneğe bağlı âlimlerin İmam Mâtürîdî'den ziyade Ebû Hanîfe'ye atıf yapmaları da bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır ve bunun onlar için pragmatik nedenleri bulunmaktadır.⁴¹

Esasında Mâtürîdîlik kelâm ekolünün müstakil bir ekol olarak ortaya çıkışı ile ilgili batıda belki de yapılmış en önemli çalışmalardan birisi Rudolph'a aittir.⁴² Yukarıda bahsi geçen Rudolph'un "*Das Entstehen der Mâtürîdiya*" (*Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı*) başlıklı makalesinde Mâtürîdî kelâmının çıkış noktası olan Ebû Hanîfe geleneğine sıklıkla atıf yapması ve iki âlimi bir arada zikretmesi manidar görünmektedir. Rudolph'un haricinde son yüzyılda oryantalist literatür tarandığında Hanefîliğin ayrı incelendiği, Mâtürîdîlik ile de itikâdî olarak bir bağlantı kurulmadığı görülecektir. Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili bu bilinmeyen kelâm tanımlamasının altında yatan etkenlerden birinin de bu olduğu bilinmektedir. Batılı araştırmacıların, Hanefîliği ayrı bir gelenek, Mâtürîdîliği ise çok sonradan ortaya çıkmış bir gelenek olarak düşünmelerine sebep olmuştur. Ancak Mâtürîdîlik Ebû Hanîfe geleneğini sistemleştiren ve bir ekol haline getiren itikâdî bir okuldur.⁴³

Brodersen'e göre İslâm Kelâm literatürüne bakıldığında Mâtürîdîliğin İslâm kelâm tarihinde önemli bir rol oynamadığı izlenimi oluşmaktadır. İslâm kelâmına dâir tartışmaların büyük bir çoğunluğunun Eş'ârîler ile Mu'tezile arasında geçtiği izlenimi bulunmaktadır. Tabii ki daha sonraki dönemlerde de bu tartışmalara Sele'yye de eklendiği görülmektedir. Eş'ârîlik ve Mâtürîdîlik ekolleri Osmanlı devleti zamanında paralel bir sistem olarak görülmeye ve eserlerde yazılmaya başlanmıştır. Ancak bu iki ekolün temelde farklı ekoller olduğunun vurgulanması önem arz etmektedir.⁴⁴ Osmanlı döneminde birbirine paralel olarak algılanmasındaki etken husus belki de "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" anlayışının iki büyük temsilcisi olan ekoller olmalarından kaynaklanmaktadır.

Hanefîlik ve Mâtürîdîliğin arka plan bağlantılarının objektif olarak ortaya konulamaması, ayrıca Mâtürîdîliğin Ehl-i Sünnet ekolü içerisinde Eş'ârî gelenek ile paralel bir itikâdî öğreti ürettiği zannı, Mâtürîdîliğin gelişim sürecinde ve tanınırlık durumunda olumsuz bir etki oluşturmaya sebep olmuştur. Rudolph ile başlayan batıda Mâtürîdîliği tanıtır kılma çalışmaları, Rudolph'un da tavsiyeleri ile Brodersen tarafından es-Saḡar'a ait *Telhîsü'l-edille*'nin neşredilmesi⁴⁵ ve Brodersen'in Mâtürîdîlere ait teolojik görüşleri Mâtürîdî mütekellimlerden iktibasla karşılaştırmalı olarak ele aldığı *Der unbekannte Kalâm (Bilinmeyen Kelâm)* adlı eserlerle sürdürülmüştür. Dahası Brodersen, Mâtürîdîliğe dair yaptığı çalışmalara son yıllarda bir yenisini de eklemiş ve "*Zwischen Mâtürîdiya und Aş'ariya, Abū Şakūr as-Sâlimî und sein Tamhîd fi bayân at-tauhîd*" (*Mâtürîdîlik ve Eş'ârîlik Arasında, Ebû Şekûr es-Sâlimî ve O'nun et-Temhîd fi beyâni't-tevhîd'i*)⁴⁶ adlı çalışmasını yayınlamıştır. Hakkında hatırı sayılır ölçüde bilgi bulunmayan ve eserinde Ehl-i Sünnet mezhebine bağlı olduğunu ifade eden Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin söz konusu çalışma ile Eş'ârîlik ve Mâtürîdîlik arasındaki konumu belirlenmeye çalışılmaktadır.

Netice itibarıyla hem batıda hem de İslâm dünyasında gizli kalmış ya da hakkında detaylı çalışmalar yapılamamış olan Mâtürîdîlik ekolü, 1960'lı yıllardan itibaren yapılan çalışmalar ile oryantalist ve Müslüman ilim çevrelerince bilinir olmaya başlamıştır. Geçmişe yönelik olarak hem Rudolph'un hem de Brodersen'in "bilinmeyen kelâm" ve bilinmeyen şöhreti" iddiaları, yapılan çalışmalarla ortadan kalkmaya başlamıştır. Batılı ve Müslüman ilim çevreleri, Mâtürîdîlik ile ilgili son yıllarda yaptıkları çalışmalar ile Mâtürîdîliği tanıtmaya devam etmektedir.

41 Brodersen, *Der unbekannte kalâm*, 19.

42 Rudolph, "Das Entstehen der Mâtürîdiya", 394-404.

43 Angelika Brodersen, "New Light on the Emergence of Maturîdism: Abû Shakûr al-Sâlimî [Fifth / Eleventh Century] and his Kitâb al-Tamhîd fi Bayân al-Tawhîd", *Journal of Islamic Studies*, 31:3 [2020], 330-331.

44 Brodersen, *Der unbekannte kalâm*, 593.

45 Brodersen, *Der unbekannte kalâm*, 5.

46 Angelika Brodersen, *Zwischen Mâtürîdiya und Aş'ariya, Abû Şakûr as-Sâlimî und sein Tamhîd fi bayân at-tauhîd* (Piscataway: Gorgias Press, 2018).

Sonuç

Mâtürîdîlik, hem oryantalist literatürde hem de İslâm dünyasında son 1950-60'lı yıllara kadar ihmal edilmiş bir kelâm ekolüdür. Söz konusu ihmalde batı ve İslâm dünyasındaki bu paralelliğin çok sayıda sebebi ortaya konulabilir. Batılı oryantalistlerin, İslâm ve özelde İslâm kelâmına dair çalışmalarının geçmişine bakıldığında, 18. ve 19. yüzyıla kadar gitmek mümkündür. Genelde oryantalist düşünce Mu'tezile kelâm ekolüne yönelik çalışmalarla bilinmekte, dahası bir Mu'tezile hayranlığı görülmekte, buna ilaveten günümüze kadar ulaşmamış belirli fırkalara dair çalışmalarla gündeme gelmektedir. Son yıllara gelindiğinde ise Eş'ârîliğin genelde Gazzâlî dönemi sonrası revaçta olan felsefî kelâmına ilgi duymaya başladığı müşahade edilmektedir.

Oryantalist literatürde, Mâtürîdî kelâm sistemine yönelik müstakil çalışmalara 1960'lı yıllardan itibaren ender de olsa rastlanmaktadır. Daha çok Mürcie ve Hanefîliğe dair yapılan çalışmalarda ise genel olarak Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapılmadığı görülmektedir. Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili en kapsamlı çalışma, 90'lı yıllara gelindiğinde Ulrich Rudolph tarafından ortaya konulmuştur. Onun *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* adlı eseri, o güne kadar oryantalist çalışmalar içerisinde Mâtürîdîlik ile ilgili en kapsamlı çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Rudolph'un bu eseri, kendisinden sonra batılı araştırmacılar tarafından Mâtürîdîliğe olan ilgiyi artırmış ve onun takipçilerinden Angelika Brodersen, öncelikle Ebû İshak es-SaJâr'ın *Telhîşü'l-edille li- kavâ'idî't-tevhîd* adlı eserini tahkik ederek neşretmiş, daha sonrasında ise Mâtürîdî kelâmını ilâhî sıfatlar çerçevesinde ortaya koyduğu *Der unbekannte kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre* adlı eserini okuyucu ile buluşturmuştur.

Batılı oryantalist araştırmacılar da, Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili bir bilinmezlik durumunun hâkim olduğu bilinmektedir. Başta Watt olmak üzere Rudolph ve Brodersen'in eserlerinde, Mâtürîdîliğin şöhreti bulunan ancak ihmal edilmiş bir kelâm ekolü olduğu algısı bulunmaktadır. Watt bu durumu eserlerinde "Mâtürîdî belirsizliği veya problemi" olarak yansıtmakta, Rudolph ise "bilinmeyen şöhreti" olarak eserinde belirtmektedir. Brodersen ise eserine isim olarak "bilinmeyen kelâm" başlığını uygun görmektedir. Söz konusu oryantalistlerin üzerinde ortak olarak durdukları nokta ise, Mâtürîdî isminin ilim çevrelerince çok iyi bilindiği, ancak İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik kelâm ekolü ile ilgili çok fazla bilinmeyen hususların bulunduğudır. Bunun sebeplerine eğilen adı geçen batılı araştırmacılar, bu bilinmezliğin ve belirsizliğin sebepleri olarak Mürcie ve Ebû Hanîfe geleneği ile Mâtürîdîliğin ilişkisini ortaya koyan çalışmaların azlığını göstermektedirler. Ayrıca İmam Mâtürîdî'nin İmam Eş'ârî ile çağdaş olması, Eş'ârî'nin İslâm dünyasının o dönem ki merkezi olan Bağdat'ta bulunması ve Mâtürîdî'nin ise merkezden uzak Semerkant bölgesinde yaşamasını İmam Mâtürîdî'nin ihmal edilmesine gerekçe olarak sunmaktadırlar. Bu gerekçelere ilave olarak Eş'ârîliğin ve Mâtürîdîliğin itikâda dâir temel hususlarda benzer görüşlerinin olması ve tâlî konularda ihtilâfa düşmelerinin Mâtürîdîliğin ihmal edilmesine sebep olduğunu vurgulamaktadırlar.

Rudolph ve Brodersen, son yıllarda "Bilinmeyen kelâm" olarak nitelenen Mâtürîdîliğe dâir çalışmaları ile Mâtürîdîliği bilinir kılmayı amaçladıklarını eserlerinde ifade etmektedirler. Bu husus da hem Rudolph'un *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* hem de Brodersen'in *Der unbekannte kalâm* adlı eserlerinde görülmektedir. Mâtürîdî kelâmı, bu eserlerde Mâtürîdî kaynaklar temel alınarak teolojik görüşler çerçevesinde tanıtılmaktadır. Söz konusu çalışmalara ilaveten 2000'li yıllarda Mâtürîdîliğe ilişkin batıda ve İslâm dünyasında yapılan çalışmalarda gözlemlenen artış da bizlere göstermektedir ki, hem batıda hem de İslâm dünyasında Mâtürîdîlik artık bilinmeyen ya da belirsiz yönleri bulunan bir ekol değil, bilinen ve tanınan bir ekol haline gelmektedir. Bu da oryantalist söylemdeki Mâtürîdîliğin bilinmeyen ve belirsiz bir ekol olduğuna dair algıyı değiştirmektedir.

Kaynakça

- Brodersen, Angelika. *Der unbekannte kalām. Theologische Positionen der frühen Māturīdiya am Beispiel der Attributenlehre*. Münster: Lit Verlag, 2014.
- Brodersen, Angelika. *Zwischen Māturīdiya und Aš'arīya, Abū Šakūr as-Sālimi und sein Tamhīd fī bayān at-tauhīd*. Piscataway: Gorgias Press, 2018.
- Brodersen, Angelika. "New Light on the Emergence of Māturīdism: Abū Shakūr al-Sālimī [Fifth / Eleventh Century] and his Kitāb al-Tamhīd fī Bayān al-Tawhīd". *Journal of Islamic Studies* 31/3 (2020), 329-357.
- Bulut, Yücel. "Oryantalizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*. Erişim: 16.09.2021. <https://İslāmansiklopedisi.org.tr/oryantalizm>.
- Ceyhan, Mehmet Akif. "Angelika Brodersen. Der unbekannte kalām. Theologische Positionen der frühen Māturīdiya am Beispiel der Attributenlehre [Münster: Lit Verlag, 2014]". *ULUM* 4/1 (2021), 265-274.
- Demir, Abdullah. *Ebû İshak es-Sa'ar'ın Kelâm Yöntemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens. Herausgegeben vom Orientalischen Seminar der Universität Tübingen. Tübingen: Erdmann, 1974.
- Goldziher. Ignaz. *Gesammelte Schriften*. neşr. J. DeSomogyi. I-VI. Hildesheim: Olms Verlag, 1970.
- Götz, Manfred. "Māturīdī und sein Kitāb Ta'wīlāt al-Qur'ān". *Der Islam* 41 (1965), 27-70.
- Kritzeck, James. *Peter the Venerable and Islam*. Princeton: Princeton University Press, 1964.
- Madelung, Wilferd. "The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of Ḥana:sm", *Der Islam* 59/1 (1982), 32-39.
- Māturīdī, Ebû Mansûr. *Kitābü't-Tevhīd Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.
- Māturīdī, Ebû Mansûr. *Te'vīlātu'l-Kur'ān Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: Ümraniye Bel. Kültür Yay., 2020.
- Paret, Rudi. *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten: Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke*. Wiesbaden: F. Steiner, 1966.

- Ritter, Heinrich. *Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie und besonders über die Philosophie der orthodoxen arabischen Dogmatiker*. Göttingen: Dieterichen Buchhandlung, 1844.
- Rudolph Ulrich. "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Mâturîdî's". *ZDMG* 142 (1992), 72-89.
- Rudolph, Ulrich. *Al-Mâturîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand*. Leiden – New York – Köln: E.J. Brill, 1997.
- Rudolph, Ulrich. "Das Entstehen der Mâturîdiya". *ZDMG* 147 (1997), 394-404.
- Rudolph, Ulrich. *Mâturîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*. çev: Özcan Taşcı. İstanbul: Litera Yay., 2017.
- es-SaJâr, Ebû İshâk İbrâhim b. İsmâil ez-Zâhid. *Telhîşü'l-edille li-ğavâ'idî't-tevhîd*. nşr. Angelika Brodersen. 2 cilt. Beyrut: el-Ma'hedü'l-İlmânî li-ebhâsi's-Şarkiyye, 1432/2011.
- Schreiner, Martin. "Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm". *ZDMG* 52 (1898), 513-563.
- Seybold, C. F. "Gothanus 643 ist nicht 'Abd al 'aziz al Nasa:'s Kifajat al fuhûl : 'ilm al usûl, sondern ein älterer Kommentar zu 'Omar al Nasa:'s 'Akaid". *ZDMG* 69 (1915), 405-411.
- Taşcı, Özcan. "Almanya'da Kelam Çalışmaları". *Dini Araştırmalar* 6 / 18 (Haziran 2004), 211-220.
- Taşcı, Özcan. *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslâm: Kelâmi Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*. Ankara: Sentez Yay., 2013
- Taşcı, Özcan. "Batılı / Alman Araştırmacılara Göre Mu'tezile Temelinde Eş'ariliğin Mâturîdîlik Karşısındaki Konumu". *V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Van Ess, Josef. *Anfänge Muslimischer Theologie*. Beirut-Wiesbaden: Steiner Verlag, 1977. Van Ess, Josef. *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*. I-VI. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1991-1995.
- Van Ess, Josef. *Kleine Schriften by Josef van Ess*. ed. Hinrich Biesterfeldt. 1-3. Leiden- Boston: Brill, 2018.
- Watt, W. Montgomery. "The Problem of al-Mâturîdî." *In Mélanges d'Islamologie*. Ed. by Pierre Salmon. Leiden: E. J. Brill, 1974.

Ön Kontrol Formu
Article Preliminary Review Form

Makale Adı Oryantalist Söylemde Mâtürîdîlik Algisi: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği
Title of the article

İncelenen Hususlar	Evet Yes	Kismen Partially	Hayir No
Makale başlığı incelenen konuyu tam olarak yansıtıyor mu? <i>Does the article title reflect the subject matter studied accurately?</i>	☒	☐	☐
Makalede kullanılan başlıklandırma formatı <i>ISNAD Atıf Sistemi'ne</i> uygun mu? <i>Does the title format used in the article conform to the Isnad Citation Style?</i>	☒	☐	☐
Öz, yeterli ve uygun mu? <i>Is the Turkish abstract of the article adequate and appropriate?</i>	☒	☐	☐
Anahtar Kelimeler makale içeriğini tam olarak yansıtıyor mu? <i>Does the Turkish Keywords reflect the content of the article accurately?</i>	☒	☐	☐
Abstract yeterli ve uygun mu? <i>Is the abstract of the article adequate and appropriate?</i>	☒	☐	☐
Keywords uygun olarak seçilmiş mi? <i>Does the specified English Keywords reflect the content of the article accurately?</i>	☒	☐	☐
Arapça özel isimlerin imlasında <i>ISNAD'a</i> uyulmuş mu? <i>Does the author follow the Isnad Citation Style on writing the names of Arabic works?</i>	☒	☐	☐
Müracaat edilen âyetlerin kaynak gösterimi <i>ISNAD'a</i> uygun mu? <i>Does the source presentation of the applied verses conform to the Isnad Citation Style?</i>	☒	☐	☐
Müracaat edilen hadislerin kaynak gösterimi <i>ISNAD'a</i> uygun mu? <i>Does the source presentation of the applied hadith conform to the Isnad Citation Style?</i>	☒	☐	☐
Çalışmada kullanılan Kısaltmalar, <i>Isnad Atif Sistemi'ne</i> uygun mu? <i>Abbreviations used in the study do they conform to the Isnad Citation Style?</i>	☒	☐	☐
Atıf ve alıntılar uygun mu? <i>Is the footnotes of the article prepared in accordance with citation style?</i>	☒	☐	☐
Kaynakça <i>ISNAD'a</i> uygun olarak hazırlanmış mı? <i>Is the bibliography of the article prepared in accordance with the Isnad Citation Style?</i>	☒	☐	☐

Ek-1: Ön İnceleme Rapor Eki <i>Annex: 1 Pre-Review Form Attachment</i>	Eklendi <i>Attached</i> ☒	Eklenmedi <i>Not attached</i> ☐
Ek-2: İntihal Tarama Benzerlik Raporu <i>Annex-2: Originality Report - Similarity Index</i>		% 8
<p>* Benzerlik oranı %15'ten azdır. Bu açıdan dergi yayın ilkelerine uygundur . <i>The similarity rate is less than 15%. Therefore, the article complies with the publication principles of the Journal.</i></p> <p>** Benzerlik oranı %15'ten fazladır, düşürülmelidir. Bu açıdan dergi yayın ilkelerine uygun değildir. <i>The similarity rate is more than 15%. Therefore, the article does not comply with the publication principles of the Journal.</i></p>		
Karar <i>Decision</i>		
☒ İncelenen makale, hakem değerlendirmesine gönderilebilir. <i>The article reviewed can be sent to the referees to evaluation.</i>		
☐ Makale, Derginin yazım ilkeleri dikkate alınmadan hazırlandığı için yazara iade edilmelidir. Yazar, gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra isterse yeniden müracaat edebilir. <i>The article should be returned to the author since it is prepared without complying with the Guidelines for Author. The author, if s/he wants, may apply again after the necessary corrections are made.</i>		
☐ Yazar, belirtilen eksiklikleri düzelterek makale metnini editöre iletmelidir. <i>The author should send the article to the editor with making specified corrections</i>		
Tarih <i>Date</i>	08.11.2021	
İncelemeyi Yapan Editörün Ad ve Soyadı <i>Title Name and Surname of the Editor</i>	Abdullah Demir	

Filtrelere uygun sonuçlar
güncellendi.

×

Oryantalist Söylemde Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği

Yazar : Mehmet Akif CEYHAN Sayfa Sayısı : 13 Kelime Sayısı : 6234 Karakter Sayısı : 49799

ORJİNALLİK RAPORU

BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ
%8	-	-	-

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	ULUM - . Angelika Brodersen. Der unbekante kalām. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre (Münster: Lit Verlag, 2014)	%3
2	0 - InternetSource	<%1
3	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - MÜSLÜMAN GELENEĞİNDE VAHİY ANLAYIŞI	<%1
4	Cumhuriyet İlahiyat Dergisi (Dergipark) - Din ve Psikoloji Arasındaki Uçurum Gerçekten Ne Kadar Derin? Psikoterapilerdeki Dini İzler	<%1
5	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Yeditepe Üniversitesi - The history of the blackboard and artists using the blackboard in art and their works	<%1
6	[ÇIKARILAN KAYNAK] # 0 - InternetSource	<%1
7	Hitit Üniversitesi - Julius Reiner'in 'Muhammed und der İslam' eserinin siyer açısından değerlendirilmesi	<%1

8	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Marmara Üniversitesi - İslam mezheplerinde iman ve büyük günah problemi	<%1
9	İlahiyat Akademi - Theodor Nöldeke'nin Âyet ve Sûreleri Tarihlendirmede Başvurduğu Yöntemlere Eleştirel Bir Yaklaşım	<%1
10	İstanbul Üniversitesi - Sünni tasavvufun teşekkül sürecinde şariat-hakikat ilişkisi sorunu (Hicri III. ve IV. yüzyıllar)	<%1
11	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi - Mütekaddimin dönemi eş'arı kelâmında beşerî duyguların Allah'a nisbeti meselesi	<%1
12	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İslam Araştırmaları Dergisi - Josef Van Ess'in Tahlilleri Işığında Kelâmın Doğuşu ve Metodu	<%1
13	www.ktp.isam.org.tr - İslam Felsefesi Tarihinin Anlamı ve İslam Felsefesi Tarihi Çalışmamızın Amacı Nedir? İhmal Edilmiş Bir Disiplinin Tarihi	<%1
14	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Pamukkale Üniversitesi - Tibî'nin Futûhu'l-Gayb'da Zemahşerî'nin El-Keşşâf'ına yönelik mecaz özelinde belagat değerlendirmeleri	<%1
15	islamansiklopedisi.org.tr - Internet Source	<%1
16	0 - InternetSource	<%1
17	0 - Internet Source	<%1
18	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi - FELSEFE-KELÂM TARTIŞMALARINDA BİLGİNİN SERÜVENİ: MÂTURÎDÎ EKSENLİ BİR BİLGİ TARTIŞMASI	<%1
19	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İslam Araştırmaları Dergisi - Bir hakkın teslimi: Ebû Azbe'nin er-Ravzatü'l-behiyye'sine yansıyan intihal olgusu	<%1
20	[ÇIKARILAN KAYNAK] # 0 - Internet Source	<%1
21	0 - İmam Mâturîdî ve Maturidilik Hakkında Bibliyografya	<%1

22	Hitit Üniversitesi - Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin fikrî arka planı	<%1
23	[ÇIKARILAN KAYNAK] # m.hayrettinkaraman.net- Internet Source	<%1
24	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Gazi Üniversitesi- Türkiye'nin enerji politikaları ve nükleer enerji santrallerinin kurulmasında sosyal ve mekansal süreçler: Sinop örneği	<%1
25	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Uludağ Üniversitesi- İbnu'l-Varrak ve nahvin illetlerine bakışı	<%1
26	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Marmara Üniversitesi- Türk anayasalarında milliyetçilik	<%1
27	Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Hz. Peygamber'in Kullandığı -Biz- Duygusu Bağlamında Birleştiriciliği	<%1
28	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Journal of Yaşar University (Dergipark)- Sigorta Aracılığına İlişkin 2002/92/EC Sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Yönergesinin Türk Hukukuna Yansımaları ve Yönerge ile İlgili Güncel Gelişmeler Reflections of the Directive 2002/92/EC of the European Parliament and of the Council on Insurance Mediation to Turkish Law and Recent Developments Related to This Directive	<%1
29	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Route Education and Social Science Journal- KUR'ÂN'I ANLAMADA BİLİMSEL YÖNELİŞE TOPLU BİR BAKIŞ Ss, 367-391	<%1
30	İstanbul Üniversitesi - Ömer Nasuhi Bilmen'in kelâm düşüncesinde yenilik	<%1
31	İslam Araştırmaları Dergisi - Çağdaş Şii Düşüncesinde İlk İslah Çabaları: Şeyh Hâdî Necmâbâdî (1834-1902) = The First Reform Efforts in Contemporary Shiite Thought: Shaykh Hâdî Najmabadi (1834-1902)	<%1
32	Eskiyeni - Adudüddîn el-İcî'nin Bilgi Teorisi	<%1
33	www.ktp.isam.org.tr - Batılı/Alman Araştırmacılara Göre Mu'tezile Temelinde Eş'ariliğin Maturidilik Karşısındaki Konumu	<%1
34	Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları - Uluslararası Maturidilik Sempozyumu Bildirileri	<%1

ESKİYENİ

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

1. Değerlendirme

Hakem Değerlendirmesi-1

Değerlendirme Tarihi: 21-12-2021

Değerlendirdiği Dosya: Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Tarih / Date: 21-12-2021 (Yazara Aık)

Makalenin Ağırlıklı Sınıfı / Submission Category::Araştırma / Research
(Yazara Aık)

Başlıklar yazının konusunu kısa aık ve yeterli ölçüde yansıtır mı? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtır mı? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtır mı? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Makale dilbilgisi kurallarına uygun aık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: Evet / Yes

(Yazara Aık)

alışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: Evet / Yes (Yazara Aık)

alışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?:Evet / Yes (Yazara Aık)

Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?: Evet / Yes (Yazara Aık)

alışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?:Evet / Yes (Yazara Aık)

(Yazara Aık)

Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? / Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? / Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: *Kısmen / Partially* (Yazara Açık)

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Hayır / No* (Yazara Açık)

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tekrar incelenmesi gerekir mi? / Should it be reviewed again after revisions: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Yazara Not: (Yazara Açık)

Editöre Not:

Öneri: *Minör Revizyon* (Yazara Açık)

Hakemin yüklediği değerlendirme dosyası bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi-2

Değerlendirme Tarihi: 24-12-2021

Değerlendirdiği Dosya: Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Tarih / Date: 24-12-2021 (Yazara Aık)

Makalenin Ağırlıklı Sınıfı / Submission Category::Araştırma / Research

(Yazara Aık)

Başlıklar yazının konusunu kısa aık ve yeterli ölçüde yansıtır mı? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: *Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised* (Yazara Aık) **Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtır mı? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?:** *Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised* (Yazara Aık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtır mı? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: *Evet / Yes* (Yazara Aık)

Makale dilbilgisi kurallarına uygun aık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: *Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised* (Yazara Aık)

alışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: *Evet / Yes* (Yazara Aık)

alışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?: *Kısmen / Partially* (Yazara Aık) **Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?:** *Evet / Yes* (Yazara Aık)

alışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?: *Evet / Yes* (Yazara Aık) **Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?:** *Kısmen / Partially* (Yazara Aık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: *Evet / Yes* (Yazara Aık) **Kullanılan eserlere kaynaka kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?:** *Evet / Yes* (Yazara Aık)

alışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? / Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Evet / Yes* (Yazara Aık)

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir alışma mıdır? / Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: *Evet / Yes* (Yazara Aık)

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: Evet / Yes (Yazara Açık)
Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tekrar incelenmesi gerekir mi? / Should it be reviewed again after revisions: Evet / Yes (Yazara Açık)

Yazara Not: Öncelikle başarılı bir çalışma için tebrik ederim. Makalenin niteliğinin geliştirilmesine yönelik belirtilen hususlara dikkat etmenizi öneririm. - Makale üzerinde yapılan düzeltme ve öneriler dikkate alınarak gözden geçirilmelidir. -Türkçe açısından gözden geçirilerek daha akıcı yapıya kavuşturulmalıdır. -Öz ve Abstract makale dosyasında belirtildiği gibi düzenlenmelidir. - Maturidiliğin bilinmezliği ile ilgili oryantalist iddialar hakkında yapılan değerlendirmeler somut örneklerle güçlendirilmelidir. -Sonuç bölümü; araştırmalarda ulaşılan sonuçlara odaklanarak gözden geçirilmelidir. (Yazara Açık)

Editöre Not: Yazara iletilen hususların yapıldığını görmek isterim. iyi çalışmalar.

Öneri: Minör Revizyon (Yazara Açık)

Hakemin Yüklendiği Değerlendirme Dosyaları

Oryantalist Söylemde Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği

The Perception of Mâtürîdism in the Orientalist Discourse: The Case of Ulrich Rudolph and Angelika Brodersen

Abstract

Orientalism is known, by Jewish and Christian Western scholarly circles, as a discipline that carries out research on the religion, culture, language and tradition of the East. Even if the roots of orientalism can be traced back to much earlier times in history, one could say that orientalism was engaged in intense activity as a scholarly discipline after the 17th and 18th centuries. Although the studies on the holy book of Islam, ḥadīths, creed and madhhabs of *q̄h and Turkish-Arab culture or tradition initially adopted an easily recognizable ideological attitude, this has apparently left itself to a more scientific perspective in recent years. The studies by orientalists on Islamic theology mostly focus on Mu'tazila, Ash'arīsm and smaller divisions that have not survived to the present day. This study addresses the perception of Mâtürîdism in the orientalist literature.

It is apparent that Mâtürîdism has been neglected in the Western orientalist studies, as well as in the Islamic world. Even though Mâtürîdism was mentioned in some articles at the end of the 19th century, it was not until 1960s that an independent book was written on it. A limited number of studies could be identified before that time, generally written based on the teachings of Murji'a and Abū Ḥanīfa.

Globally considered, beginning with the second half of the twentieth century, the studies on Mâtürîdism simultaneously began with the study and publication of the works of Imam al-Mâtürîdî and other Mâtürîdî scholars. It is perhaps Ulrich Rudolph, who wrote the *rst independent book on Mâtürîdism in the orientalist tradition. Ulrich Rudolph's work *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand (Al-Mâtürîdî and Sunni/Ahl al-Sunnah Kalām in Samarkand)*, which was composed based on his associate professorship studies, can be described as one of the major works that comprehensively introduced Mâtürîdism to the Western world. After this particular work, studies on Mâtürîdism in the orientalist literature began to come one after another. Angelika Brodersen, one of the leading Western researchers who examined the Mâtürîdî kalām in detail, analyzed and published Abū Ishāq al-Sa>ār's *Talkhīṣ al-adilla*. However, by publishing her work *Der unbekannte Kalām (the Unknown Kalām)*, she evaluated the theological perspectives of Mâtürîdism by comparing the views of Mâtürîdî scholars with each other. Both orientalist researchers describe their purpose in composing their work as introducing Mâtürîdism and revealing its unknown aspects.

Both orientalists, who described Mâtürîdism and Imam al-Mâtürîdî as "the unknown kalām" or "the fame of the unknown", intended to publicize them in the Western orientalist scholarly circles through their studies. Describing Mâtürîdism as "the unknown kalām" and "the fame of the unknown" hardly means that Mâtürîdism was not known at all in the West. In general, there is obscurity arising from the fact that the views on Mâtürîdism, which were expressed using the phrase "the followers of Abū Ḥanīfa" in the previous studies in the West, have not been associated with Imam al-Mâtürîdî.

Globally considered, the orientalist perspective neglected Mâtürîdism until the mid-twentieth century, and Mâtürîdism was described as "the unknown kalām" by Western orientalist researchers. Although the name Imam al-Mâtürîdî and the fame of the Mâtürîdî theological school are known by orientalists and it is accepted as another school of Ahl al-Sunnah by researchers, the state of vagueness and obscurity about the theology of the school has prevailed for centuries. However, today, thanks to the increase in the studies on Mâtürîdism, this state of obscurity and vagueness has begun to be cleared up. Such a

state of being unknown and vague has been eliminated both in the West and in the Islamic geography, thanks to the introduction of the two main works of Imam al-Mâtürîdî to the scholarly community and the improved access to those of Mâtürîdî scholars. Furthermore, the theological views of Imam al-Mâtürîdî, whose reputation is known but theological views are unknown, have begun to gain publicity in line with his fame in the current Western literature. This study aims to refer to the Mâtürîdî studies of orientalist researchers in general and tries to unearth Ulrich Rudolph's and Angelika Brodersen's perceptions of Mâtürîdîsm.

Keywords

Kalâm, Mâtürîdîsm, Orientalism, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen

Oryantalist Söylemde Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği

Öz

Oryantalizm, Yahudi ve Hıristiyan batılı ilim çevreleri tarafından doğunun dini, kültürü, dili ve geleneği üzerine araştırmalar yapan bir disiplin olarak bilinmektedir. Başlangıcı çok eski tarihlere götürülse bile, ilmi bir disiplin olarak 17 - 18. yüzyıllardan sonra yoğun bir faaliyet içerisine buldukları söylenebilir. İslâm dininin kutsal kitabına, hadislere, İtikâdî ve fikhî mezheplere ve Türk-Arap kültür ve geleneğine yönelik çalışmalarda, başlangıçta ideolojik olduğu rahatlıkla fark edilebilen tutum, son yıllarda kendisini bilimselliğe bırakmış görünmektedir. Oryantalistlerin İslâm kelâmına yönelik çalışmaları genelde Mu'tezile, Eş'ârîlik ve günümüze ulaşmamış küçük fırkalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Biz bu çalışmamızda oryantalist literatürde yer alan Mâtürîdîlik hakkındaki algıyı ortaya koymaya çalışacağız.

Mâtürîdîliğin İslâm dünyasında ihmal edildiği gibi batılı oryantalist çalışmalarda da ihmal edildiği görülmektedir. 19. yüzyılın sonlarında bazı makalelerde Mâtürîdîliğe atıf yapılsa bile 1960'lı yıllara kadar müstakil bir kitap çalışması ile karşılaşmamaktadır. O döneme kadar genellikle Mürcie ve Ebû Hanîfe'nin öğretileri çerçevesinde sınırlı sayıda çalışma tespit edilebilmektedir.

Genel olarak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mâtürîdîliğe yönelik çalışmaların başlaması, İmam Mâtürîdî'nin ve Mâtürîdî mütekellimlerin eserlerinin tahkik edilerek neşredilmeleriyle eş zamanlı olmuştur. Oryantalist gelenek içerisinde belki de Mâtürîdîliğe dair ilk müstakil kitap çalışmasını yapan Ulrich Rudolph'dur. Ulrich Rudolph'un doçentlik çalışmasına dayanan *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand (Mâtürîdî ve Semerkant'ta Sünnî/Ehl-i Sünnet Kelâmı)* adlı eseri, Mâtürîdîliği batıda en geniş anlamda tanıtan çalışmaların en önemlilerinden biri olarak nitelenebilir. Bu çalışma ile birlikte oryantalist literatürde Mâtürîdîliğe dair çalışmalar peşi sıra gelmeye başlamıştır. Mâtürîdî kelâm sistemini detaylı olarak inceleyen önemli batılı araştırmacılar arasında Angelika Brodersen ise Ebû İshak es-Sa'âr'ın *Telhîsü'l-Edille'sini* tahkik etmiş ve neşretmiştir. Bununla birlikte *Der unbekante Kalâm (Bilinmeyen Kelâm)* adlı eserini yayınlayarak Mâtürîdîliğin teolojik görüşlerini yine Mâtürîdî alimlerin görüşlerinin birbiriyle mukayesesini yaparak değerlendirmiştir. Her iki oryantalist araştırmacı, bu çalışmalarını yapmalarındaki amaçlarını Mâtürîdîliği tanıtmak ve bilinmeyen yönlerini ortaya koymak olarak tarif etmektedirler.

"Bilinmeyen kelâm" veya "Bilinmeyenin şöhreti" olarak her iki oryantalist tarafından nitelenen Mâtürîdîlik ve İmam Mâtürîdî, bu çalışmalar ile batılı oryantalist ilim çevreleri tarafından bilinir kılınmak istenmektedir. Mâtürîdîliğin "Bilinmeyen kelâm" ve "Bilinmeyenin şöhreti" şeklinde tanımlanması ile esasında Mâtürîdîliğin batıda duyulmadığı anlamına gelmemektedir. Genel anlamda daha önce batıda yapılan

çalışmalarda "Ashâbı Ebî Hanîfe" tanımlaması ile ifade edilen Mâtürîdîliğe dair görüşlerin, İmam Mâtürîdî ile ilişkilendirilmemesinden kaynaklanan bir belirsizlik durumu hâkimdir.

Oryantalist bakış açısı, bu durumlardan hareketle 20. yüzyılın ortalarına kadar genel anlamda Mâtürîdîliği ihmal etmiş ve Mâtürîdîlik batılı oryantalist araştırmacılar için "bilinmeyen kelâm" olarak nitelenmiştir. Her ne kadar oryantalistler tarafından İmam Mâtürîdî ismi ve Mâtürîdîlik kelâm ekolünün şöhreti bilinse ve araştırmacılar tarafından Ehl-i Sünnet'in bir diğer ekolü olarak kabul edilse bile, ekolün teolojisi hakkında bilinmezlik ve kapalılık durumu yüz yıllar boyunca hâkim olmuştur. Ancak günümüzde Mâtürîdîliğe yönelik çalışmaların artmasıyla birlikte bu bilinmezlik durumu, artık bilinir kılınmaya başlanmıştır. Bu tanınır ve bilinir olma durumu, başta İmam Mâtürîdî'nin iki temel eserinin ilim dünyasının istifadesine sunulması ve Mâtürîdî mütekellimlerinin eserlerine ulaşılması ile hem batıda hem de İslâm coğrafyasında giderilmiş durumdadır. Ayrıca şöhreti bilinen ancak teolojik görüşleri bilinmeyen İmam Mâtürîdî'nin günümüz batı literatürde şöhretine paralel olarak teolojik görüşleri de bilinir olmaya başlanmıştır. Bu çalışmamızla öncelikle genel olarak oryantalist araştırmacıların Mâtürîdîlik çalışmalarına atıf yapacak, sonrasında ise Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili algılarını ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler:

Kelâm, Mâtürîdîlik, Oryantalizm, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen

Giriş

Batılıların İslâm dünyasını tanıma ve Müslümanların dinini araştırma çalışmalarının tarihini Hz. Peygamber dönemlerine kadar götürmek mümkündür. **Batılılar ya da Müslüman olmayanlar** tarafından "öteki" olarak konumu belirlenen İslâm dünyası, ilk dönemlerden beri **diğer taraftan bakanlar** açısından içerisinde bir gizem barındırmaktaydı. **Ötekini bilme isteği ise** bu gizem, **den dolayı** Hz. Peygamber dönemi sonrasında günümüze kadar İslâm dinini araştırmak isteyen gayr-ı müslim unsurlar **tarafından için** hareket ettirici güç olarak **kullanıla** gelmiştir.

Tarihten günümüze belirli dönemlerde "öteki" olarak görülen ve genel anlamda doğu ile ilgili araştırmalar için bir şemsiye kavram olarak kullanılan oryantalizm, 18. yüzyıldan itibaren bilim ve ideoloji arasına sıkışmış bir yöntemle çalışmalarını sürdürülmüştür. Batı'nın kendisinden olmayan tüm doğu din ve kültürleri hakkında sürdürdüğu çalışmalara bir isim olan oryantalizm¹ kavramı, son yüzyıllarda İslâm dünyası ile ilgili yapılan çalışmalar için sıklıkla kullanılan bir kavrama dönüşmüştür.

Batı dünyasının – daha doğrusu Müslümanların dışında yer alan ve genellikle coğrafî olarak Müslümanların batısında yaşayan kitlenin - İslâm dünyasını tanıma ve bilme arzusunun, hulefâ-i râşidîn dönemi fetih hareketleri ile başladığı kabul edilse bile Müslümanların Avrupa'nın ortasına kadar ilerleyerek Endülüs Emevî devletini kurmaları ve orasını ilim merkezine dönüştürmeleri, batılıları İslâm dini hakkında araştırma yapmaya sevk etmiştir.² Önceleri sadece içerisinde merak barındıran ötekini bilme arzusu, son yüzyıllarda ideolojik ve bilimsel bir disipline dönüşmüş, 18-19. yüzyıllarda ötekinin eksikliklerini ve yanlışlarını bularak ortaya koyma çabası, günümüze gelindiğinde daha mutedil bir bilimsel faaliyete **evrilmiştirrevirilmiştir**. Dahası, son dönemlerde oryantalistlerin yapmış olduğu tahkik vb. çalışmalar, Müslüman bilim adamlarının istifadelerine sunulmuş, Müslüman araştırmacılar oryantalistlerin ortaya koymuş olduğu çalışmalardan yararlanır olmuşlardır.³

1 Yücel Bulut, "Oryantalizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim: 16.09.2021.

2 Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens, herausgegeben vom Orientalischen Seminar der Universität Tübingen (Tübingen: Erdmann, 1974), 7.

3 **Kelâm ilmi açısından konuya bakacak olursak** ilk dönem kelâm ekollerinin teşekkül ettiği dönemlere ait kelâm ekollerinin kurucu imamlarına ait eserlerin **bile** batılı oryantalistler tarafından tahkik edil**mesidiği** ve ilim dünyasının istifadesine **sunulduğusunulması nu söyleyebilirizoldukca**

Başlangıç dönemlerinde İslâm dünyasına karşı ideolojik saiklerle hareket edildiği anlaşılan oryantalist çalışmaların seyri incelendiğinde, son 2-3 yüzyılda hem nitelik hem de nicelik açısından çalışmalarda bir artışın olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Oryantalist çalışmalarda, doğu ile ilgili genel araştırmaları bir kenara bırakarak İslâm dinine yönelik yapılan araştırmaları temel alacak olursak, *Der Islam, Die Welt des Islams* ve *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft [ZDMG]* gibi süreli yayınların da etkisiyle oryantalizmin artık İslâm araştırmalarına evrildiği ve daha çok Hz. Peygamber ve Hicrî ilk 4-5 asrı konu edindiğini söylemek mümkündür. Carl Heinrich Becker, Theodor Nöldeke ve Ignaz Goldziher gibi müsteşriklerin de çabaları ile daha çok Arap kültürü ve tarihi, hadis, tefsir ve ilk firkalaşma hareketleri üzerinden mezhepler tarihi ve kelâm sahalarında önemli çalışmalar yapıldığı literatür incelendiğinde açık bir şekilde fark edilecektir.

Biz bu çalışmamızda, Alman oryantalist geleneğinde kelâm ilmine yönelik çalışmalara kısa bir şekilde değindikten sonra, oryantalistlerin çok fazla üzerinde durmadıkları, bir anlamda göz ardı ettikleri Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili yapılan çalışmaları değerlendireceğiz. Bu değerlendirmelerin akabinde ise son yüzyılda Mâtürîdîlik ekolü ile ilgili Almanya'da önemli çalışmalara imza atan Ulrich Rudolph ve günümüz kelâm araştırmacılarından Angelika Brodersen örneği üzerinden oryantalist araştırmacılarıdaki Mâtürîdîlik algısını ortaya koymaya çalışacağız.

1. Oryantalist Kelam Çalışmaları

Oryantalist çalışmaların tarihsel kökenine bakıldığında, ilk olarak İslâm dinini tanıma amacına yönelik olarak Kur'an merkezli bir faaliyet yürütüldüğü bilinmektedir. Bu çerçevede Endülüs ilmî mirasının da batıya etkisi ile ilk olarak Kur'an 12. yüzyılda Latince'ye⁴ ve daha sonrasında ise Almanca ve İtalyanca'ya çevrilerek Venedik'te 16. yüzyılda basılmıştır.⁵ Kur'an'ın basımı ile birlikte özellikle batı Avrupa ülkelerinde İslâm araştırmaları yapılmak ve İslâm araştırmacısı yetiştirmek üzere pek çok enstitü ve merkez kurulmuş ve, İslâm araştırmacısı yetiştirilmek üzere faaliyetlere başlanmıştır.⁶

Kur'an'ın batılı araştırmacılar ile buluşması ile birlikte, öncelikle Kur'an, ulûmü'l-Kur'an, Kur'an yorumu, kıraat farklılıkları gibi hususlar tetkik edilmiş, sonrasında ise hadislere yönelik araştırmalarda artış gözlemlenmiştir. Kur'an'ın metnine, hadislerin sıhhatine ve hadis-Kur'an ile ilişkisine yönelik ideolojik olduğu fark edilebilen oryantalist çalışmalarda, daha sonrasında ibre itikâdî farklılaşmalar üzerinden Mu'tezile kelâm ekolüne, günümüze ulaşmamış küçük bazı firkalara ve özellikle de Şiâ'ya yönelmiştir.

Belirli bir dönem oryantalist çalışmaların, ilk dönem itikâdî firkalaşma hareketleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Klasik mezhepler tarihi ve kelâm literatüründe önemli bir yere sahip olan Şehristânî'nin (öl. 548/1153) *el-Milel ve'n-Nihâl* adlı eserinin, Dr. Theodor Haarbrücker tarafından 1850 yılında Almanca'ya tercüme edilmesi, oryantalist çalışmaların kelâm ve mezhepler tarihi alanına yönelmesine zemin hazırlamıştır.⁷

Oryantalist araştırmacıların İslâm dininde imani konulara ve itikâdî farklılıklara yönelik çalışmalarında, belki de İslâm dini içerisindeki grup kavgalarını ortaya çıkararak ideolojik bir tavır ile hareket ettikleri düşünülse bile günümüze kadar geline sürece bu ideolojik bakış açısının zamanla bilimsel bakış açısına dönüştüğü görülmektedir. Bu durum 18 - 19. yüzyıllarda çalışmalarına şahit olduğumuz Heinrich Steiner (1841-1889), Alfred

dikkat çekicidir. Önemli gördüğümüz eserlerden örnek olarak Helmut Ritter tarafından tahkik edilen ve neşredilen İmam Eş'ârî'ye ait *Maḳālâtü'l-İslâmiyyîn ve'İhtilâfü'l-muṣallîn* (I-III, İstanbul - Leipzig 1929 - 1933) ve Josef van Ess tarafından tahkik edilerek *Anfänge Muslimischer Theologie* (Beirut-Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1977) adlı eser içerisinde neşredilen, Mürcie'ye ait günümüze ulaşan ilk eser olarak kabul edilen, Hasan b. Muhammed b. el-Hane'yye'ye ait *Kitâbu'l-Ircâ* adlı çalışmalar verilebilir.

4 James Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam* (Princeton: Princeton University Press, 1964), 95-99; Rudi Paret, *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten: Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1966), 2.

5 Ignaz Goldziher, *Gesammelte Schriften*, nşr. J. DeSomogyi (Hildesheim: Olms Verlag, 1970), I/VII.

6 Özcan Taşçı, "Almanya'da Kelam Çalışmaları", *Dini Araştırmalar* 6/18 (Haziran 2004), 211.

7 Taşçı, "Almanya'da Kelam Çalışmaları", 212.

von Kremer (1828-1889), Carl Heinrich Becker (1876 - 1933) ve Ignaz Goldziher (1850-1921) gibi oryantalistlerin çalışmaları ile günümüz kelâm araştırmacıları Ulrich Rudolph (1957-), Josef van Ess (1934-) ve Tilman Nagel'in (1942-) eserleri karşılaştırıldığında çok açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle son yüzyılın yaşayan en önemli kelâm araştırmacıları listesinin zirvesinde yer alan Josef van Ess'in kelâm tarihine yönelik ortaya koymuş olduğu altı cildlik *Theologie und Gesellschaft*⁸ (*Teoloji ve Toplum*) ve *Anfänge Muslimischer Theologie*⁹ (*İslâm Kelâmının Başlangıcı*) adlı eserleri, hicri ilk yıllarda gerçekleşen fırkalaşma hareketlerine objektif olarak ayna tutan önemli çalışmalar olarak ilim dünyasına kazandırılmıştır.

Kelâm ilmine yönelik oryantalist çalışmalarda Eş'ârî ve Mâtürîdîyye ekollerinden ziyade, Mu'tezile'nin temel alındığı, kimi oryantalistlerin Mu'tezile hayranlığını çalışmalarına aksettirmeleri farklı yorumlanabilmektedir. Mu'tezile'nin akıl merkezli yorumlarına duyulan bu hayranlığın, Hicri ilk 4-5. yüzyılda Ehl-i Hadîs, Eş'ârilik ve Mâtürîdîliğin oluşturduğu ve Ehl-i Sünnet olarak nitelenen merkezî düşüncenin dışında bulunmasından kaynaklandığı büyük oranda düşünülebilir. Bizi bu düşünceye sevk eden etkenlerden birisi şudur: İlk dönem kelâm ekolleri içerisinde yer alan Mâtürîdîlik, [metodmetot](#) itibarı ile Mu'tezile'ye en yakın itikâdi ekol olarak bilinmektedir. Akıllı, Mu'tezile'de olduğu gibi temel bilgi kaynağı olarak gören, mutedil bir akıl - vahiy dengesi ortaya koyan İmam Mâtürîdî ve Maturîdîlik ile ilgili neredeyse 1950-60'lı yıllara kadar bir araştırma ortaya koymayan oryantalist camianın, hemen hemen aynı ilkeleri savunan ancak İtikâdî olarak merkez halkanın dışında kabul edilen Mu'tezile üzerinde yoğunlaşmaları manidardır. Son zamanlarda Mâtürîdîlik üzerine araştırma yapan oryantalistlerin artması da bize göstermektedir ki, yukarıda ortaya koymuş olduğumuz oryantalizmin ideolojik yaklaşımdan bilimsel yaklaşıma evrildiği tezimizi kuvvetlendirmektedir.

Bu iddia / tezin haricinde oryantalist kelâm çalışmalarının Mu'tezile ekolü üzerinden yürütülmesi ile ilgili farklı iddialar da bulunmaktadır. Bu iddialardan birisi, Mu'tezile'nin başta Aristo olmak üzere Yunan *lozoaların eserlerinin Arapça'ya çevrilmesi ile birlikte Yunan *lozoardan etkilenmelerinden kaynaklandığı iddia edilmektedir. Diğer bir iddia, 18. yüzyıl batılı aydınlanmacı *lozof ve bilim adamlarının, insanın irade özgürlüğü ile ilgili konularda Mu'tezile'yi diğer ekollerden kendilerine daha yakın hissetmeleridir. Son olarak ortaya konulan iddia ise Mu'tezile'nin Kur'an'ın yaratılmış olduğuna yönelik iddiasının, batılı dogmatik teoloji çevrelerinin görüşleri ile örtüşmesidir.¹⁰

Her ne sebeple olursa olsun, oryantalist kelâm araştırmalarının Ehl-i Sünnet kelâm ekolleri dışında, başta Mu'tezile olmak üzere, çoğu zaman günümüze kadar ulaşmamış fırka ve ekoller üzerinden şekillendiği, son yüzyılda ise Gazzâlî ve sonrası müteahhirûn Eş'ârî dönemi araştırmalara evrildiği ve daha çok felsefî kelâm üzerine yoğunlaştığı kabul edilebilir.

2. Mâtürîdîlik Ekolüne Oryantalist Bakış

Oryantalist çalışmalarda Mâtürîdîlik ile ilgili yapılan araştırmaların sayısal olarak azlığı, ya da belki de son 50-60 yıla sınırlı olması, oryantalist bakışın Mâtürîdîliği ihmal ettiği anlamını taşımaktadır. Ancak Mâtürîdîliği ihmal eden kitlenin sadece oryantalistler olduğunu söylemek ise bazı gerçeklerin üzerini kapatmak sayılacaktır. Osmanlı'dan günümüze ülkemizde ve İslâm dünyasında yapılan ilâhiyat çalışmalarında, son yüzyıla gelene kadar Mâtürîdîliğin ihmal edildiği, göz ardı edildiği bilinmektedir. İmam Mâtürîdî'nin temel eseri *Kitâbu't-Tevhîd*'in son yıllarda tahkik edilerek merhum Prof. Dr. Bekir Topaloğlu tarafından neşredilmesine¹¹ ve *Te'vîlâtü'l-Kur'an* adlı tefsirin neşrine ve 2020 yılında

8 Josef van Ess, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*, I-VI (Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1991-1995).

9 Josef van Ess, *Anfänge Muslimischer Theologie* (Beirut-Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1977).

10 Özcan Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslâm: Kelâmî Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma* (Ankara: Sentez Yayınları, 2013), 29-32.

11 Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2002).

tercümesinin¹² tamamlanmasına kadar kurucu imamın eserlerinin bile okuyucu ile buluşturulmadığını söylemek mümkündür. Bu durum göstermektedir ki Mâtürîdîliği ihmal eden sadece oryantalist yaklaşım değil, aynı zamanda İslâm dünyasıdır. İslâm dünyasının ve oryantalistlerin Mâtürîdîliğe ilgi duyması ve hakkında çalışmalar ortaya koymasının tarihleri de birbiri ile paralellik göstermektedir.

Oryantalist geleneğin İslâm kelâmına dair çalışmaları içerisinde 1960'lı yıllara kadar Mâtürîdîliğe **bir** ekol ve itikâdi **bir** sistem olarak **bir** atıf yapılmadığını genel olarak söylemek mümkündür. Aşağıda bazı örneklerini vereceğimiz çalışmalarda da Mâtürîdîliğin ve bu sistemin kurucusu İmam Mâtürîdî'nin isminin zikredilmemiş olması, ama buna rağmen Mâtürîdîliğin arka planına değinilmesi manidar görülmektedir. Bu durumun bir istisnası olarak Heinrich Ritter'in 1844 yılında neşredilen "*Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie*" (*Arap Felsefesi Bilgimiz Üzerine*) adlı çalışmasını zikretmeden geçmemek gerekmektedir. Ritter, söz konusu eserde diğer kelâm ekollerinden bahsettiği şekliyle Ehl-i Sünnet içerisinde Mâtürîdîlik ekolünden de detaylarına girmeden bahsetmektedir.¹³ Ancak İmam Mâtürîdî'nin Mâtürîdîliğin kurucusu olduğuna dair bir açıklama getirmemektedir.¹⁴ Bu durum, oryantalist araştırmacıların İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik ekolünden habersiz olmadıklarını ortaya koymaktadır. Esasında Ehl-i Sünnet'in bir unsuru olarak Mâtürîdîliğin bilinmesine rağmen 1960'lı yıllara kadar bir ekol olarak üzerinde durulmaması oryantalizmin ideolojik saikleri ile açıklanabilecektir.

Oryantalist literatür incelendiğinde "Mâtürîdîlik" adı altında olmasa da bu ekolün tarihi arka planında yer aldığı kabul edilen Mürçie ve Hanefîliğe dair bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalara örnek olarak Martin Schreiner'in 1898 yılında yayınladığı, "*Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm*" (*İslâm'da Kelâmî Hareketlerin Tarihine Katkılar*) adlı makalesi verilebilir. İslâm kelâmının gelişim sürecine yönelik yapılan bu çalışmada, belki de Mâtürîdîliğin ismi zikredilmeden Mâtürîdî kelâmının arka planında değerlendirilebilecek Ebû Hanîfe'nin ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin ortaya koymuş olduğu itikâdi ve fikhî öğretilerin tasavvufa etkisinin aktarıldığı görülmektedir.¹⁵ Eserde Mâtürîdîliğin hiç zikredilmemiş olması dikkate değerdir. Çünkü Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Ebu Hanife ve İmam Mâtürîdî'nin görüşleri çizgisinde kabul edilen bir âlim olarak bilinmesine rağmen, onun Mâtürîdîlikle bağlantısına yer verilmemiştir.

Bu duruma bir örnek de C. F. Seybold'un 1915 yılında Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin *Akâid*'ine dair yayınladığı makalesinde yine Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapmaması verilebilir.¹⁶ Çalışmada yazar, Gotha kütüphanesinde 643 numaralı el yazmasının araştırmacılar tarafından yanlışlıkla Abdülazîz en-Nesefî'nin *el- Kifâyât el-fuhûl fi ilmü'l-usûl* adlı eseri zannedildiğini, aslında eserin Ömer en-Nesefî'ye ait *Akâid*'e dair yazılmış eski bir yorum olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken de yine Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapılmamaktadır. Bu durum bazı geç dönem çalışmalarda da kendisini göstermektedir. Mâtürîdîliğin arka planını eserinde inceleyen Wilferd Madelung'un *The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of ḤanaQsm (Horasan ve Mâverâünnehir'de Erken Dönem Mürçie ve Hanefîliğin Yayılması)*

12 Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2020).

13 Heinrich Ritter, *Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie und besonders über die Philosophie der orthodoxen arabischen Dogmatiker* (Göttingen: Dieterichen Buchhandlung, 1844), 17-18.

14 Özcan Taşcı, "Batılı / Alman Araştırmacılara Göre Mu'tezile Temelinde Eş'ariliğin Mâtürîdîlik Karşısındaki Konumu", *V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018), 378.

15 Martin Schreiner, "Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 52 (1898), 513-563.

16 C. F. Seybold, "Gothanus 643 ist nicht 'Abd al 'aziz al Nasa*'s Kifajat al fuhûl * 'ilm al usûl, sondern ein älterer Kommentar zu 'Omar al Nasa*'s 'Akaid", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 69 (1915), 405-411.

adlı makalesi de Mâtürîdîliğe atıf yapılmadan Mürcie ve Hane*liğin Horasan bölgesine taşınması ve gelişimine dair bilgiler sunmaktadır.¹⁷

Oryantalist literatürde 1950-60'lı yıllara gelindiğinde ise yavaş yavaş Mâtürîdîliğe dair çalışmalara veya İslâm düşüncesinin teşekkül sürecine dâir eserlerde Mâtürîdîliğe yapılan atıfara rastlanabilmektedir. Bu çalışmalardan birisi, Manfres Götz'ün *Der Islam* dergisinde yayınladığı *Mâtürîdî und sein Kitâb Ta'wîlât al-Qur'ân (İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'an Adli Eseri)* başlıklı makalesidir.¹⁸ Süreli yayınlar içerisinde belki de İmam Mâtürîdî'nin ismi zikredilerek onun *Te'vîlâtü'l-Kur'an* adlı tefsirini tanıtmaya ve Mâtürîdîliğe ait görüşleri aktarmaya yönelik müstakil olarak yapılan ender çalışmalardan biridir. Söz konusu hacimli makalede yazar, öncelikle Hanefîlik ve Mâtürîdîlik ilişkisine değindikten sonra, *tefsîr* ve *te'vîl* arasındaki farkı ortaya koymaktadır. İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'an* adlı eseri bağlamında onun sıfatullah teorisini açıklamakta ve daha sonrasında ise Mâtürîdîliğin itikâdî öğretileri hakkında bilgi vermektedir. Çalışmanın son kısmını ise yazar, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*'ın kütüphanelerde bulunan el yazması nüshalarına dair açıklamalar getirmektedir. Çalışmanın değerli oluşu ise Mâtürîdîliğe yönelik **müstakil olarak** oryantalist literatürde yer alan ilk **müstakil** çalışmalardan birisi olması hasebiyledir.

1965 yılı sonrasında ise başta Ulrich Rudolph olmak üzere bazı Alman oryantalistlerin Mâtürîdîliğe ilgi duyduğu söylenebilir. Bu isimlerden birisi de Josef van Ess'dir. Josef van Ess'in eserleri incelendiğinde onun **çalışma alanının** daha çok Hicri 1-2. yıllarda **olduğu ve** İslâm düşüncesinin teşekkül **sürecinin başlangıçmadönemine** dâir eserler ortaya koyduğu görülmektedir. **Bu çerçevede yoğunlukla** Daha çok Mu'tezile kelâm ekolü ve ilk dönem firkalar üzerinde araştırmaları **bulunan ortaya koyan** van Ess'in, 2000'li yıllardan sonra diğer kelâmî ekoller üzerine **de** çalışmaları yayınlanmıştır. Mâtürîdî kelâm sistemi ile bağlantılı olarak Ebû Hanîfe'nin *Fikhu'l-Ekber* adlı eserini incelediği *Kritisches zum Fiqh el-akbar*'ı¹⁹ (*Fikhu'l-Ekber Kritiği / Eleştirisi*) bu bağlamda zikredilebilir. 2000'li yıllardan sonra ise Alman oryantalist geleneğinde Mâtürîdîlik ile ilgili pek çok çalışma yayınlanmış ve halen yayınlanmaya devam etmektedir. Mâtürîdîliğe dair güncel oryantalist literatürün yoğunluğu da dikkate alındığında, müstakil **ayrı** bir çalışmada bu eserlerin **zikredilmesi incelenmesi** daha uygun olacaktır.

Biz bu çalışmamızda yapılan yayınlar içerisinde en fazla ilgimizi çeken ve Mâtürîdîliği bilimsel bir gözle objektif olarak eserlerine yansıtan Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in çalışmalarını ve Mâtürîdîliğe bakış açılarını değerlendirmeye **tabi tutmaya çalıştık** **kacağz**.

3. Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in Mâtürîdîliğe Dâir Yaklaşımları: "Bilinmeyen Kelam" Tanımlaması

Oryantalist bilim adamlarına ait araştırmalar içerisinde, müstakil bir kitap çalışması olarak Mâtürîdîliği ele alan ve kapsamlı bir araştırma ortaya koyan İslâm araştırmacılarından en önemlisi belki de Ulrich Rudolph'dur. Rudolph'un "*Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand*"²⁰ (*İmam Mâtürîdî ve Semerkant'ta Sünnî / Ehl-i Sünnet Kelâmı*) adlı eseri, onun doçentlik çalışmasına dayanmaktadır. 1997 yılında **basılan eserin başılması ile birlikte**, batıdaki Mâtürîdî çalışmalarına yön veren ve öğrencilerinin **tarafından da** devam ettirdiği **hen** bir dizi çalışmaya zemin hazırlamıştır.

Rudolph'un eseri, yayınlanmasının ardından kısa sürede Rusça, Özbekçe, İngilizce ve nihayetinde de Türkçeye çevrilmiştir. Türkçeye çevirisi, "*Mâtürîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*"²¹ adıyla ilk baskısı 2016, gözden geçirilmiş baskısı ise 2017 yılında Prof. Dr. Özcan Taşcı tarafından yapılmış, eser Türk okuyucu ile buluşturulmuştur. Esasında

17 Wilferd Madelung, "The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of Hana*sm", *Der Islam* 59 / 1 (1982), 32-39.

18 Manfred Götz, "Mâtürîdî und sein Kitâb Ta'wîlât al-Qur'ân", *Der Islam* 41 (1965), 27-70.

19 Josef van Ess, *Kleine Schriften by Josef van Ess*, ed. Hinrich Biesterfeldt (Leiden-Boston: Brill, 2018), 2/749-762.

20 Ulrich Rudolph, *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* (Leiden - New York - Köln: E.J. Brill, 1997).

Rudolph'un Maturîdîlik ile ilgili bu çalışması, geçmişten gelen bir birikim ve araştırmaların ürünü olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede Rudolph, öncelikle Eş'arîlik ve Maturîdîlik ilişkisi bağlamında Maturîdîliği tanımlamış ve her iki ekolün bilgi teorilerinde akla ve nakle verdiği değerleri 1992 yılında *Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Maturîdî's* (*Eş'ârî'nin ve Maturîdî'nin Bilgi Teorisinde Akıl ve Nakil*) adlı makalesinde işlemiştir.yle ortaya koymuştur.²² Bilgi teorileri çerçevesinde Eş'ari ve Maturîdîlerin akla ve nakil anlayışını, e-îtikâdî konulara yaklaşımlarını ve yükledikleri anlam çerçevesinde Eş'ari ve Maturîdîlerin bazı görüş farklılıklarına ve îtikâdî konulara yaklaşım tarzlarına değinmiştir. 1997 yılında ise *Al-Maturîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* adlı müstakil eseriyle eş zamanlı olarak *Das Entstehen der Maturîdîya* (*Maturîdîliğin Ortaya Çıkışı*) başlıklı makalesini yayınlamıştır.²³ Bu makale çalışmasında da Maturîdîlerin geçmişten gelen Ebû Hanîfe geleneğinden itibaren ekolleşme sürecine ilişkin tespitler yapmış ortaya konulmuş ve zaman zaman Eş'arîlerin karşısındaki konumlarına zaman zaman değinmiştir.

Rudolph, Maturîdîliğe dair hem doçentlik çalışmasındaki hem de bu alanda diğer eserleri yayınlamasındaki amacını, Ebu Mansûr el-Maturîdî'nin düşünce sistemini ortaya koymak ve onun Müslüman kelâm geleneğindeki yerini tespit ederek konumunu belirlemek olarak tarif etmektedir.²⁴ Çalışmalarında böyle Bu bir amacı belirlemesinin nedeni ortaya koyulmasında etkin olan unsur ise batıda İmam Maturîdî ve Maturîdîlik hakkındaki algı olsa gerektir. Rudolph, Maturîdîliğin oryantalist araştırmacılar tarafından her ne kadar bilinse ve şöhrete sahip olsa da üzerinde durulmayan bir ekol olduğunu savunmaktadır. Rudolph'a göre aslında batıda şöhreti bilinen bu âlimin ve ekolünün araştırılması, üzerinde durulması ve İslâm araştırmacılarına her dâim hatırlatılması gerekmektedir. Belki de bu sebeple, eserinin giriş bölümünde bu durumu açıklamak için "*Der Ruhm des Unbekannten*" (Bilinmeyen Şöhreti) başlığını kullanarak bu konuda bir izahat getirmektedir.²⁵

Her ne kadar batıda İmam Maturîdî'nin bilindiği ve şöhretinin İslâm araştırmacıları tarafından duyulduğu ifade edilse bile, onun ne ilgili hakkında büyük bir belirsizlik durumunun da hâkim olduğu kabul edilmelidir. Çünkü İmam Maturîdî ve öğretilerinden daha çok, onun yaşadığı bölge ve tarihteki konumu genel olarak belirlenmeye çalışılmaktadır. İtikâdî firkaların teşekkül ettiği dönemler ile ilgili hem İslâm kaynaklarında hem de batılı kaynaklarda çoğu zaman merkezî ekoller arasında Maturîdîliğin ismi zikredilmemektedir. Genel anlamda İslâm kelâmının teşekkülüne dair araştırmalar ortaya konulurken Ebû Ali el-Cübbâî, Ebû Haşim el-Cübbâî, Ka'bi ve Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî gibi alimler zikredilmektedir. Ancak Rudolph'a göre İmam Maturîdî'nin de hem bir sistem ortaya koyması hem de itikâdî görüşlerinin orijinalliği açısından bu alimlerden bir farkı bulunmamaktadır.²⁶

İmam Maturîdî, Ehl-i Sünnet'in bir diğer ekolünün kurucusu olmasından dolayı şöhretli olmasına rağmen, onun bu başarısının na dair etkenler henüz hala ayrıntıları ile hala bilinmemektedir. Yani bir anlamda oryantalist literatürde Maturîdîlik ile ilgili bir gizem veya bir belirsizlik durumu hâkimdir. Bunu ortaya koyan ilk batılı araştırmacılarından birisi W. Montgomery Watt'tır. Watt'a göre Maturîdî'nin pro*linde halen kapalı ve bilinmezlik vardır. Bu sebeple Watt'ın eserlerinde "The Obscurity of al-Maturîdî" (Maturîdî'nin Belirsizliği) veya "The Problem al- Maturîdî"²⁷ (Maturîdî Problemi) gibi başlıkların

21 Ulrich Rudolph, *Maturîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*, çev: Özcan Taşçı (İstanbul: Litera Yayınları, 2017).

22 Ulrich Rudolph, "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Maturîdî's", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 142 (1992), 72-89.

23 Ulrich Rudolph, "Das Entstehen der Maturîdîya", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 147 (1997), 394-404.

24 Rudolph, *Al-Maturîdî*, XI.

25 Rudolph, *Al-Maturîdî*, 1.

26 Rudolph, *Al-Maturîdî*, 1.

27 W. Montgomery Watt, "The Problem of al-Maturîdî." *In Mélanges d'Islamologie*. ed. by Pierre Salmon (Leiden: E. J. Brill, 1974), 264-269.

kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ise çoğu zaman Mâtürîdîliğe dair *kir, görüş ve öğretilerin, yani Mâtürîdîlik sisteminin daha çok Eş'ârilere dair eserler üzerinden anlaşılmaya çalışılmasıdır. Ancak günümüzde gelindiğinde bu hususla görüşe katılmak mümkün değildir. Zira geçmişte yer alan bu kapalılık ve bilinmezlik durumunun, başta İmam Mâtürîdî'nin ve bu ekolüne bağlı diğer âlimlerinin eserlerine ulaşmakla, tahkik edilerek gün yüzüne çıkarılmakla birlikte büyük oranda giderildiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle söz konusu kapalılık ve bilinmezlik durumu günümüz için geçerli değildir.

Rudolph, İmam Mâtürîdî ile ilgili oryantalist literatürde yer alan kapalılığın ve bilinmezliğin sebebini, klasik kelim literatürüne bağlamaktadır. Zira İmam Mâtürîdî'nin yaşadığı tarihsel ortam ve coğra* bölge, İslâm düşüncesinin oluşumunda merkez bölge olarak bilinen Bağdat, Basra, Kûfe ve hicaz bölgesinden uzakta yer almaktadır. Semerkant bölgesinin merkezden uzak bir konumda olması ve kurucu imamın bu bölgede yaşaması, klasik kaynaklarda İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlikten bahsedilmemesine sebebiyet vermiştir.²⁸ Esasında İslâm düşüncesinin merkezi durumunda olan Bağdat bölgesindeki ilmî geleneğin, Semerkant gibi uzak bir bölgedeki ilmi hareketliliğe başlangıçta çok da itibar etmediği anlaşılmaktadır.

İslâm dünyasının bir dönem merkezî konumu olan Bağdat'ta oluşan ilmî birikimin, Semerkant bölgesindeki düşünce dünyasından ve ilmi birikimden uzun süre haberdar olmadığı söylenebilir. Bu sebeple Mâtürîdî'nin Semerkant bölgesindeki ünü ve şöhreti o bölgeyle sınırlı kalmış ve diğer bölgeler tarafından bilinmemiştir. Bu durumu, kelâm ve mezhepler tarihinin klasik kaynakları kabul edilen Eş'ârî'nin *Makalâtu'l-İslâmiyyîn*'inde, Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'inde ve Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-Firâk* adlı eserlerinde Mâtürîdîlikten bahsedilmemesi normal karşılanabilirinden anlamak mümkündür. Eş'ârî'nin, çağdaşı olmasına rağmen olması hasebiyle İmam Mâtürîdî'den eserinde bahsetmemesini ve birbirlerinden habersiz olmasını bölgesel farklılığa bağlamak mümkün olsa da Şehristânî ve Bağdâdî'nin eserlerinde Mâtürîdîliğe yer vermemelerini izah etmek güç görünmektedir.²⁹ Rudolph'a göre, 8/14. yüzyıl öncesi yazılan firkalara ait eserlerde Mâtürîdîliğe yer verilmemesi, Mâtürîdîliğin İslâm dünyasının merkezî bölgelerinde çok geç tanınmasına neden olmuştur. Bu geç tanınır olma ve daha çok kendisine muhalif olan ekoller üzerinden Mâtürîdîlik hakkında bilgi alma durumu, Mâtürîdîlik hakkında detaylı bilgi sahibi olunmasını engellemiş ve ekol hakkında oryantalist literatürde de - detayları bilinmeyen ama şöhreti bulunan - gizemli bir ekol havası oluşmuştur.

Rudolph, her ne kadar klasik fırka kitaplarında Mâtürîdîlikten bahsedilmemesine rağmen Maverâünnehir bölgesinde İmam Mâtürîdî'nin öğretilerinin hâkim olduğunu kabul etmekte ve bu bölgede yaşayan Mâtürîdî geleneğine ait âlimlerin onun sistemini geliştirme gayreti içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Ancak buna rağmen İmam Mâtürîdî'nin bu ekolün kurucusu olmasına bazı alimlerin vurgu yapmadıklarını da dile getirmektedir. Buna örnek olarak Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'yi ve Ebû'l-Mu'în en-Nesefî'yi vermektedir. Pezdevî'nin *Usulü'd-dîn* adlı eserinde İmam Mâtürîdî'nin kurucu imam olarak zikredilmediği, onun Maverâünnehir bölgesinde Ehl-i Sünnet kelâmının önemli bir temsilcisi olduğuna dair görüşlerini ifade etmektedir. Aynı durum Rudolph'a göre Nesefî için de geçerlidir. Her iki alim de kurucu imam olarak Ebû Hanîfe'yi görmekte ve Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin önemli bir takipçisi âlim olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla bu ekolü Mâtürîdîlik olarak değil, "Ashâb-ı Ebû Hanîfe" olarak adlandırmaktadırlar.³⁰ Mâtürîdî onlar için, Ebû Hanîfe'nin öğretilerini en iyi bir şekilde anlayan ve sistematik olarak savunan önemli bir âlimdir.

Maverâünnehir bölgesinde verilen bu iki âlim örneği, Eş'ârilik kelâm sistemi ile kıyaslandığında İmam Mâtürîdî'nin kurucu imam olarak daha sonraları benimsendiği

28 Rudolph, *Al-Mâturîdî*, 2.

29 Rudolph, *Al-Mâturîdî*, 3.

30 Rudolph, *Al-Mâturîdî*, 4-5.

imajını doğurmaktadır. Eş'ârîliğin belki de İmam Eş'ârî'den itibaren geniş taraftar kitlesi toplaması ve geniş bölgelere yayılmasında Eş'ârîler arasında kurucu imam ile ilgili bir tereddüdün bulunmamasına bağlanabilir. Ancak Mâtürîdîliğin kaderi Eş'ârîlikten farklı görülmektedir. İmam Mâtürîdî'nin savunduğu görüşlerin temelinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin olması, belki de İslâm dünyasında onun tanınırlığının gecikmesine sebebiyet verdiği söylenebilir.

Bu duruma ilaveten İmam Mâtürîdî'ye ve Mâtürîdîliğe dair eserlerin araştırmacılar tarafından tespit edilmesi ve el yazması eserlere geçmişten günümüze tedricen ulaşılması, bu ekol hakkında bilgilerin elde edilmesinde de gecikme oluşturmuştur. Mâtürîdîlik ile ilgili öncelikle geç dönem eserlerden başlanılarak ilk dönem eserlere ulaşılması, ayrıca kurucu İmam'ın eserlerine en geç ulaşılması, ekol ile ilgili gizli ve kapalı kalmış bilinmezlerin açığa kavuşturulmasında da gecikmeye sebebiyet vermiştir.³¹ Geline nokta kurucu imamın eserlerinin de ilim dünyasının istifadesinde bulunması, şöhreti bilinen ancak öğretileri ve itikadi görüşleri bilinmeyen İmam Mâtürîdî'nin artık yavaş yavaş tanınmasına ve bilinmezlik durumundan çıkıp biliniyor hale gelmesine sebep olmuştur. Bu anlamda Rudolph'un "bilinmeyen şöhreti" ifadesiyle nitelediği kurucu imamın günümüzde artık bilinmeye başladığı ifade edilebilir.

Mâtürîdî'nin tanınma süreci, müstakil kendi veya takipçileri tarafından ortaya konulan eserler üzerinden değil, belli bir dönem Eş'ârîler ile yapılan mukayeseler üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Birbirine yakın görülen Eş'ârî ve Mâtürîdî kelâm ekolleri arasında tespit edilen 13 temel farkın temelinde aynı tezi savunan ancak detaylarda birbirinden ayrılan iki ekol olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Goldziher'in *Vorlesungen über den Islam (İslâm Üzerine Dersler)* adlı eserinde önemsiz küçük ayrıntılara girmeye lüzum olmadığını³² ifade ederek belki de Mâtürîdîliği ihmal ettiklerini itiraf etmek durumunda kalmıştır. Mâtürîdîliğin ihmaline sebep olarak gösterilen bu 13 görüş farkı, İmam Mâtürîdî'nin temel iki eserinin Avrupa'da birçok kütüphanede el yazması bulunmasına rağmen ilgi görmemesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum da İmam Mâtürîdî'nin Ebü'l-Hasen el-Eş'ârî'nin gölgesinde kaldığına dair bir izlenim oluşmasına yol açmıştır.³³

1960'lı yıllardan itibaren ise bu durum Mâtürîdîliğin lehine değişmeye başlamıştır. 60'lı yıllarla birlikte hem İslâm dünyasında hem de batıda yapılan araştırmalarda Hanefîlik ile Mâtürîdîlik arasında geçmişten gelen sıkı ilişki yapılan çalışmalarla belgelenmeye başlamıştır. Ebû Hanîfe'nin ortaya koymuş olduğu sisteminin İmam Mâtürîdî tarafından savunulması ve son yüzyılda bunun bizzat İmam Mâtürîdî'nin kendi temel iki eserinden ortaya konması, Semerkant ile sınırlı kalan bu öğretinin Türklerin batıdaki etkinliği ile merkezî İslâm dünyasıyla buluşması sonucunu doğurmuştur. Günümüzde eskiye nazaran Mâtürîdîlik ile alakalı bilgilerimiz, yapılan pek çok çalışmayla artmıştır. Bu durum "bilinmeyen şöhreti" nin iyice artmasına sebep olmuş ve belirsizlikler yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Ancak şunu kesin olarak söylemek gerekmektedir ki Mâtürîdîlik ile alakalı henüz dahahenüz yapılacak pek çok analiz ve çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.³⁴

Bu çerçevede Mâtürîdî geleneğe ait âlimlerin büyük bir kısmının çalışmaları henüz ilim dünyası ile buluşturulamamış olması Mâtürîdîlik için olumsuz yönlerden biridir. Günümüz oryantalist ve Müslüman araştırmacıların el yazması eserler içerisinden Mâtürîdî alimlere ait eserleri ortaya koyma gayretleri bu anlamda önemli gelişmeler sayılmaktadır. Bu geleneğin en önemli temsilcilerinden biri olan Ebû İshak es-Sa>âr'ın *Telhîsü'l- Edille'sinin*³⁵ Angelika Brodersen tarafından tahkik edilerek neşredilmesi, bu anlamda Mâtürîdîlik açısından önemli bir gelişme olarak ifade edilmelidir. Brodersen'in bu çalışması

31 Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 12-13.

32 Ignaz Goldziher, *Vorlesungen über den Islam* (Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1910), 119-120.

33 Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 13-14.

34 Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 17.

35 Ebû İshâk İbrâhim b. İsmâil ez-Zâhid es-Sa>âr, *Telhîsü'l-edille li-kavâ'idi't-tevhîd*, nşr. Angelika Brodersen (Beyrut: el-Ma'hedü'l-almânî li-ebhâsi's-Şarkıyye, 1432/2011).

hem batıda hem de İslâm dünyasında güncel Mâtürîdîlik çalışmalarına katkı sağlamış ve ülkemizde de Sa>âr'ın görüşlerine dair çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.³⁶ Brodersen'in *Telhîsü'l-Edille*'ye dair çalışmasının yanında günümüz Alman akademisinde Mâtürîdîlik ile ilgili önemli çalışmalara imza attığı bilinmektedir.

Rudolph ile yakın çalıştığı bilinen İslâm araştırmacılarından Angelika Brodersen'in de Rudolph örneğinde ~~tespit ettiğimiz~~ Mâtürîdîliğin bilinmeyen ya da ihmal edilmiş bir kelâm ekolü olduğunu savunduğu görülmektedir. Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili çalışmalarında da Mâtürîdîliğin bilinmeyen kelâmının incelenmesi, anlaşılması ve tanıtılmasının amaç edildiği eserler incelendiğinde rahatlıkla tespit edil**ilmektedir**.

Belki de Brodersen'in Mâtürîdîlik ekolünün tanınır olması adına ortaya koyduğu en önemli çalışmalarından birisi *Der unbekannte Kalâm*³⁷ (*Bilinmeyen Kelâm*) adlı eseridir. Eserin başlığından da anlaşılacağı üzere Mâtürîdîliği "bilinmeyen kelâm" olarak adlandıran Brodersen, Rudolph'un Mâtürîdîlik ile ilgili ifade ettiği, ekolün diğer kelâm ekollerine nazaran bilinirliğinin az olduğundan hareket ederek Mâtürîdîliği tanıtma gayreti içerisinde.

Brodersen'in, söz konusu çalışmada esasında Mâtürîdîliğin hem İslâm dünyasında hem de batıda fazla bilinmeyen, üzerinde araştırma yapılmayan bir hazine olduğundan hareketle çalışmasını planladığını söyleyebiliriz.³⁸ O, ~~Mâtürîdîliği tanıtırken,~~ Mâtürîdî alimlerin Allah'ın sıfatlarına dair görüşlerini temel alarak ~~Mâtürîdîliği tanıtmayı tercih etmiştir~~ bir tanıtım yolunu seçmiştir. ~~Ekole bağlı mütekellimler öncelikle~~ yetiştikleri coğra* bölgelere ayırarak ~~ekole bağlı mütekellimler hakkında haklarında~~ bilgi veren Brodersen, sonrasında ise on ayrı başlıkta ~~dünyanın yaratıcısı olarak~~ Allah, Allah'ın birliği (tevhîd) ve ezeliliği, Allah'ın aşkınlığı, Allah'ın sıfatları, Allah'ın ilim, semi, basar, irade, tekvîn ve kelâm sıfatları, ru'yetullâh ve esmâu'l-hüsnâ (isim ve müsemmâ)³⁹ konularında belirlemiş olduğu Mâtürîdî kelimelerinin görüşlerine yer vermiş, daha sonrasında ise bu görüşlerin mukayeselerini yapmıştır.

Mâtürîdîliğin ilâhî sıfatlar özelinde, bu sıfatlarla bağlantılı teolojik görüşlerinin detaylarını batılı araştırmacıların istifadesine sunan Brodersen, belirlemiş olduğu Mâtürîdî mütekellimlerinin orijinal Arapça eserlerinden her başlık altına yaptığı tercümelemlerle onların ilâhî sıfatlar konusundaki görüşlerini ortaya koymaktadır. Bu anlamda, Müslüman coğrafyalarda bile bu denli derli toplu ve Mâtürîdîliğin el kitabı olarak da ifade edilebilecek özellikte bir çalışmanın olmaması dikkat ~~çekmektedir~~ **değerdir**. Ülkemizde ve İslâm dünyasında yapılan Mâtürîdîliğe dair çalışmalar, genelde tek bir mütekellimin itikâdî görüşleri üzerinden yapılmaktadır. Brodersen'in eserin ~~değiştirirken ortaya koyduğu~~ bu karşılaştırmalı metod ile Mâtürîdîlik konusunda bilgi sahibi olmak isteyen bir araştırmacı, klasik kaynaklara ulaşmasa bile her mütekellimin görüşünü rahatlıkla ayrı ayrı ~~değerlendirebilecektir~~ **görme imkanına sahip olmaktadır**.⁴⁰

Eserinde Mâtürîdîlik ile ilgili "bilinmeyen kelâm" başlığını kullanan Brodersen, ~~Rudolph'da olduğu gibi~~ Mâtürîdîliğin bu şekilde anılmasını ~~yine Rudolph'da olduğu gibi geçmişten gelen~~ Ebû Hanîfe geleneği ile Mâtürîdîliğin çok uzun süre birbirlerinin yerine kullanıldığına bağlamaktadır. İmam Mâtürîdî'den sonra Ebû Hanîfe ve kurucu imamın izinden giden âlimlerin genelde "Semerkant'lı âlimler" veya "Maverâünnehir'li âlimler" olarak nitelendiğini, ayrıca kendilerini Mu'tezilî âlimlerden ayırmak için de "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" olarak tanımladıkları görülmektedir. Uzun süre Mâtürîdî ~~geleneğe bağlı~~

36 Abdullah Demir, *Ebû İshak es-Sa>âr'ın Kelâm Yöntemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018).

37 Angelika Brodersen, *Der unbekannte kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre* (Münster: Lit Verlag, 2014)

38 Mehmet Akif Ceyhan, "Angelika Brodersen. Der unbekannte kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre (Münster: Lit Verlag, 2014)" *ULUM* 4/1 (2021), 267-268.

39 Ceyhan, "Angelika Brodersen. Der unbekannte kalâm", 268.

40 Ceyhan, "Angelika Brodersen. Der unbekannte kalâm", 268-269.

âlimlerin İmam Mâtürîdî'den ziyade Ebû Hanîfe'ye atıf yapmaları da bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır ve bunun onlar için pragmatik nedenleri bulunmaktadır.⁴¹

Esasında Mâtürîdîlik kelâm ekolünün müstakil bir ekol olarak ortaya çıkışı ile ilgili batıda belki de yapılmış en önemli çalışmalardan birisi Rudolph'a aittir.⁴² Yukarıda bahsi geçen Rudolph'un "Das Entstehen der Mâtürîdiya" (Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı) başlıklı makalesinde Mâtürîdî kelâmının çıkış noktası olan Ebû Hanîfe geleneğine sıklıkla atıf yapması ve iki âlimi bir arada zikretmesi manidar görünmektedir. Rudolph'un haricinde son yüzyılda oryantalist literatür tarandığında Hanefîliğin ayrı-müstakil incelendiği, Mâtürîdîlik ile de itikâdî olarak bir bağlantı kurulmadığı görülecektir. Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili bu bilinmeyen kelâm tanımlamasının altında yatan etkenlerden birinin de bu olduğu bilinmektedir. Batılı araştırmacıların, Hanefîliği ayrı bir gelenek, Mâtürîdîliği ise çok sonradan ortaya çıkmış bir gelenek olarak düşünmelerine sebep olmuştur. Ancak Mâtürîdîlik Ebû Hanîfe geleneğini sistemleştiren ve bir ekol haline getiren itikâdî bir okuldur.⁴³

Brodersen'e göre İslâm Kelâm literatürüne bakıldığında Mâtürîdîliğin İslâm kelâm tarihinde önemli bir rol oynamadığı izlenimi oluşmaktadır. İslâm kelâmına dâir tartışmaların büyük bir çoğunluğunun Eş'ârîler ile Mu'tezile arasında geçtiği izlenimi bulunmaktadır. Tabi ki daha sonraki dönemlerde de bu tartışmalara Sele'yye de eklendiği görülmektedir. Eş'ârîlik ve Mâtürîdîlik ekolleri Osmanlı devleti zamanında paralel bir sistem olarak görülmeye ve eserlerde yazılmaya başlanmıştır. Ancak bu iki ekolün temelde farklı ekoller olduğunun vurgulanması önem arz etmektedir.⁴⁴ Osmanlı döneminde birbirine paralel olarak algılanmasındaki etken husus belki de "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" anlayışının iki büyük temsilcisi olan ekoller olmalarından kaynaklanmaktadır.

Hanefîlik ve Mâtürîdîliğin arka plan bağlantısının objektif olarak ortaya konulamaması, ayrıca Mâtürîdîliğin Ehl-i Sünnet ekolü içerisinde Eş'ârî gelenek ile paralel bir itikâdî öğreti ürettiği zanni, Mâtürîdîliğin gelişim sürecinde ve tanınırlık durumunda olumsuz bir etki oluşturmaya sebep olmuştur. Rudolph ile başlayan batıda Mâtürîdîliği tanıtırma çalışmaları, Rudolph'un da tavsiyeleri ile Brodersen tarafından es-Sa'ar'a ait *Telhîsü'l-edille*'nin neşredilmesi⁴⁵ ve Brodersen'in Mâtürîdîlere ait teolojik görüşleri Mâtürîdî mütekellimler⁴⁶den iktibasla karşılaştırmalı olarak ele aldığı *Der unbekannte Kalâm (Bilinmeyen Kelâm)* adlı eserle sürdürülmüştür. Dahası Brodersen, Mâtürîdîliğe dair yaptığı çalışmalara son yıllarda bir yenisini de eklemiş ve "Zwischen Mâtürîdiya und Aş'arîya, Abû Şakûr as-Sâlimî und sein Tamhîd fî bayân at-tauhîd" (Mâtürîdîlik ve Eş'ârîlik Arasında, Ebû Şakûr es-Sâlimî ve O'nun et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd'i)⁴⁶ adlı çalışması ile bir yenisini de eklemiştir. Hakkında hatırı sayılır ölçüde bilgi bulunmayan ve eserinde Ehl-i Sünnet mezhebine bağlı olduğunu ifade eden Ebû Şakûr es-Sâlimî'nin söz konusu çalışma ile Eş'ârîlik ve Mâtürîdîlik arasındaki konumu belirlenmeye çalışılmaktadır.

Netice itibarıyla hem batıda hem de İslâm dünyasında gizli kalmış ya da hakkında detaylı çalışmalar yapılmamış olan Mâtürîdîlik ekolü, 1960'lı yıllardan itibaren yapılan çalışmalar ile oryantalist ve Müslüman ilim çevrelerince bilinir olmaya başlamıştır. Geçmişe yönelik olarak hem Rudolph'un hem de Brodersen'in "bilinmeyen kelâm" ve bilinmeyenin şöhreti" iddîaları, yapılan çalışmalarla ortadan kalkmaya başlamıştır. Batılı ve Müslüman ilim çevreleri, Mâtürîdîlik ile ilgili son yıllarda yaptıkları çalışmalar ile Mâtürîdîliği tanıtmaya devam etmektedir.

41 Brodersen, *Der unbekannte kalâm*, 19.

42 Rudolph, "Das Entstehen der Mâtürîdiya", 394-404.

43 Angelika Brodersen, "New Light on the Emergence of Maturîdism: Abû Shakûr al-Sâlimî [Fifth / Eleventh Century] and his Kitâb al-Tamhîd fî Bayân al-Tawhîd", *Journal of Islamic Studies* 31/3 (2020), 330-331.

44 Brodersen, *Der unbekannte kalâm*, 593.

45 Brodersen, *Der unbekannte kalâm*, 5.

46 Angelika Brodersen, *Zwischen Mâtürîdiya und Aş'arîya, Abû Şakûr as-Sâlimî und sein Tamhîd fî bayân at-tauhîd* (Piscataway: Gorgias Press, 2018).

Sonuç

Mâtürîdîlik, hem oryantalist literatürde hem de İslâm dünyasında son 1950-60'lı yıllara kadar ihmal edilmiş bir kelâm ekolüdür. Söz konusu ihmalin de batı ve İslâm dünyasındaki bu paralelliğinin çok sayıda sebebi ortaya konulabilir. Batılı oryantalistlerin, İslâm ve özelde İslâm kelâmına dair çalışmalarının geçmişine bakıldığında, 18. ve 19. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Genelde oryantalist düşünce Mu'tezile kelâm ekolüne yönelik Mu'tezile hayranlığı görülen çalışmalarla bilinmekte, dahası bir Mu'tezile hayranlığı görülmekte, buna ilaveten günümüze kadar ulaşmamış belirli firkalara dair çalışmalarla araştırmalarla gündeme gelmektedir. Son yıllarda gelindiğinde ise Eş'ârîliğin genelde Gazzâlî dönemi sonrası revaçta olan Eş'ârîliğin felsefî kelâmına ilgi duymaya başladığı müşahademüşahede edilmektedir.

Oryantalist literatürde, Mâtürîdî kelâm sistemine yönelik müstakil çalışmalara 1960'lı yıllardan itibaren ender de olsa nadiren rastlanmaktadır. Daha çok Mürcie ve Hanefîliğe dair yapılan çalışmalarda ise genel olarak Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapılmadığı görülmektedir. Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili en kapsamlı çalışma, 90'lı yıllara gelindiğinde Ulrich Rudolph tarafından ortaya konulmuştur yapılmıştır. Onun *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* adlı eseri, o güne kadar oryantalist çalışmalar içerisinde Mâtürîdîlik ile ilgili en kapsamlı çalışma olduğuna karşın çıkmaktadır görülmektedir. Rudolph'un bu eseri, kendisinden sonra batılı araştırmacılar tarafından Mâtürîdîliğe olan ilgiyi artırmış ve onun takipçilerinden Angelika Brodersen, öncelikle Ebû İshak es-Sa'âr'in *Telhîşü'l-edille li-kavâ'idî't-tevhîd* adlı eserini tahkik ederek neşretmiş, daha sonrasında ise Mâtürîdî kelâmını ilâhî sıfatlar çerçevesinde ortaya koyduğu *Der unbekannte kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre* adlı eserini okuyucu ile buluşturmuştur.

Batılı oryantalist araştırmacılar da, Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili bir bilinmezlik durumunun hâkim olduğu bilinmektedir. Başta Watt olmak üzere Rudolph ve Brodersen'in eserlerinde, Mâtürîdîliğin şöhreti bulunan meşhur bir ekol olmasına karşın ancak ihmal edilmiş bir kelâm ekolü olduğu algısı bulunmaktadır kaydedilmektedir. Watt bu durumu eserlerinde "Mâtürîdî belirsizliği veya problemi" olarak yansıtmakta, Rudolph ise "bilinmeyen şöhreti" olarak eserinde belirtmektedir. Brodersen ise eserine isim olarak "bilinmeyen kelâm" başlığını uygun görmektedir. Söz konusu oryantalistlerin üzerinde ortak olarak durdukları noktakanaati ise, Mâtürîdî isminin ilim çevrelerce çok iyi bilindiği, ancak İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik kelâm ekolü ile ilgili çok fazla bilinmeyen hususların bulunduğudır. Bunun sebeplerine eğilen adı geçen batılı araştırmacılar, bu bilinmezliğin ve belirsizliğin sebepleri olarak Mürcie ve Ebû Hanîfe geleneği ile Mâtürîdîliğin ilişkisini ortaya koyan çalışmaların azlığını yeterli olmadığını göstermektedirler. Ayrıca İmam Mâtürîdî'nin İmam Eş'ârî ile çağdaş olması, Eş'ârî'nin İslâm dünyasının o dönem ki merkezi olan Bağdat'ta bulunması ve Mâtürîdî'nin ise merkezden uzak Semerkant bölgesinde yaşamasını İmam Mâtürîdî'nin ihmal edilmesine gerekçe olarak sunmaktadırlar. Bu gerekçelere ilave olarak Eş'ârîliğin ve Mâtürîdîliğin itikâda dâir temel hususlarda benzer görüşlerinin olması ve tâlî konularda ihtilâfa düşmelerinin Mâtürîdîliğin ihmal edilmesine sebep olduğunu vurgulamaktadırlar.

Rudolph ve Brodersen, son yıllarda "Bilinmeyen kelâm" olarak nitelenen Mâtürîdîliğe dâir çalışmaları ile Mâtürîdîliği bilinir kılmayı amaçladıklarını eserlerinde ifade etmektedirler. Bu husus da hem Rudolph'un *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* hem de Brodersen'in *Der unbekannte kalâm* adlı eserlerinde görülmektedir. Mâtürîdî kelâmı, bu eserlerde Mâtürîdî kaynaklar temel alınarak teolojik görüşler çerçevesinde tanıtılmaktadır. Söz konusu çalışmalara ilaveten 2000'li yıllarda Mâtürîdîliğe ilişkin batıda ve İslâm dünyasında yapılan çalışmalarda gözlemlenen artış da bizlere göstermektedir ki, hem batıda hem de İslâm dünyasında Mâtürîdîliğin artık bilinmeyen ya da belirsiz yönleri bulunan bir ekol değil, bilinen ve tanınan bir ekol haline geldiğini göstermektedir. Bu da oryantalist söylemdeki Mâtürîdîliğin bilinmeyen ve belirsiz bir ekol olduğuna dair algının artık geçerli olmadığı anlamına gelmektediri değiştirmektedir.

Kaynakça

- Brodersen, Angelika. *Der unbekannte kalām. Theologische Positionen der frühen Māturīdiya am Beispiel der Attributenlehre*. Münster: Lit Verlag, 2014.
- Brodersen, Angelika. *Zwischen Māturīdiya und Aš'ariya, Abū Šakūr as-Sālimi und sein Tamhīd fī bayān at-tauhīd*. Piscataway: Gorgias Press, 2018.
- Brodersen, Angelika. "New Light on the Emergence of Māturīdism: Abū Shakūr al-Sālimī [Fifth / Eleventh Century] and his Kitāb al-Tamhīd fī Bayān al-Tawhīd". *Journal of Islamic Studies* 31/3 (2020), 329-357.
- Bulut, Yücel. "Oryantalizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*. Erişim: 16.09.2021. <https://İslāmansiklopedisi.org.tr/oryantalizm>.
- Ceyhan, Mehmet Akif. "Angelika Brodersen. Der unbekannte kalām. Theologische Positionen der frühen Māturīdiya am Beispiel der Attributenlehre [Münster: Lit Verlag, 2014]". *ULUM* 4/1 (2021), 265-274.
- Demir, Abdullah. *Ebû İshak es-Sa'ar'ın Kelâm Yöntemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens. Herausgegeben vom Orientalischen Seminar der Universität Tübingen. Tübingen: Erdmann, 1974.
- Goldziher. Ignaz. *Gesammelte Schriften*. nşr. J. DeSomogyi. I-VI. Hildesheim: Olms Verlag, 1970.
- Götz, Manfred. "Māturīdī und sein Kitāb Ta'wilāt al-Qur'ān". *Der Islam* 41 (1965), 27-70.
- Kritzeck, James. *Peter the Venerable and Islam*. Princeton: Princeton University Press, 1964.
- Madelung, Wilferd. "The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of Ḥana*sm". *Der Islam* 59/1 (1982), 32-39.
- Māturīdī, Ebû Mansûr. *Kitābü't-Tevhīd Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.
- Māturīdī, Ebû Mansûr. *Te'vilātu'l-Kur'ān Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2020.
- Paret, Rudi. *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten: Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke*. Wiesbaden: F. Steiner, 1966.
- Ritter, Heinrich. *Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie und besonders über die Philosophie der orthodoxen arabischen Dogmatiker*. Göttingen: Dieterichen Buchhandlung, 1844.
- Rudolph Ulrich. "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al- Māturīdī's". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 142 (1992), 72-89.
- Rudolph, Ulrich. *Al-Māturīdī und die Sunnitische Theologie in Samarkand*. Leiden - New York - Köln: E.J. Brill, 1997.
- Rudolph, Ulrich. "Das Entstehen der Māturīdiya". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 147 (1997), 394-404.
- Rudolph, Ulrich. *Māturīdī: Semerkant'ta Ehl-i Sünnnet Kelâmi*. çev. Özcan Taşçı. İstanbul: Litera Yayınları, 2017.
- Sa>âr, Ebû İshâk İbrâhim b. İsmâil ez-Zâhid. *Telhîşü'l-edille li-ğavâ'idit-tevhīd*. nşr. Angelika Brodersen. 2 Cilt. Beyrut: el-Ma'hedü'l-Almânî li-ebhâsi's-Şarkıyye, 1432/2011.

- Schreiner, Martin. "Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 52 (1898), 513-563.
- Seybold, C. F. "Gothanus 643 ist nicht 'Abd al 'aziz al Nasa*'s Kifajat al fuhûl * 'ilm al usûl, sondern ein älterer Kommentar zu 'Omar al Nasa*'s 'Akaid". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 69 (1915), 405-411.
- Taşcı, Özcan. "Almanya'da Kelam Çalışmaları". *Dini Araştırmalar* 6 / 18 (Haziran 2004), 211-220.
- Taşcı, Özcan. *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslâm: Kelâmi Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*. Ankara: Sentez Yayınları, 2013
- Taşcı, Özcan. "Batılı / Alman Araştırmacılara Göre Mu'tezile Temelinde Es'ariliğin Mâtürîdîlik Karşısındaki Konumu". *V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Van Ess, Josef. *Anfänge Muslimischer Theologie*. Beirut-Wiesbaden: Steiner Verlag, 1977. Van Ess, Josef. *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*. I-VI. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1991-1995.
- Van Ess, Josef. *Kleine Schriften by Josef van Ess*. ed. Hinrich Biesterfeldt. 1-3. Leiden- Boston: Brill, 2018.
- Watt, W. Montgomery. "The Problem of al-Mâtürîdî." *In Mélanges d'Islamologie*. ed. by Pierre Salmon. Leiden: E. J. Brill, 1974.

Hakem Değerlendirmesi-3

Değerlendirme Tarihi: 02-12-2021

Değerlendirdiği Dosya: Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Tarih / Date: 02-12-2021 (Yazara Aık)

Makalenin Ağırlıklı Sınıfı / Submission Category::Araştırma / Research
(Yazara Aık)

Başlıklar yazının konusunu kısa aık ve yeterli ölçüde yansıtır mı? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtır mı? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised (YazaraAık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtır mı? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Kısmen, düzeltilmelidir / Partially, should be revised (YazaraAık)

Makale dilbilgisi kurallarına uygun aık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: Evet / Yes
(Yazara Aık)

alışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: Kısmen / Partially (Yazara Aık)

alışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?:Evet / Yes (Yazara Aık)

Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?: Kısmen / Partially (Yazara Aık)

alışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?:Kısmen / Partially (Yazara Aık)

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?: Kısmen / Partially (Yazara Aık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? /Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?:Evet / Yes (Yazara Açık) Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? /Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: Evet / Yes (Yazara Açık)

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? /Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: Evet / Yes (Yazara Açık)

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tekrar incelenmesi gerekir mi? / Should it be reviewed again after revisions: Hayır / No (Yazara Açık)

Yazara Not: Kıymetli hocam, makaleyi revize ederek daha yoğun ve kıvamlı bir hale getirebileceğinize inanıyor, bu vesileyle tebrik ediyor, kolaylıklar ve başarılar diliyorum. (Yazara Açık)

Editöre Not: Saygıdeğer hocam metin dosyası üzerinde gerekli değerlendirmeler yapılmıştır. Yazarımızın dikkate alması açısından Major Revizyon'u işaretliyorum. Ancak benim metni tekrar görmeme gerek yoktur. Belirtilen düzenlemeler yapıldığında sizlerin takdiriyle yayımlanabilir. Bu vesileyle kolaylıklar diliyorum, saygılar sunuyorum.

Öneri: Major Revizyon (Yazara Açık)

ESKIYENI

Oryantalist Söylemde Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği

The Perception of Mâtürîdism in the Orientalist Discourse: The Case of Ulrich Rudolph and Angelika

Brodersen

Abstract

Orientalism is known, by Jewish and Christian Western scholarly circles, as a discipline that carries out research on the religion, culture, language and tradition of the East. Even if the roots of orientalism can be traced back to much earlier times in history, one could say that orientalism was engaged in intense activity as a scholarly discipline after the 17th and 18th centuries. Although the studies on the holy book of Islam, ḥadīths, creed and madhhabs of fiqh and Turkish-Arab culture or tradition initially adopted an easily recognizable ideological attitude, this has apparently left itself to a more scientific perspective in recent years. The studies by orientalists on Islamic theology mostly focus on Mu'tazila, Ash'arism and smaller divisions that have not survived to the present day. This study addresses the perception of Mâtürîdism in the orientalist literature.

It is apparent that Mâtürîdism has been neglected in the Western orientalist studies, as well as in the Islamic world. Even though Mâtürîdism was mentioned in some articles at the end of the 19th century, it was not until 1960s that an independent book was written on it. A limited number of studies could be identified before that time, generally written based on the teachings of Murji'a and Abū Hanīfa.

Globally considered, beginning with the second half of the twentieth century, the studies on Mâtürîdism simultaneously began with the study and publication of the works of Imam al-Mâtürîdî and other Mâtürîdî scholars. It is perhaps Ulrich Rudolph, who wrote the first independent book on Mâtürîdism in the orientalist tradition. Ulrich Rudolph's work *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in SAMARKAND (Al-Mâtürîdî And Sunni/Ahl Al-Sunnah Kalâm in SAMARKAND)*, which was composed based on his associate professorship studies, can be described as one of the major works that comprehensively introduced Mâtürîdism to the Western world. After this particular work, studies on Mâtürîdism in the orientalist literature began to come one after another. Angelika Brodersen, one of the leading Western researchers who examined the Mâtürîdî kalâm in detail, analyzed and published Abū Ishāq al-Saffār's

Talkhīṣ AL-ADĪLLA. However, by publishing her work *Der unbekante Kalâm (the Unknown Kalâm)*, she evaluated the theological perspectives of Mâtürîdism by comparing the views of Mâtürîdî

scholars with each other. Both orientalist researchers describe their purpose in composing their work as introducing Māturīdism and revealing its unknown aspects.

Both orientalists, who described Māturīdism and Imam al-Māturīdī as "the unknown kalām" or "the fame of the unknown", intended to publicize them in the Western orientalist scholarly circles through their studies. Describing Māturīdism as "the unknown kalām" and "the fame of the unknown" hardly means that Māturīdism was not known at all in the West. In general, there is obscurity arising from the fact that the views on Māturīdism, which were expressed using the phrase "the followers of Abū Ḥanīfa" in the previous studies in the West, have not been associated with Imam al-Māturīdī.

Globally considered, the orientalist perspective neglected Māturīdism until the mid- twentieth century, and Māturīdism was described as "the unknown kalām" by Western orientalist researchers. Although the name Imam al-Māturīdī and the fame of the Māturīdī theological school are known by orientalists and it is accepted as another school of Ahl al- Sunnah by researchers, the state of vagueness and obscurity about the theology of the school has prevailed for centuries. However, today, thanks to the increase in the studies on Māturīdism, this state of obscurity and vagueness has begun to be cleared up. Such a state of being unknown and vague has been eliminated both in the West and in the Islamic geography, thanks to the introduction of the two main works of Imam al-Māturīdī to the scholarly community and the improved access to those of Māturīdī scholars. Furthermore, the theological views of Imam al-Māturīdī, whose reputation is known but theological views are unknown, have begun to gain publicity in line with his fame in the current Western literature. This study aims to refer to the Māturīdism studies of orientalist researchers in general and tries to unearth Ulrich Rudolph's and Angelika Brodersen's perceptions of Māturīdism.

Keywords

Kalām, Māturīdism, Orientalism, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen

Oryantalist Söylemde Māturīdilik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği

Öz

Oryantalizm, Yahudi ve Hıristiyan batılı ilim çevreleri tarafından doğunun dini, kültürü, dili ve geleneği üzerine araştırmalar yapan bir disiplin olarak bilinmektedir. Başlangıcı çok eski tarihlere götürülse bile, ilmi bir disiplin olarak 17 - 18. yüzyıllardan sonra yoğun bir faaliyet içerisine buldukları söylenebilir. İslâm dininin kutsal kitabına, hadislere, itikâdî ve fikhî mezheplere ve Türk-Arap kültür ve geleneğine yönelik çalışmalarda, başlangıçta ideolojik olduğu rahatlıkla fark edilebilen tutum, son yıllarda kendisini bilimselliğe bırakmış

Hakemlere Sunulacak Metin - Eskiyesi

Açıklamalı [A1]: Kıymetli Hocam
Bilineni tekrar etmeye gerek var mı? Bu ifadeler
değiştirilebilir

Açıklamalı [A2]: Cümleyi yeniden kuralım. Özne-yüklem
uyumsuzluğu

Açıklamalı [A3]: Direkt kelime başlangıcı oldu. Araya
bir kelime ekleyerek başlangıcı yumuşatabiliriz

Açıklamalı [A4]: ?

Açıklamalı [A5]:

Açıklamalı [A6]: Aynı şey

Açıklamalı [A7]: Cümleyi tekrar kurabiliriz

Açıklamalı [A8]:

Açıklamalı [A9]: Tekrar ifadeler

görülmektedir. Oryantalistlerin İslâm kelâmına yönelik çalışmaları genelde Mu'tezile, Eş'ârîlik ve günümüze ulaşamamış küçük fırkalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Biz bu çalışmamızda oryantalist literatürde yer alan Mâtürîdîlik hakkındaki algıyı ortaya koymaya çalışacağız.

Mâtürîdîliğin İslâm dünyasında ihmal edildiği gibi batılı oryantalist çalışmalarda da ihmal edildiği görülmektedir. 19. yüzyılın sonlarında bazı makalelerde Mâtürîdîliğe atıf yapılsa bile 1960'lı yıllara kadar müstakil bir kitap çalışması ile karşılaşamamaktadır. O döneme kadar genellikle Mürcie ve Ebû Hanîfe'nin öğretileri çerçevesinde sınırlı sayıda çalışma tespit edilebilmektedir.

Genel olarak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mâtürîdîliğe yönelik çalışmaların başlaması, İmam Mâtürîdî'nin ve Mâtürîdî mütekellimlerin eserlerinin tahkik edilerek neşredilmeleriyle eş zamanlı olmuştur. Oryantalist gelenek içerisinde belkide Mâtürîdîliğe dair ilk müstakil kitap çalışmasını yapan Ulrich Rudolph'dur. Ulrich Rudolph'un doçentlik çalışmasına dayanan *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in SAMARKAND (Mâtürîdî ve SEMERKANT'ta Sünnî/Ehl-i Sünnet Kelâmı)* adlı eseri, Mâtürîdîliği batıda en geniş anlamda tanıtan çalışmaların en önemlilerinden biri olarak nitelenebilir. Bu çalışma ile birlikte oryantalist literatürde Mâtürîdîliğe dair çalışmalar peşi sıra gelmeye başlamıştır. Mâtürîdî kelâm sistemini detaylı olarak inceleyen önemli batılı araştırmacılardan Angelika Brodersen ise Ebû İshak es-Saffâr'ın *Telhîsü'l-Edille'sini* tahkik etmiş ve neşretmiştir. Bununla birlikte *Der unbekannte Kalâm (Bilinmeyen KELÂM)* adlı eserini yayınlayarak Mâtürîdîliğin teolojik görüşlerini yine Mâtürîdî alimlerin görüşlerinin birbiriyle mukayesesini yaparak değerlendirmiştir. Her iki oryantalist araştırmacı, bu çalışmalarını yapmalarındaki amaçlarını Mâtürîdîliği tanıtmak ve bilinmeyen yönlerini ortaya koymak olarak tarif etmektedirler.

"Bilinmeyen kelâm" veya "Bilinmeyenin şöhreti" olarak her iki oryantalist tarafından nitelenen Mâtürîdîlik ve İmam Mâtürîdî, bu çalışmalar ile batılı oryantalist ilim çevreleri tarafından bilinir kılınmak istenmektedir. Mâtürîdîliğin "Bilinmeyen kelâm" ve "Bilinmeyenin şöhreti" şeklinde tanımlanması ile esasında Mâtürîdîliğin batıda duyulmadığı anlamına gelmemektedir. Genel anlamda daha önce batıda yapılan çalışmalarda "Ashâbı Ebî Hanîfe" tanımlaması ile ifade edilen Mâtürîdîliğe dair görüşlerin, İmam Mâtürîdî ile Mâtürîdîliği ihmal etmiş ve Mâtürîdîlik batılı oryantalist araştırmacılar için "bilinmeyen kelâm" olarak nitelenmiştir. Her ne kadar oryantalistler tarafından İmam Mâtürîdî ismi ve Mâtürîdîlik kelâm ekolünün şöhreti bilinse ve araştırmacılar tarafından Ehl-i Sünnet'in bir

diğer ekolü olarak kabul edilse bile, ekolün teolojisi hakkında bilinmezlik ve kapalılık durumu yüz yıllar boyunca hâkim olmuştur. Ancak günümüzde Mâtürîdîliğe yönelik çalışmaların artmasıyla birlikte bu bilinmezlik durumu, artık bilinir kılınmaya başlanmıştır. Bu tanınır ve biliniyor olmadurumu, başta İmam Mâtürîdî'nin ikitemeleserinin ilim dünyasının istifadesine sunulması ve Mâtürîdî mütekellimlerinin eserlerine ulaşılması ile hem batıda hem de İslâm coğrafyasında giderilmiş durumdadır. Ayrıca şöreti bilinen ancak teolojik görüşleri bilinmeyen İmam Mâtürîdî'nin günümüz batı literatürde şöhretine paralel olarak teolojik görüşleri de bilinir olmaya başlanmıştır. Bu çalışmamızla öncelikle genel olarak oryantalist araştırmacıların Mâtürîdîlik çalışmalarına atıf yapacak, sonrasında ise Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili algılarını ortaya koymaya çalışacağız.

Açıklamalı [A10]: Mümkünse özet kısmı rafine edilerek tekrar yazılmalı, aynı ifadeler tekrar edilmiş...

Anahtar Kelimeler:

Kelâm, Mâtürîdîlik, Oryantalizm, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen

Giriş

Batılıların İslâm dünyasını tanıma ve Müslümanların dinini araştırma çalışmalarının tarihini Hz. Peygamber dönemlerine kadar götürmek mümkündür. Batılılar ya da Müslüman olmayanlar tarafından "öteki" olarak konumu belirlenen İslâm dünyası, ilk dönemlerden beri diğer taraftan bakanlar açısından içerisinde bir gizem barındırmaktaydı. Ötekini bilme isteği ise bu gizemden dolayı Hz. Peygamber dönemi sonrasında günümüze kadar İslâm dinini araştırmak isteyen gayr-ı müslim unsurlar tarafından hareket ettirici güç olarak kullanıla gelmiştir.

Tarihten günümüze belirli dönemlerde "öteki" olarak görülen ve genel anlamda doğu ile ilgili araştırmalar için bir şemsiye kavram olarak kullanılan oryantalist, 18. yüzyıldan itibaren bilim ve ideoloji arasında sıkışmış bir yöntemle çalışmalarını sürdürmüştür. Batı'nın kendisinden olmayan tüm doğu din ve kültürleri hakkında sürdürdüğü çalışmalara bir isim olan oryantalist¹ kavramı, son yüzyıllarda İslâm dünyası ile ilgili yapılan çalışmalar için sıklıkla kullanılan bir kavrama dönüşmüştür.

Batı dünyasının – daha doğrusu Müslümanların dışında yer alan ve genellikle coğrafi olarak Müslümanların batısında yaşayan kitlenin - İslâm dünyasını tanıma ve bilme arzusunun, hulefâ-i râşidîn dönemi fetih hareketleri ile başladığı kabul edilse bile Müslümanların Avrupa'nın ortasına kadar ilerleyerek Endülüs Emevî devletini kurmaları ve orasını ilim merkezine dönüştürmeleri, batılıları İslâm dini hakkında araştırma yapmaya sevk

Açıklamalı [A11]: Hocam siz oryantalistleri anlatmıyorsunuz, oryantalistlerin Mâtürîdî ve Mâtürîdîliğe bakışını ele alacaksınız. Dolayısıyla oryantalistin tarihçesinden başlamamıza ve ne olduğunu anlatmamıza gerek yok. Bunlar zaten malum. Ayrıca özet ve giriş bu makaleye özel olmalı, alınıp her yerde kullanılacak genel geçer bilgilerden müteşekkil bir metin olmamalı. Konuya yoğunlaşarak bu minvalde bir revizyona gitmeniz makalenin kıvamını arttıracaktır.

Açıklamalı [A12]: Bir öneki paragraf için yazılanlar burası için de geçerli

¹ Yücel Bulut, "Oryantalizm", TDV İslâm Ansiklopedisi, Erişim: 16.09.2021.

etmiştir.² Önceleri sadece içerisinde merak barındıran ötekini bilme arzusu, son yüzyıllarda ideolojik ve bilimsel bir disipline dönüşmüş, 18-19. yüzyıllarda ötekinin eksikliklerini ve yanlışlarını bularak ortaya koyma çabası, günümüze gelindiğinde daha mutedil bir bilimsel faaliyete evrilmiştir. Dahası, son dönemlerde oryantalistlerin yapmış olduğu tahkik vb. çalışmalar, Müslüman bilim adamlarının istifadelerine sunulmuş, Müslüman araştırmacılar oryantalistlerin ortaya koymuş olduğu çalışmalardan yararlanır olmuşlardır.³

Başlangıç dönemlerinde İslâm dünyasına karşı ideolojik saiklerle hareket edildiği anlaşılan oryantalist çalışmaların seyri incelendiğinde, son 2-3 yüzyılda hem nitelik hem de nicelik açısından çalışmalarda bir artışın olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Oryantalist çalışmalarda, doğu ile ilgili genel araştırmaları bir kenara bırakarak İslâm dinine yönelik yapılan araştırmaları temel alacak olursak, *Der Islam, Die Welt des ISLAMs* ve *Zeitschrift der Deutschen MorgenLÄNDISCHEN GESELLSCHAFT [ZDMG]* gibi süreli yayınların da etkisiyle oryantalizmin artık İslâm araştırmalarına evrildiği ve daha çok Hz. Peygamber ve Hicrî ilk 4-5 asrı konu edindiğini söylemek mümkündür. Carl Heinrich Becker, Theodor Nöldeke ve Ignaz Goldziher gibi müsteşriklerin de çabaları ile daha çok Arap kültürü ve tarihi, hadis, tefsir ve ilk firkalaşma hareketleri üzerinden mezhepler tarihi ve kelâm sahalarda önemli çalışmalar yapıldığı literatür incelendiğinde açık bir şekilde farkedilecektir.

Biz bu çalışmamızda, Alman oryantalist geleneğinde kelâm ilmîne yönelik çalışmalara kısa bir şekilde değindikten sonra, oryantalistlerin çok fazla üzerinde durmadıkları, bir anlamda göz ardı ettikleri Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili yapılan çalışmaları değerlendireceğiz. Bu değerlendirmelerin akabinde ise son yüzyılda Mâtürîdîlik ekolü ile ilgili Almanya'da önemli çalışmalara imza atan Ulrich Rudolph ve günümüz kelâm araştırmacılarından Angelika Brodersen örneği üzerinden oryantalist araştırmacılarıdaki Mâtürîdîlik algısını ortaya koymaya çalışacağız.

1. Oryantalist Kelâm Çalışmaları

Oryantalist çalışmaların tarihsel kökenine bakıldığında, ilk olarak İslâm dinini tanıma amacına yönelik olarak Kur'an merkezli bir faaliyet yürütüldüğü bilinmektedir. Bu çerçevede

² Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens, herausgegeben vom Orientalischen Seminar der Universität Tübingen (Tübingen: Erdmann, 1974), 7.

³ Kelâm ilmi açısından konuya bakacak olursak ilk dönem kelâm ekollerinin teşekkül ettiği dönemlere ait kelâm ekollerinin kurucu imamlarına ait eserlerin bile batılı oryantalistler tarafından tahkik edildiği ve ilim dünyasının istifadesine sunulduğunu söyleyebiliriz. Önemli gördüğümüz eserlerden örnek olarak Helmut Ritter tarafından tahkik edilen ve neşredilen İmam Eş'ârî'ye ait *Makâilü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-muşâllîn* (I-III, İstanbul – Leipzig 1929 – 1933) ve Josef van Ess tarafından tahkik edilerek *Anfänge Muslimischer Theologie* (Beirut-Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1977) adlı eser içerisinde neşredilen, Mürçie'ye ait günümüze ulaşan ilk eser olarak kabul edilen, Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye'ye ait *Kitâbu'l-Ircâ* adlı çalışmalar verilebilir.

Açıklamalı [A13]: ?yazım

Endülüs ilmî mirasının da batıya etkisi ile ilk olarak Kur'an 12. yüzyılda Latince'ye⁴ ve daha sonrasında ise Almanca ve İtalyanca'ya çevrilerek Venedik'te 16. yüzyılda basılmıştır.⁵

Açıklamalı [A14]:

Kur'an'ın basımı ile birlikte özellikle batı Avrupa ülkelerinde İslâm araştırmaları yapılmak üzere pek çok enstitü ve merkez kurulmuş, İslâm araştırmacısı yetiştirilmek üzere faaliyetlere başlanmıştır.⁶

Kur'an'ın batılı araştırmacılar ile buluşması ile birlikte, öncelikle Kur'an, ulûmü'l-Kur'an, Kur'an yorumu, kıraat farklılıkları gibi hususlar tetkik edilmiş, sonrasında ise hadisler ve Kur'an ile ilişkisine yönelik ideolojik olduğu fark edilebilen oryantalist çalışmalarda, daha sonrasında İbretîkâdî farklılaşmalar üzerinden Mu'tezile kelâm ekolüne, günümüze ulaşmamış küçük bazı fırkalara ve özellikle de Şîâ'ya yönelmiştir.

Belirli bir dönem oryantalist çalışmaların, ilk dönem İtikâdî firkalaşma hareketleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Klasik mezhepler tarihi ve kelâm literatüründe önemli bir yere sahip olan Şehristânî'nin (öl. 548/1153) *el-Milel ve'n-Nihâl* adlı eserinin, Dr. Theodor Haarbrücker tarafından 1850 yılında Almanca'ya tercüme edilmesi, oryantalist çalışmaların kelâm ve mezhepler tarihi alanına yönelmesine zemin hazırlamıştır.⁷

Oryantalist araştırmacıların İslâm dininde imani konulara ve İtikâdî farklılıklara yönelik çalışmalarında, belki de İslâm dini içerisindeki grup kavgalarını ortaya çıkararak ideolojik bir tavır ile hareket ettikleri düşünülse bile günümüze kadar gelinen süreçte bu ideolojik bakış açısının zamanla bilimsel bakış açısına dönüştüğü görülmektedir. Bu durum 18 - 19. yüzyıllarda çalışmalarına şahit olduğumuz Heinrich Steiner (1841-1889), Alfred von Kremer (1828-1889), Carl Heinrich Becker (1876-1933) ve Ignaz Goldziher (1850-1921) gibi oryantalistlerin çalışmaları ile günümüz kelâm araştırmacıları Ulrich Rudolph (1957-), Josef van Ess (1934-) ve Tilman Nagel'in (1942-) eserleri karşılaştırıldığında çok açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle son yüzyılın yaşayan en önemli kelâm araştırmacıları listesinin Josef van Ess'in kelâm tarihine yönelik ortaya koymuş olduğu altı cildlik *Theologie und Gesellschaft*⁸ (*Teoloji ve Toplum*) ve *Anfänge Muslimischer Theologie*⁹ (*İSLÂM KELÂMINİN BAŞLANGICI*) adlı eserleri, hicri ilk yıllarda gerçekleşen firkalaşma hareketlerine objektif olarak ayna tutan önemli çalışmalar olarak ilim dünyasına kazandırılmıştır.

Açıklamalı [A15]:

Açıklamalı [A16]: Vefat tarihi yazalım 2021

Açıklamalı [A17]: yeralan ve yakın bir geçmişte vefat eden...

⁴ James Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam* (Princeton: Princeton University Press, 1964), 95-99; Rudi Paret, *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten: Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1966), 2.

⁵ Ignaz Goldziher, *Gesammelte Schriften*, nşr. J. DeSomogyi (Hildesheim: Olms Verlag, 1970), I/VII.

⁶ Özcan Taşçı, "Almanya'da Kelâm Çalışmaları", *Dini Araştırmalar* 6/18 (Haziran 2004), 211.

⁷ Taşçı, "Almanya'da Kelâm Çalışmaları", 212.

⁸ Josef van Ess, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*, I-VI (Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1991-1995).

⁹ Josef van Ess, *Anfänge Muslimischer Theologie* (Beirut-Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1977).

Açıklamalı [A18]:

Kelâm ilmine yönelik oryantalist çalışmalarda Eş'ârî ve Mâtürîdîye ekollerinden ziyade, Mu'tezile'nin temel alındığı, kimi oryantalistlerin Mu'tezile hayranlığın çalışmalarına aksettirmeleri farklı yorumlanabilmektedir. Mu'tezile'nin akıl merkezli yorumlarına duyulan bu hayranlığın, Hicri ilk 4-5. yüzyılda Ehl-i Hadîs, Eş'ârilik ve Mâtürîdîliğin oluşturduğu ve Ehl-i Sünnet olarak nitelenen merkezî düşüncenin dışında bulunmasından kaynaklandığı büyük oranda düşünülebilir. Bizi bu düşünceye sevk eden etkenlerden birisi şudur: İlk dönem kelâm ekolleri içerisinde yer alan Mâtürîdîlik, metod itibari ile Mu'tezile'ye en yakın itikâdi ekol olarak bilinmektedir. Aklı, Mu'tezile'de olduğu gibi temel bilgi kaynağı olarak gören, mutedil bir akıl - vahiy dengesi ortaya koyan İmam

Açıklamalı [A19]:

Mâtürîdî ve Maturîdilik ile ilgili neredeyse 1950-60'lı yıllara kadar bir araştırma ortaya koymayan oryantalist camianın, hemen hemen aynı ilkeleri savunan ancak İtikâdî olarak merkez halkanın dışında kabul edilen Mu'tezile üzerinde yoğunlaşmaları manidardır. Son Mâtürîdîlik zamanlarında üzerine araştırma yapan oryantalistlerin artması da bize göstermektedir ki, yukarıda ortaya koymuş olduğumuz oryantalizmin ideolojik yaklaşımdan bilimsel yaklaşıma evrildiği tezimizi kuvvetlendirmektedir.

Açıklamalı [A20]:

Bu iddia / tezin haricinde oryantalist kelâm çalışmalarının Mu'tezile ekolü üzerinden yürütülmesi ile ilgili farklı iddialar da bulunmaktadır. Bu iddialardan birisi, Mu'tezile'nin başta Aristo olmak üzere Yunan filozofların eserlerinin Arapça'ya çevrilmesi ile birlikte Yunan filozoflardan etkilenmelerinden kaynaklandığı iddia edilmektedir. Diğer bir iddia, 18. yüzyıl batılı aydınlanmacı filozof ve bilim adamlarının, insanın irade özgürlüğü ile ilgili konularda Mu'tezile'yi diğer ekollerden kendilerine daha yakın hissetmeleridir. Son olarak ortaya konulan iddia ise Mu'tezile'nin Kur'an'ın yaratılmış olduğuna yönelik iddiasının, batılı dogmatik teoloji çevrelerinin görüşleri ile örtüşmesidir.¹⁰

Açıklamalı [A21]: Giriş ve 1. Başlık aşağıda yazılanlar dikkate alınarak revize edilmeli hatta yeniden yazılmalı...

Hocam siz oryantalizmi anlatmıyorsunuz, oryantalistlerin Mâtürîdî ve Mâtürîdîliğe bakışını ele alacaksınız. Dolayısıyla oryantalizmin tarihçesinden başlamamıza ve ne olduğunu anlatmamıza gerek yok. Bunlar zaten malum. Ayrıca özet ve giriş bu makaleye özel olmalı, alınıp her yerde kullanılabilecek genel geçer bilgilerden müteşkil bir metin olmamalı. Konuya yoğunlaşarak bu minvalde bir revizyona gitmeniz makalenin kıvamını arttıracaktır.

Her ne sebeple olursa olsun, oryantalist kelâm araştırmalarının Ehl-i Sünnet kelâm ekolleri dışında, başta Mu'tezile olmak üzere, çoğu zaman günümüze kadar ulaşmamış fırka ve ekoller üzerinden şekillendiği, son yüzyılda ise Gazzâlî ve sonrası müteahhirün Eş'ârî dönemi araştırmalara evrildiği ve daha çok felsefi kelâm üzerine yoğunlaştığı kabul edilebilir.

2. Mâtürîdîlik Ekolüne Oryantalist Bakış

Oryantalist çalışmalarda Mâtürîdîlik ile ilgili yapılan araştırmaların sayısal olarak azlığı, ya da belki de son 50-60 yılla sınırlı olması, oryantalist bakışın Mâtürîdîliği ihmal ettiği anlamını taşımaktadır. Ancak Mâtürîdîliği ihmal eden kitlenin sadece oryantalistler olduğunu söylemek ise bazı gerçeklerin üzerini kapatmak sayılacaktır. Osmanlı'dan günümüze ülkemizde ve İslâm dünyasında yapılan ilâhiyat çalışmalarında, son yüzyılagelene

¹⁰ Özcan Taşçı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslâm: Kelâmî Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma* (Ankara: Sentez Yayınları, 2013), 29-32.

kadar Mâtürîdîliğin ihmal edildiği, göz ardı edildiği bilinmektedir. İmam Mâtürîdî'nin temel eseri *Kitâbu't-Tevhîd*'in son yıllarda tahkik edilerek merhum Prof. Dr. Bekir Topaloğlu tarafından neşredilmesine¹¹ ve *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirin neşrine ve 2020 yılında tercümesinin¹² tamamlanmasına kadar kurucu imamın eserlerinin bile okuyucu ile buluşturulmadığını söylemek mümkündür. Bu durum göstermektedir ki Mâtürîdîliğin ihmal eden sadece oryantalist yaklaşım değil, aynı zamanda İslâm dünyasıdır. İslâm dünyasının ve oryantalistlerin Mâtürîdîliğe ilgi duyması ve hakkında çalışmalar ortaya koymasının tarihleri de birbiri ile paralellik göstermektedir.

Açıklamalı [A22]:

Açıklamalı [A23]: Kelam zaten İslâm'a ait bir olgu... Kelâm'a dair...denilebilir.

Oryantalist geleneğin İslâm kelâmına dair çalışmaları içerisinde 1960'lı yıllara kadar Mâtürîdîliğe bir ekol ve itikâdi bir sistem olarak bir atıf yapılmadığını genel olarak söylemek mümkündür. Aşağıda bazı örneklerini vereceğimiz çalışmalarda da Mâtürîdîliğin ve bu sistemin kurucusu İmam Mâtürîdî'nin isminin zikredilmemiş olması, ama buna rağmen Mâtürîdîliğin arka planına değinilmesi manidar görülmektedir. Bu durumun bir istisnası olarak Heinrich Ritter'in 1844 yılında neşredilen "*Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie*" (*ARAP Felsefesi Bilgimiz Üzerine*) adlı çalışmasını zikretmeden geçmemek gerekmektedir. Ritter, söz konusu eserde diğer kelâm ekollerinden bahsettiği şekliyle Ehl-i Sünnet içerisinde Mâtürîdîlik ekolünden de detaylarına girmeden bahsetmektedir.¹³ Ancak İmam Mâtürîdî'nin Mâtürîdîliğin kurucusu olduğuna dair bir açıklama getirmemektedir.¹⁴

Açıklamalı [A24]: Güzel bir tespit

durum, oryantalist araştırmacıların İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik ekolünden habersiz olduklarını ortaya koymaktadır. Esasında Ehl-i Sünnet'in bir unsuru olarak Mâtürîdîliğin bilinmesine rağmen 1960'lı yıllara kadar bir ekol olarak üzerinde durulmaması oryantalizmin ideolojik saikleri ile açıklanabilecektir.

Oryantalist literatür incelendiğinde "Mâtürîdîlik" adı altında olmasa da bu ekolün tarihi arka planında yer aldığı kabul edilen Mürcie ve Hanefîliğe dair bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalara örnek olarak Martin Schreiner'in 1898 yılında yayınladığı, "*Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm*" (*İslâm'da Kelâmî Hareketlerin Tarihine Katkıları*) adlı makalesi verilebilir. İslâm kelâmının gelişim sürecine yönelik yapılan bu çalışmada, belki de Mâtürîdîliğin ismi zikredilmeden Mâtürîdî kelâmının arka planında değerlendirilebilecek Ebû Hanîfe'nin ve Ebu'l-Leyl es-Semerkandî'nin ortaya koymuş olduğu itikâdi ve fikhî öğretilerin tasavvufa etkisinin aktarıldığı görülmektedir.¹⁵ Eserde

¹¹ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2002).

¹² Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2020).

¹³ Heinrich Ritter, *Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie und besonders über die Philosophie der orthodoxen Arabischen Dogmatiker* (Göttingen: Dieterichen Buchhandlung, 1844), 17-18.

¹⁴ Özcan Taşcı, "Batılı / Alman Araştırmacılar Göre Mu'tezile Temelinde Eş'arîliğin Mâtürîdîlik Karşısındaki Konumu", *V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018), 378.

¹⁵ Martin Schreiner, "Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (ZDMG) 52 (1898), 513-563.

Matürîdîliğin hiç zikredilmemiş olması dikkate değerdir. Çünkü Ebu'l-Leys es-Semerkanî, Ebu Hanife ve İmam Mâtürîdî'nin görüşleri çizgisinde kabul edilen bir âlim olarak bilinmesine rağmen, onun Mâtürîdîlikle bağlantısına yer verilmemiştir.

Bu duruma bir örnek de C. F. Seybold'un 1915 yılında Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin *Akâid*'ine dair yayımladığı makalesinde yine Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapmaması verilebilir.¹⁶ Çalışmada yazar, Gotha kütüphanesinde 643 numaralı el yazmasının araştırmacılar tarafından yanlışlıkla Abdülaziz en-Nesefî'nin *el-KIFAYAT el-fuhûl fi ilmü'l-usûl* adlı eseri zannedildiğini, aslında eserin Ömer en-Nesefî'ye ait *Akâid*'e dair yazılmış eski bir yorum olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken de yine Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapılmamaktadır. Bu durum bazı geç dönem çalışmalarda da kendisini göstermektedir. Mâtürîdîliğin arka planını eserinde inceleyen Wilferd Madelung'un *The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of HANAFISM (HORASAN ve MÂVERAÜNNEHİR'DE ERKEN DÖNEM MÜRCİE ve HANEFİLİĞİN YAYILMASI)* adlı makalesi de Mâtürîdîliğe atıf yapılmadan Mürcie ve Hanefiliğin Horasan bölgesine taşınması ve gelişimine dair bilgiler sunmaktadır.¹⁷

Oryantalist literatürde 1950-60'lı yıllara gelindiğinde ise yavaş yavaş Mâtürîdîliğe dair çalışmalara veya İslâm düşüncesinin teşekkül sürecine dair eserlerde Mâtürîdîliğe yapılan atıflara rastlanabilmektedir. Bu çalışmalardan birisi, Manfred Götz'ün *Der Islam* dergisinde yayınladığı *Mâtürîdî und sein Kitâb TA'WİLÂT AL-QUR'ÂN (İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an Adlı Eseri)* başlıklı makalesidir.¹⁸ Süreli yayınlar içerisinde belki de İmam Mâtürîdî'nin ismi zikredilerek onun *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı tefsirini tanıtmaya ve Mâtürîdîliğe ait görüşleri aktarmaya yönelik müstakil olarak yapılan ender çalışmalardan biridir. Söz konusuhacimli makalede yazar, öncelikle Hanefilik ve Mâtürîdîlik ilişkisine değindikten sonra, *tefsîr* ve *te'vil* arasındaki farkı ortaya koymaktadır. İmam Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı eseri akta bağlamında onun sıfatullah teorisini açıklamak ve daha sonrasında ise Mâtürîdîliğin İtikâdî şmanın son öğretileri hakkında bilgi vermektedir. Çalı kısmını ise yazar, *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ın arına dair kütüphanelerde bulunan el yazması nüshal açıklamalar getirmektedir. Çalışmanın üstakil olarak değerli oluşu ise Mâtürîdîliğe yönelik m oryantalist literatürde yer alan ilk çalışmalardan birisi olması hasebiyledir.

1965 yılı sonrasında ise başta Ulrich Rudolph olmak üzere bazı Alman oryantalistlerin Mâtürîdîliğe ilgi duyduğu söylenebilir. Bu isimlerden birisi de Josef van Ess'dir. Josef van Ess'in eserleri incelendiğinde onun çalışma alanının daha çok Hicri 1-2. yıllar

Açıklamalı [A25]:

Açıklamalı [A26]: Ayn ifadeleri özet kısmında Ulrich Rudolph için kullandınız....

“Oryantalist gelenek içerisinde belki de Mâtürîdîliğe dair ilk müstakil kitap çalışmasını yapan Ulrich Rudolph'dur. Ulrich Rudolph'un doçentlik çalışmasına dayanan *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in SAMARKAND (Mâtürîdî ve Semerkant'ta Sünnî/Ehl-i Sünnet Kelâm)* adlı eseri, Mâtürîdîliği batıda en geniş anlamda tanıtan çalışmaların en önemlilerinden biri olarak nitelenebilir.”

¹⁶ C. F. Seybold, “Gothanus 643 ist nicht 'Abd al 'aziz al Nasafi's Kifajat al fuhûl fi 'ilm al usûl, sondern ein älterer Kommentar zu 'Omar al Nasafi's 'Akaid”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 69 (1915), 405-411.

¹⁷ Wilferd Madelung, “The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of Hanafism”, *Der Islam* 59 / 1 (1982), 32-39.

¹⁸ Manfred Götz, “Mâtürîdî und sein Kitâb Ta'wilât al-Qur'an”, *Der Islam* 41 (1965), 27-70.

olduğu ve İslâm düşüncesinin teşekkül sürecinin başlangıcına dâir eserler ortaya koyduğu görülmektedir. Bu çerçevede yoğunlukla Mu'tezile kelâm ekolü ve ilk dönem fırkalar üzerinde araştırmalar ortaya koyan van Ess'in, 2000'li yıllardan sonra diğer kelâmî ekoller üzerine de çalışmaları yayınlanmıştır. Mâtürîdî kelâm sistemi ile bağlantılı olarak Ebû Hanîfe'nin *Fikhu'l-Ekber* adlı eserini incelediği *Kritisches zum Fiqh el-Akbar*'i¹⁹ (*Fikhu'l-Ekber Kritiği / Eleştirisi*) bu bağlamda zikredilebilir. 2000'li yıllardan sonra ise Alman oryantalist geleneğinde

Mâtürîdîlik ile ilgili pek çok çalışma yayınlanmış ve halen yayınlanmaya devam alındığında, müstakil ayrı bir çalışmada bu eserlerin zikredilmesi daha uygun olacaktır.

Biz bu çalışmamızda yapılan yayınlar içerisinde en fazla ilgimizi çeken ve Mâtürîdîliği bilimsel bir gözle objektif olarak eserlerine yansıtan Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in çalışmalarını ve Mâtürîdîliğe bakış açılarını değerlendirmeye tabi tutmaya çalışacağız.

3. Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in Mâtürîdîliğe Dâir Yaklaşımları: "Bilinmeyen Kelam" Tanımlaması

Oryantalist bilim adamlarına ait araştırmalar içerisinde, müstakil bir kitap çalışması olarak Mâtürîdîliği ele alan ve kapsamlı bir araştırma ortaya koyan İslâm araştırmacılarından en önemlisi belki de Ulrich Rudolph'dur. Rudolph'un "*Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in SAMARKAND*"²⁰ (*İMAM Mâtürîdî ve SemeRKAN'ta Sünnî / Ehl-i Sünnet Kelâmî*) adlı eseri, onun doçentlik çalışmasına dayanmaktadır. 1997 yılında eserin basılması ile birlikte, batıdaki Mâtürîdî çalışmalarına yön veren ve öğrencileri tarafından da devam ettirilen bir dizi çalışmaya zemin hazırlamıştır.

Rudolph'un eseri, yayınlanmasının ardından kısa sürede Rusça, Özbekçe, İngilizce ve nihayetinde de Türkçe'ye çevrilmiştir. Türkçeye çevirisi, "*Mâtürîdî: SemeRKAN'ta Ehl-i Sünnet KELÂMİ*"²¹ adıyla ilk baskısı 2016, gözden geçirilmiş baskısı ise 2017 yılında Prof. Dr. Özcan Taşçı tarafından yapılmış, eser Türk okuyucu ile buluşturulmuştur. Esasında Rudolph'un Mâtürîdîlik ile ilgili bu çalışması, geçmişten gelen bir birikim ve araştırmaların ürünü olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede Rudolph, öncelikle Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik ilişkisi bağlamında Mâtürîdîliği tanımış ve her iki ekolün bilgi teorilerinde akla ve nakle verdiği değerleri 1992 yılında *Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre Al-As'ari's und Al-Mâtürîdî's* (*Eş'arî'nin ve Mâtürîdî'nin Bilgi Teorisinde Akıl ve Nakil*) adlı makalesiyle ortaya koymuştur.²² Bilgi teorileri çerçevesinde akla ve nakle yükledikleri anlam çerçevesinde Eş'ari ve Mâtürîdîlerin bazı görüş

¹⁹ Josef van Ess, *Kleine Schriften by Josef VAN Ess*, ed. Hinrich Biesterfeldt (Leiden-Boston: Brill, 2018), 2/749-762.

²⁰ Ulrich Rudolph, *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in SAMARKAND* (Leiden - New York - Köln: E.J. Brill, 1997).

²¹ Ulrich Rudolph, *Mâtürîdî: SemeRKAN'ta Ehl-i Sünnet Kelâmî*, çev: Özcan Taşçı (İstanbul: Litera Yayınları, 2017).

²² Ulrich Rudolph, "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Mâtürîdî's", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (ZDMG) 142 (1992), 72-89.

Açıklama [A27]: Esasında bahsedilen bu eserlerin güzel bir kompozisyonla giriş kısmında sunulması makale açısından oldukça büyük bir önem arz eder ve bekleneni de karşılamış olur.

farklılıklarına ve itikâdî konulara yaklaşım tarzlarına değinmiştir. 1997 yılında ise *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in SAMARKAND* adlı müstakil eseriyle eş zamanlı olarak *DAS Entstehen der MâtürîdîYA (Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı)* başlıklı makalesini yayınlamıştır.²³ Bu makale çalışmasında da Mâtürîdîlerin geçmiştten gelen Ebû Hanîfe geleneğinden itibaren ekolleşme sürecine ilişkin tespitler ortaya konulmuş ve Eş'arîlerin karşısındaki konumlarına zaman zaman değinilmiştir.

Rudolph, Mâtürîdîliğe dair hem doçentlik çalışmasındaki hem de bu alanda diğer eserleri yayınlamasındaki amacını, Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'nin düşünce sistemini ortaya koymak ve onun Müslüman kelâm geleneğindeki yerini tespit ederek konumunu belirlemek olarak tarif etmektedir.²⁴

Bu amacın ortaya koyulmasında etkin olan unsur ise batıda İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik hakkındaki algı olsa gerektir. Rudolph, Mâtürîdîliğin oryantalist araştırmacılar tarafından her ne kadar bilinse ve şöhrete sahip olsa da üzerinde durulmayan bir ekol olduğunu savunmaktadır. Rudolph'a göre aslında batıda şöhreti bilinen bu âlimin ve ekolünün araştırılması, üzerinde durulması ve İslâm araştırmacılarına her dâim hatırlatılması gerekmektedir. Belki de bu sebeple, eserinin giriş bölümünde bu durumu açıklamak için "*Der Ruhm des Unbekanntes*" (Bilinmeyen Şöhreti) başlığını kullanarak bu konuda bir izahat getirmektedir.²⁵

Her ne kadar batıda İmam Mâtürîdî'nin bilindiği ve şöhretinin İslâm araştırmacıları tarafından duyulduğu ifade edilse bile, onun ile ilgili büyük bir belirsizlik durumunun da hâkim olduğu kabul edilmelidir. Çünkü İmam Mâtürîdî ve öğretilerinden daha çok, onun yaşadığı bölge ve tarihteki konumu genel olarak belirlenmeye çalışılmaktadır. İtikâdî fırkaların teşekkül ettiği dönemler ile ilgili hem İslâm kaynaklarında hem de batılı kaynaklarda çoğu zaman merkezî ekoller arasında Mâtürîdîliğin ismi zikredilmemektedir. Genel anlamda İslâm kelâmının teşekkülüne dair araştırmalar ortaya konulurken Ebû Ali el-Cübbâî, Ebû Haşim el-Cübbâî, Ka'bi ve Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî gibi alimler zikredilmektedir. Ancak Rudolph'a göre İmam Mâtürîdî'nin de hem bir sistem ortaya koyması hem de itikâdî görüşlerinin orijinalliği açısından bu alimlerden bir farkı bulunmamaktadır.²⁶

İmam Mâtürîdî, Ehl-i Sünnet'in bir diğer ekolünün kurucusu olmasından dolayı şöhretli olmasına rağmen, onun bu başarısına dair etkenler henüz hala ayrıntıları ile bilinmemektedir. Yani bir anlamda oryantalist literatürde Mâtürîdîlik ile ilgili bir gizem veya bir belirsizlik durumu hâkimdir. Bunu ortaya koyan ilk batılı araştırmacılarından birisi W.

²³ Ulrich Rudolph, "Das Entstehen der Mâtürîdîya", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 147 (1997), 394-404.

²⁴ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, XI.

²⁵ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 1.

²⁶ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 1.

Açıklamalı [A28]:

Açıklamalı [A29]: Vefat tarihleri? Buna Mâtürîdî de dâhil olmak üzere baştan itibaren dikkat edelim...

Montgomery Watt'tır. Watt'a göre Mâtürîdî'nin profilinde halen kapalılık ve bilinmezlik vardır. Bu sebeple Watt'ın eserlerinde "The Obscurity of al-Mâtürîdî" (Mâtürîdî'nin Belirsizliği) veya "The Problem of al-Mâtürîdî"²⁷ (Mâtürîdî Problemi) gibi başlıkların kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ise çoğu zaman Mâtürîdîliğe dair fikir, görüş ve öğretilerin, yani Mâtürîdîlik sisteminin daha çok Eş'ârilere dair eserler üzerinden anlaşılması çalışmasıdır. Ancak günümüze gelindiğinde bu hususa katılmak mümkün değildir. Zira geçmişte yer alan bu kapalılık ve bilinmezlik durumunun, başta İmam Mâtürîdî'nin ve bu ekole bağlı diğer âlimlerin eserlerine ulaşılması, tahkik edilerek gün yüzüne çıkarılması ile birlikte büyük oranda giderildiğini söylemek mümkündür.

Rudolph, İmam Mâtürîdî ile ilgili oryantalist literatürde yer alan kapalılığın ve bilinmezliğin sebebini, klasik kelâm literatürüne bağlamaktadır. Zira İmam Mâtürîdî'nin yaşadığı tarihsel ortam ve coğrafi bölge, İslâm düşüncesinin oluşumunda merkez bölge olarak bilinen Bağdat, Basra, Kûfe ve hicaz bölgesinden uzaktaydı. Semerkant bölgesinin merkezden uzak bir konumda olması ve kurucu imamın bu bölgede yaşamaması, klasik kaynaklarda İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlikten bahsedilmemesine sebebiyet vermiştir.²⁸ Esasında İslâm düşüncesinin merkezi durumunda olan Bağdat bölgesindeki ilmî geleneğin, Semerkant gibi uzak bir bölgedeki ilmi hareketliliğe başlangıçta çok da itibar etmediği anlaşılmaktadır.

İslâm dünyasının bir dönem merkezi konumu olan Bağdat'ta oluşan ilmî birikimin Semerkant bölgesindeki düşünce dünyasından ve ilmî birikimden uzun süre haberdar olmadığı söylenebilir. Bu sebeple Mâtürîdî'nin Semerkant bölgesindeki ünü ve şöhreti o bölgeyle sınırlı kalmış ve diğer bölgeler tarafından bilinmemiştir. Bu durumu, kelâm ve mezhepler tarihinin klasik kaynakları kabul edilen Eş'ârî'nin *MAKALÂTU'L-İSLÂMİYİN*'inde, Şehristânî'nin *el-Milel ve'n Nihâl*'inde ve Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-Firâk*'inde

eserlerinde Mâtürîdîlikten bahsedilmemesinden anlamak mümkündür. Eş'ârî'nin çağdaşı

olması hasebiyle İmam Mâtürîdî'den bahsetmemesini bölgesel farklılık dolayısı ile birbirlerinden habersiz olmasına bağlamak mümkün olsa da Şehristânî ve Bağdâdî'nin eserlerinde Mâtürîdîliğe yer vermemelerini izah etmek güç görünmektedir.²⁹ Rudolph'a göre, 8/14. yüzyıl öncesi yazılan firkalara ait eserlerde Mâtürîdîliğe yer verilmemesi, Mâtürîdîliğin İslâm dünyasının merkezi bölgelerinde çok geç tanınmasıyla sonuçlanmıştır. Bu geç tanınır olma ve daha çok kendisine muhalif olan ekoller üzerinden Mâtürîdîlik hakkında bilgi alma durumu, Mâtürîdîlik hakkında detaylı bilgi sahibi olunmasını engellemiş ve ekol hakkında

²⁷ W. Montgomery Watt, "The Problem of al-Mâtürîdî." *In Mélanges d'Islamologie*, ed. by Pierre Salmon (Leiden: E.J. Brill, 1974), 264-269.

²⁸ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 2.

²⁹ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 3.

Açıklama [A30]: Kaynak?

Açıklama [A31]: 4d geçen müteferrih mezhep kavramı ile hareket etmiş olan Eş'ârî'nin çağdaşı

Açıklamalı [A32]:

oryantalist literatürde de - detayları bilinmeyen ama şöhreti bulunan - gizemli bir ekol havası oluşmuştur.

Açıklamalı [A33]: Cümle düşük...

rağın Rudolph, her ne kadar klasik fırka kitaplarında Mâtürîdîlikten bahsedilmemesine etmekte ve bu bölgede yaşayan Mâtürîdî geleneğe ait âlimlerin onun sistemini geliştirme gayreti içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Ancak buna rağmen İmam Mâtürîdî'nin bu ekolün kurucusu olmasına bazı alimlerin vurgu yapmadıklarını da dile getirmektedir. Buna örnek olarak Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'yi ve Ebü'l-Mu'in en-Nesefî'yi vermektedir. Pezdevî'nin *Usulü'd-dîn* adlı eserinde İmam Mâtürîdî'nin kurucu imam olarak zikredilmediği, onun Maverâünnehir bölgesinde Ehl-i Sünnet kelâmının önemli bir temsilcisi olduğuna dair görüşlerini ifade etmektedir. Aynı durum Rudolph'a göre Nesefî için de geçerlidir. Her iki alim de kurucu imam olarak Ebû Hanîfe'yi görmekte ve Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin önemli bir takipçisi âlim olarak değerlendirmektedir. Dolayısı ile bu ekolü Mâtürîdîlik olarak değil, "Ashâb-ı Ebî Hanîfe" olarak adlandırmaktadırlar.³⁰ Mâtürîdî onlar için, Ebû Hanîfe'nin öğretilerini eniyi bir şekilde anlayan ve sistematik olarak savunan önemli bir âlimdir.

Açıklamalı [A34]: Hocam burada Tefsira ya müracaat edebiliriz... Aksine görüşler mevcut orada... hem de renk katmış olur. Rudolph öle dedi diye öyle olduğu anlamına gelmez...

Açıklamalı [A35]: Bu tabi ki doğru ama eksik.. Zira Mâtürîdî metinlerde sıklıkla İmamul Hüda ve'l-mütekellimin Ebü'l-Mansur el-Mâtürîdî vb. ifadeler geçer

Maverâünnehir bölgesinde verilen bu iki âlim örneği, Eş'arîlik kelâm sistemi ile kıyaslandığında İmam Mâtürîdî'nin kurucu imam olarak daha sonraları benimsendiği imajını doğurmaktadır. Eş'arîliğin belki de İmam Eş'ârî'den itibaren geniş taraftar kitlesitoplama ve geniş bölgelere yayılmasında Eş'arîler arasında kurucu imam ile ilgili bir tereddüdün bulunmamasına bağlanabilir. Ancak Mâtürîdîliğin kaderi Eş'arîlikten farklı görülmektedir. İmam Mâtürîdî'nin savunduğu görüşlerin temelinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin olması, belki de İslâm dünyasında onun tanınırlığının gecikmesine sebebiyet verdiği söylenebilir.

Bu duruma ilaveten İmam Mâtürîdî'ye ve Mâtürîdîliğe dair eserlerin araştırmacılar tarafından tespit edilmesi ve el yazması eserlere geçmişten günümüze tedricen ulaşılması, bu ekol hakkında bilgilerin elde edilmesinde de gecikme oluşturmuştur. Mâtürîdîlik ile ilgili öncelikle geç dönem eserlerden başlanılarak ilk dönem eserlere ulaşılması, ayrıca kurucu İmam'ın eserlerine en geç ulaşılması, ekol ile ilgili gizli ve kapalı kalmış bilinmezlerin açığa kavuşturulmasında da gecikmeye sebebiyet vermiştir.³¹ Gelinek noktada kurucu imamın eserlerinin de ilim dünyasının istifadesinde bulunması, şöhreti bilinen ancak öğretileri ve itikadi görüşleri bilinmeyen İmam Mâtürîdî'nin artık yavaş yavaş tanınmasına ve bilinmezlik durumundan çıkıp bilini hale gelmesine sebep olmuştur. Bu anlamda Rudolph'un "bilinmeyen şöhreti" ifadesiyle nitelediği kurucu imamın günümüzde artık bilinmeye başladığı ifade edilebilir.

³⁰ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 4-5.

³¹ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 12-13.

Mâtürîdî'nin tanınma süreci, müstakil kendi veya takipçileri tarafından ortaya konulan eserler üzerinden değil, belli bir dönem Eş'ârîler ile yapılan mukayeseler üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Birbirine yakın görülen Eş'ârî ve Mâtürîdî kelâm ekolleri arasında tespit edilen 13 temel farkın temelinde aynı tezi savunan ancak detaylarda birbirinden ayrılan iki ekol olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Goldziher de *Vorlesungen über den Islam (İSLÂM Üzerine Dersler)* adlı eserinde önemsiz küçük ayrıntılara girmeye lüzum olmadığını³² ifade ederek belki de Mâtürîdîliği ihmal ettiklerini itiraf etmek durumunda kalmıştır. Mâtürîdîliğin ihmaline sebep olarak gösterilen bu 13 görüş farkı, İmam Mâtürîdî'nin temel iki eserinin Avrupa'da birçok kütüphanede el yazması bulunmasına rağmen ilgi görmemesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum da İmam Mâtürîdî'nin Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî'nin gölgesinde kaldığına dair bir izlenim oluşmasına yol açmıştır.³³

1960'lı yıllardan itibaren ise bu durum Mâtürîdîliğin lehine değişmeye başlamıştır. 60'lı yıllarla birlikte hem İslâm dünyasında hem de batıda yapılan araştırmalarda Hanefîlik ile Mâtürîdîlik arasında geçmişten gelen sıkı ilişki yapılan çalışmalarla belgelenmeye başlanmıştır. Ebû Hanîfe'nin ortaya koymuş olduğu sistemin İmam Mâtürîdî tarafından savunulması ve son yüzyılda bunun bizzat İmam Mâtürîdî'nin kendi temel iki eserinden ortaya konması, Semerkant ile sınırlı kalan bu öğretinin Türklerin batıdaki etkinliği ile merkezî İslâm dünyasıyla buluşması sonucunu doğurmuştur. Günümüzde eskiye nazaran Mâtürîdîlik ile alakalı bilgilerimiz, yapılan pek çok çalışmayla artmıştır. Bu durum "bilinmeyenin şöhreti" nin iyice artmasına sebep olmuş ve belirsizlikler yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Ancak şunu kesin olarak söylemek gerekmektedir ki Mâtürîdîlik ile alakalı henüz daha yapılacak pek çok analiz ve çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.³⁴

Bu çerçevede Mâtürîdî geleneğe ait âlimlerin büyük bir kısmının çalışmaları henüz ilim dünyası ile buluşturulamamış olması Mâtürîdîlik için olumsuz yönlerden biridir. Günümüz oryantalist ve Müslüman araştırmacıların el yazması eserler içerisinden Mâtürîdî alimlere ait eserleri ortaya koyma gayretleri bu anlamda önemli gelişmeler sayılmaktadır. Bu geleneğin en önemli temsilcilerinden biri olan Ebû İshak es-Saffâr'ın *Telhîsü'l-Edille*'sinin³⁵ Angelika Brodersen tarafından tahkik edilerek neşredilmesi, bu anlamda Mâtürîdîlik açısından önemli bir gelişme olarak ifade edilmelidir. Brodersen'in bu çalışması hem batıda hem de İslâm dünyasında güncel Mâtürîdîlik çalışmalarına katkı sağlamış ve ülkemizde de Saffâr'ın görüşlerine dair çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.³⁶ Brodersen'in *Telhîsü'l-Edille*'ye

Açıklamalı [A36]:

³² Ignaz Goldziher, *Vorlesungen über den Islam* (Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1910), 119-120.

³³ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 13-14.

³⁴ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 17.

³⁵ Ebû İshak İbrâhîm b. İsmâil ez-Zâhid es-Saffâr, *Telhîsü'l-edille li-kavâ'idü't-tevhîd*, nşr. Angelika Brodersen (Beyrut: el- Ma'hedü'l- Almâni li-ebhâsi's-şarkiyeye, 1432/2011).

³⁶ Abdullah Demir, *Ebû İshak es-Saffâr'ın Kelâm Yöntemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018).

dair çalışmasının yanında günümüz Alman akademisinde Mâtürîdîlik ile ilgili önemli çalışmalara imza attığı bilinmektedir.

Rudolph ile yakın çalıştığı bilinen İslâm araştırmacılarından Angelika Brodersen'in de Rudolph örneğinde tespit ettiğimiz Mâtürîdîliğin bilinmeyen ya da ihmal edilmiş bir kelâm ekolü olduğunu savunduğu görülmektedir. Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili çalışmalarında da Mâtürîdîliğin bilinmeyen kelâmının incelenmesi, anlaşılması ve tanıtılmasının amaç edildiği eserler incelendiğinde rahatlıkla tespit edilebilecektir.

Belki de Brodersen'in Mâtürîdîlik ekolünün tanınır olması adına ortaya koyduğu en önemli çalışmalarından birisi *Der unbekante Kalâm*³⁷ (*Bilinmeyen KELÂM*) adlı eseridir. Eserin başlığından da anlaşılacağı üzere Mâtürîdîliği "bilinmeyen kelâm" olarak adlandıran Brodersen, Rudolph'un Mâtürîdîlik ile ilgili ifade ettiği, ekolün diğer kelâm ekollerine nazaran bilinirliğinin az olduğundan hareket ederek Mâtürîdîliği tanıtmaya gayreti içerisindeydi.

Brodersen'in, söz konusu çalışmasında Mâtürîdîliğin hem İslâm dünyasında hem de batıda fazla bilinmeyen, üzerinde araştırma yapılmayan bir hazine olduğundan hareketle çalışmasını planladığını söyleyebiliriz.³⁸ O, Mâtürîdîliği tanıtırken, Mâtürîdî alimlerin Allah'ın sıfatlarına dair görüşlerini temel alarak bir tanıtım yolunu seçmiştir. Ekole bağlı mütekellimleri öncelikle yetiştikleri coğrafi bölgelere ayırarak haklarında bilgi veren Brodersen, sonrasında ise on ayrı başlıkta dünyanın yaratıcısı olarak Allah, Allah'ın birliği (tevhîd) ve ezeliyeti, Allah'ın aşkınlığı, Allah'ın sıfatları, Allah'ın ilim, semi, basar, irade, tekvîn ve kelâm sıfatları, ru'yetullâh ve esmâu'l-hüsnâ (isim ve müsemnâ)³⁹ konularında belirlemiş olduğu Mâtürîdî kelâmlarının görüşlerine yer vermiş, daha sonrasında ise bu görüşlerin mukayesesini yapmıştır.

Mâtürîdîliğin ilâhî sıfatlar özelinde, bu sıfatlarla bağlantılı teolojik görüşlerinin detaylarını batılı araştırmacıların istifadesine sunan Brodersen, belirlemiş olduğu Mâtürîdî mütekellimlerinin orijinal Arapça eserlerinden her başlık altına yaptığı tercümelemlerle onları ilâhî sıfatlar konusundaki görüşlerini ortaya koymaktadır. Bu anlamda, Müslüman coğrafyalarda bile bu denli derli toplu ve Mâtürîdîliğin el kitabı olarak da ifade edilebilecek özellikle bir çalışmanın olmaması dikkate değerdir.

Ülkemizde ve İslâm dünyasında yapılan Mâtürîdî'î araştırmalar, gene de tek bir mütekellimî kâdî görüşer üzernden

yapılmaktadır. Brodersen'in eserini oluştururken ortaya koyduğu bu karşılaştırmalı metod

Açıklamalı [A37]:

³⁷ Angelika Brodersen, *Der unbekante kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya AM Beispiel der Attributenlehre* (Münster: Lit Verlag, 2014)

³⁸ Mehmet Akif Ceyhan, "Angelika Brodersen. Der unbekante kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre (Münster: Lit Verlag, 2014)" *ULUM* 4/1 (2021), 267-268.

³⁹ Ceyhan, "Angelika Brodersen. Der unbekante kalâm", 268.

ile Mâtürîdîlik konusunda bilgi sahibi olmak isteyen bir araştırmacı, klasik kaynaklara ulaşamasa bile her mütekelimin görüşünü rahatlıkla ayrı ayrı değerlendirebilecektir.⁴⁰

Eserinde Mâtürîdîlik ile ilgili "bilinmeyen kelâm" başlığını kullanan Brodersen, Mâtürîdîliğin bu şekilde anılmasını yine Rudolph'da olduğu gibi geçmişten gelen Ebû Hanîfe geleneği ile Mâtürîdîliğin çok uzun süre birbirlerinin yerine kullanıldığına bağlamaktadır. İmam Mâtürîdî'den sonra Ebû Hanîfe ve kurucu imamın izinden giden âlimlerin genelde "Semerkant'lı âlimler" veya "Maverâünehir'li âlimler" olarak nitelendiğini, ayrıca kendilerini Mu'tezilî âlimlerden ayırmak için de "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" olarak tanımladıkları görülmektedir. Uzun süre Mâtürîdî geleneğe bağlı âlimlerin İmam Mâtürîdî'den ziyade Ebû Hanîfe'ye atıf yapmalarında bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır ve bunun onlar için pragmatik nedenleri bulunmaktadır.⁴¹

Açıklamalı [A38]: Birkaç cümle ile bu nedenlerden bahsedilebilir...

Açıklamalı [A39]:

Açıklamalı [A40]: Bu paragraf havada ve arada kaldı gibi...

Esasında Mâtürîdîlik kelâm ekolünün müstakil bir ekol olarak ortaya çıkışı ile ilgili batıda belki de yapılmış en önemli çalışmalardan birisi Rudolph'a aittir.⁴² Yukarıda bahsi geçen Rudolph'un "*DAS Entstehen der Mâturîdiya*" (*Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı*) başlıklı makalesinde Mâtürîdî kelâmının çıkış noktası olan Ebû Hanîfe geleneğinin sıkıla atıf yapması ve iki âlimi bir arada zikretmesi manidar görünmektedir. Rudolph'un haricinde son yüzyılda oryantalist literatür tarandığında Hanefîliğin ayrıncı incelendiği, Mâtürîdîlik ile de itikâdî olarak bir bağlantı kurulmadığı görülecektir. Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili bu bilinmeyen kelâm tanımlamasının altında yatan etkenlerden birinin de bu olduğu bilinmektedir. Batılı araştırmacıların, Hanefîliği ayrı bir gelenek, Mâtürîdîliği ise çok sonradan ortaya çıkmış bir gelenek olarak düşünmelerine sebep olmuştur. Ancak Mâtürîdîlik Ebû Hanîfe geleneğini sistemleştiren ve bir ekol haline getiren itikâdî bir okuldur.⁴³

Brodersen'e göre İslâm Kelâm literatürüne bakıldığında Mâtürîdîliğin İslâm kelâm tarihinde önemli bir rol oynamadığı izlenimi oluşmaktadır. İslâm kelâmına dâir tartışmaların büyük bir çoğunluğunun Eş'ârîler ile Mu'tezile arasında geçtiği izlenimi bulunmaktadır. Tabi ki daha sonraki dönemlerde de bu tartışmalara Selefiyye de eklendiği görülmektedir. Eş'ârîlik ve Mâtürîdîlik ekolleri Osmanlı devleti zamanında paralel bir sistem olarak görülmeye ve eserlerde yazılmaya başlanmıştır. Ancak bu iki ekolün temelde farklı ekoller olduğunun vurgulanması önem arz etmektedir.⁴⁴ Osmanlı döneminde birbirine paralel olarak

⁴⁰ Ceyhan, "Angelika Brodersen. Der unbekannte kalâm", 268-269.

⁴¹ Brodersen, *Der unbekannte kalâm*, 19.

⁴² Rudolph, "Das Entstehen der Mâturîdiya", 394-404.

⁴³ Angelika Brodersen, "New Light on the Emergence of Maturidism: Abû Shakûr al-Sâlimî [Fifth / Eleventh Century] and his Kitâb al-Tamhîd fî Bayân al-Tawhîd", *Journal of Islamic Studies* 31/3 (2020), 330-331.

⁴⁴ Brodersen, *Der unbekannte kalâm*, 593.

algılanmasındaki etken husus belki de "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" anlayışının iki büyük temsilcisi olan ekoller olmalarından kaynaklanmaktadır.

Hanefilik ve Mâtürîdîliğin arka plan bağlantılarının objektif olarak ortaya konulamaması, ayrıca Mâtürîdîliğin Ehl-i Sünnet ekolü içerisinde Eş'ârî gelenek ile paralel bir itikâdî öğreti ürettiği zanni, Mâtürîdîliğin gelişim sürecinde ve tanınırlık durumu olumsuz bir etki olmasına sebep olmuştur. Rudolph ile başlayan batıda Mâtürîdîliğin tanınır kılma çalışmaları, Rudolph'un da tavsiyeleri ile Brodersen tarafından es-Saffar'a ait *Telhîsü'l-edille*'nin neşredilmesi⁴⁵ ve Brodersen'in Mâtürîdîlere ait teolojik görüşleri Mâtürîdî mütekellimlerlerden iktibasla karşılaştırmalı olarak ele aldığı *Der unbekante Kalâm (Bilinmeyen KELÂM)* adlı eserlerle sürdürülmüştür. Dahası Brodersen, Mâtürîdîliğe dair yaptığı çalışmaları son yıllarda bir yenisini de eklemiştir ve "*Zwischen Mâtürîdîya und AS'ARİYA, Abū ŞAKŪR AS-SÂLİMİ und sein Tamhîd fî bayân AT-TAUHİD*" (*Mâtürîdîlik ve Eş'ârîlik ARASINDA, Ebû Şekûr es-SÂLİMİ ve O'nun et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd'i*)⁴⁶ adlı çalışmasını yayınlamıştır. Hakkında hatırı sayılır ölçüde bilgi bulunmayan ve eserinde Ehl-i Sünnet mezhebine bağlı olduğunu ifade eden Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin söz konusu çalışma ile Eş'ârîlik ve Mâtürîdîlik arasındaki konumu belirlenmeye çalışılmaktadır.

Açıklamalı [A41]: Dipnotta da olsa et-Temhîd'in Türkiye'deki neşir bilgisine yer verilebilir.

Netice itibarıyla hem batıda hem de İslâm dünyasında gizli kalmış ya da hakkında detaylı çalışmalar yapılamamış olan Mâtürîdîlik ekolü, 1960'lı yıllardan itibaren yapılan çalışmalar ile oryantalist ve Müslüman ilim çevrelerinde bilinir olmaya başlamıştır. Geçmişe yönelik olarak hem Rudolph'un hem de Brodersen'in "bilinmeyen kelâm" ve bilinmeyenin şöhreti" iddîaları, yapılan çalışmalarla ortadan kalkmaya başlamıştır. Batılı ve Müslüman ilim çevreleri, Mâtürîdîlik ile ilgili son yıllarda yaptıkları çalışmalar ile Mâtürîdîliğin tanıtımına devam etmektedir.

Sonuç

Mâtürîdîlik, hem oryantalist literatürde hem de İslâm dünyasında son 1950-60'lı yıllara kadar ihmal edilmiş bir kelâm ekolüdür. Söz konusu ihmalde batı ve İslâm dünyasındaki bu paralellik çok sayıda sebebi ortaya konulabilir. Batılı oryantalistlerin, İslâm ve özelde İslâm kelâmına dair çalışmalarının geçmişine bakıldığında, 18. ve 19. yüzyıla kadar gitmek mümkündür. Genelde oryantalist düşünce Mu'tezile kelâm ekolüne yönelik çalışmalarla bilinmekte, dahası bir Mu'tezile hayranlığı görülmekte, buna ilaveten günümüze kadar ulaşmamış belirli firkalara dair çalışmalarla gündeme gelmektedir. Son yıllara

Açıklamalı [A42]: Brodersen üzerinden yapılan değerlendirmeler artırılabilir burada...hatta kısacası alıntılar yapılarak yazarın yorumu uyarılabilir. Makale devam ederken tak diye bitti, gibi bir his veriyor. Birkaç tamamlayıcı cümle eklenebilir. Bu alanda bundan sonra yapılması ve alana katkısı sağlanması uygun görülen şeyler varsa bunlara işaret edilip tavsiyede bulunulabilir.

Açıklamalı [A43]:

Açıklamalı [A44]: ? Hocam malumunuz ORYANTALİZM Din, dil, bilim, düşünce, sanat, tarih gibi alanlarda Doğu dünyasını inceleyen ve Doğu hakkında değer yargıları üreten Batı kaynaklı kurumsal faaliyetlerdir... dolayısıyla "Batılı oryantalist" vurgusuna gerek yok. Ya oryantalist diyelim ya da Batılı araştırmacı vs.

Açıklamalı [A45]:

⁴⁵ Brodersen, *Der unbekante kalâm*, 5.

⁴⁶ Angelika Brodersen, *Zwischen Mâtürîdîya und AS'ARİYA, Abū ŞAKŪR AS-SÂLİMİ und sein Tamhîd fî bayân AT-TAUHİD* (Piscataway: Gorgias Press, 2018).

geliğinde ise Eş'ârîliğin genelde Gazzâlî dönemi sonrası revaçta olan felsefi kelâmına ilgi duymaya başladığı müşahade edilmektedir.

Oryantalist literatürde, Mâtürîdî kelâm sistemine yönelik müstakil çalışmalara 1960'lı yıllardan itibaren ender de olsa rastlanmaktadır. Daha çok Mürcie ve Hanefîliğe dair yapılan çalışmalarda ise genel olarak Mâtürîdîliğe herhangi bir atfı yapılmadığı görülmektedir. Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili en kapsamlı çalışma, 90'lı yıllara geldiğinde Ulrich Rudolph tarafından ortaya konulmuştur. Onun *Al-Mâturîdî und die Sunnitische Theologie in SAMARKAND* adlı eseri, o güne kadar oryantalist çalışmalar içerisinde Mâtürîdîlik ile ilgili en kapsamlı çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Rudolph'un bu eseri, kendisinden sonra batılı araştırmacılar tarafından Mâtürîdîliğe olan ilgiyi artırmış ve onun takipçilerinden Angelika Brodersen, öncelikle Ebû İshak es-Saffâr'ın *Telhîşü'l-edille li-kavâ'idî't-tevhîd* adlı eserini tahkik ederek neşretmiş, daha sonrasında ise Mâtürîdî kelâmını ilâhî sıfatlar çerçevesinde ortaya koyduğu *Der unbekannte Kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâturîdiyâ Am Beispiel der Attributenlehre* adlı eserini okuyucu ile buluşturmuştur.

Açıklama [A46]:

Batılı oryantalist araştırmacılar da, Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili bir bilinmezlik durumunun hâkim olduğu bilinmektedir. Başta Watt olmak üzere Rudolph ve Brodersen'in eserlerinde, Mâtürîdîliğin şöhreti bulunan ancak ihmal edilmiş bir kelâm ekolü olduğu algısı bulunmaktadır. Watt bu durumu eserlerinde "Mâtürîdî belirsizliği veya problemi" olarak yansıtmakta, Rudolph ise "bilinmeyen şöhreti" olarak eserinde belirtmektedir. Brodersen ise eserine isim olarak "bilinmeyen kelâm" başlığını uygun görmektedir. Söz konusu oryantalistlerin üzerinde ortak olarak durdukları nokta ise, Mâtürîdî isminin ilim çevrelerinde çok iyi bilindiği, ancak İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik kelâm ekolü ile ilgili çok fazla bilinmeyen hususların bulunduğuudur. Bunun sebeplerine eğilen adı geçen batılı araştırmacılar, bu bilinmezliğin ve belirsizliğin sebepleri olarak Mürcie ve Ebû Hanîfe geleneği ile Mâtürîdîliğin ilişkisini ortaya koyan çalışmaların azlığını göstermektedirler. Ayrıca İmam Mâtürîdî'nin İmam Eş'ârî ile çağdaş olması, Eş'ârî'nin İslâm dünyasının o dönem ki merkezi olan Bağdat'ta bulunması ve Mâtürîdî'nin ise merkezden uzak Semerkant bölgesinde yaşamasını İmam Mâtürîdî'nin ihmal edilmesine gerekçe olarak sunmaktadırlar. Bu gerekçelere ilave olarak Eş'ârîliğin ve Mâtürîdîliğin itikâda dâir temel hususlarda benzer görüşlerinin olması ve tâlî konularda ihtilâfa düşmelerinin Mâtürîdîliğin ihmal edilmesine sebep olduğunu vurgulamaktadırlar.

Rudolph ve Brodersen, son yıllarda "Bilinmeyen kelâm" olarak nitelenen Mâtürîdîliğe dâir çalışmaları ile Mâtürîdîliğin bilinir kılınması amaçladıklarını eserlerinde ifade etmektedirler. Bu husus da hem Rudolph'un *Al-Mâturîdî und die Sunnitische Theologie in SAMARKAND* hem de Brodersen'in *Der unbekannte Kalâm* adlı eserlerinde görülmektedir. Mâtürîdî kelâmı, bu eserlerde Mâtürîdî kaynaklar temel alınarak teolojik görüşler

çerçevesinde tanıtılmaktadır. Söz konusu çalışmalara ilaveten 2000'li yıllarda Mâtürîdîliğe ilişkin batıda ve İslâm dünyasında yapılan çalışmalarda gözlemlenen artış da bizlere göstermektedir ki, hem batıda hem de İslâm dünyasında Mâtürîdîlik artık bilinmeyen ya da belirsiz yönleri bulunan bir ekol değil, bilinen ve tanınan bir ekol haline gelmektedir. Bu da oryantalist söylemdeki Mâtürîdîliğin bilinmeyen ve belirsiz bir ekol olduğuna dair algıyı değiştirmektedir.

Açıklamalı [A47]: Kıymetli Hocam "sonuç" kısmı özet gibi olmamalı. Sizin genel tespit ve tekliflerinizi içermeli ve makalenin okunması noktasında teşvik edici olmalı.. Bu bağlamda sonuç kısmı revize edilerek yeniden yazılmalı...

Kaynakça

- Brodersen, Angelika. *Der unbekante Kalām. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre*. Münster: Lit Verlag, 2014.
- Brodersen, Angelika. *Zwischen Mâtürîdîya und AŞ'ARîYA, Abû ŞAKÛR AS-Sâlimî und sein Tamhîd fî BAYÂN AT-TAUHÎD*. Piscataway: Gorgias Press, 2018.
- Brodersen, Angelika. "New Light on the Emergence of *Mâtürîdîsm*: Abû Shakûr al-Sâlimî [Fifth / Eleventh Century] and his Kitâb al-Tamhîd fî Bayân al-Tawhîd". *Journal of Islamic Studies* 31/3 (2020), 329-357.
- Bulut, Yücel. "Oryantalizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İSLAM Ansiklopedisi*. Erişim: 16.09.2021. { HYPERLINK "<https://islamansiklopedisi.org.tr/oryantalizm>" }.
- Ceyhan, Mehmet Akif. "Angelika Brodersen. Der unbekante kalām. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre [Münster: Lit Verlag, 2014]". *ULUM* 4/1 (2021), 265-274.
- Demir, Abdullah. *Ebû İshak es-Saffar'ın Kelâm Yöntemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens. Herausgegeben vom Orientalischen Seminar der Universität Tübingen. Tübingen: Erdmann, 1974.
- Goldziher. Ignaz. *Gesammelte Schriften*. nşr. J. DeSomogyi. I-VI. Hildesheim: Olms Verlag, 1970. Götz,
- Manfred. "Mâtürîdî und sein Kitâb Ta'wîlât al-Qur'ân". *Der Islam* 41 (1965), 27-70.
- Kritzeck, James. *Peter the Venerable And Islam*. Princeton: Princeton University Press, 1964.
- Madelung, Wilferd. "The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of Hanafism". *Der Islam* 59/1 (1982), 32-39.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *KİTÂBÜ'T-TEVHÎD Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *TE'VİLÂTU'L-KUR'ÂN Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2020.
- Paret, Rudi. *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten: Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke*. Wiesbaden: F. Steiner, 1966.
- Ritter, Heinrich. *Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie und besonders über die Philosophie der orthodoxen Arabischen Dogmatiker*. Göttingen: Dieterichen Buchhandlung, 1844.

- Rudolph Ulrich. "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Mâtürîdî's". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 142 (1992), 72-89.
- Rudolph, Ulrich. *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in SAMARKAND*. Leiden - New York - Köln: E.J. Brill, 1997.
- Rudolph, Ulrich. "Das Entstehen der Mâtürîdiya". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 147 (1997), 394-404.
- Rudolph, Ulrich. *Mâtürîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*. çev: Özcan Taşcı. İstanbul: Litera Yayınları, 2017.
- Saffâr, Ebû İshâk İbrâhîm b. İsmâil ez-Zâhid. *Telhîşü'l-edille li-kavâ'idî't-tevhîd*. nşr. Angelika Brodersen. 2 Cilt. Beyrut: el-Ma'hadü'l-İlmânî li-ebhâsi's-Şarkıyye, 1432/2011.
- Schreiner, Martin. "Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 52 (1898), 513-563.
- Seybold, C. F. "Gothanus 643 ist nicht 'Abd al 'aziz al Nasafi's Kifajat al fuhûl fi 'ilm al usûl, sondern ein älterer Kommentar zu 'Omar al Nasafi's 'Akaid". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 69 (1915), 405-411.
- Taşcı, Özcan. "Almanya'da Kelam Çalışmaları". *Dini Araştırmalar* 6 / 18 (Haziran 2004), 211-220.
- Taşcı, Özcan. *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslâm: Kelâmî Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*. Ankara: Sentez Yayınları, 2013
- Taşcı, Özcan. "Batılı / Alman Araştırmacılara Göre Mu'tezile Temelinde Eş'arîliğin Mâtürîdîlik Karşısındaki Konumu". *V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Van Ess, Josef. *Anfänge Muslimischer Theologie*. Beirut-Wiesbaden: Steiner Verlag, 1977.
- Van Ess, Josef. *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*. I-VI. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1991-1995.
- Van Ess, Josef. *Kleine Schriften by Josef van Ess*. ed. Hinrich Biesterfeldt. 1-3. Leiden-Boston: Brill, 2018.
- Watt, W. Montgomery. "The Problem of al-Mâtürîdî." In *MÉLANGES D'ISLAMOLOGIE*. ed. by Pierre Salmon. Leiden: E. J. Brill, 1974.

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah Demir

Rol: Editör

E-posta: abdillahdemir@hotmail.com

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ,
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ, KELAM VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ
ANABİLİM DALI

Karar Tarihi: 25-12-2021

Yazara Not: Sn. Yazar, çalışmanızı hakem raporları ve ekleri çerçevesinde tashih ederek sisteme ekleyebilirsiniz.

Karar: Minör Revizyon

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: Son_Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı_Rudoph ve Brodersen Örneği.docx

Tarih:17-01-2022

Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği

Mehmet Akif Ceyhan

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslâmi İlimler Fakültesi,
Kelam ve İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
Assistant Professor, Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Islamic
Studies Department of Kalam and History of Islamic Sects
Ankara, Turkey
mehmetakif.ceyhan@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-8709-3833

Orientalists' Perception of Mâtürîdism: The Case of Ulrich Rudolph and Angelika Brodersen

Abstract

Mâtürîdî kalâm has been neglected not only in the Islamic world but also in the studies by orientalist scholars. An examination of the historical background of orientalist scholars' studies on kalâm reveals that they mostly focus on Mu'tazila, Ash'arîsm, Shî'a and smaller divisions that have not survived to the present day. The recognition of Mâturidism, which had not been addressed by orientalist studies until the 1950s or 1960s, along with its being a focus of studies, positively affected the fate of the studies on Mâturidism in the Orientalist literature. Although it was a neglected area, Mâturidism, has recently been recognized in the West thanks to the latest studies on it.

This study addresses how the orientalist school views the school of Mâtürîdî kalâm, how Mâtürîdism is perceived in the orientalist literature and the historical background of the related studies. It also aims to analyze the reason why Mâtürîdism was described as "the unknown kalâm" or "the fame of the unknown" in the orientalist studies on Mâtürîdism and to review the studies on the relationship between this school and Hana@sm or Murji'a.

Even though Mâturidism was mentioned in some articles at the end of the 19th century, it was not until the 1960s that an independent book was written on it. A limited number of studies could be identified before that time, generally written based on the teachings of Murji'a and Abū Ḥanīfa. The purpose of the present study is to identify when the orientalist tradition recognized the Mâtürîdî kalâm and then to exhibit the perception of Mâtürîdism in orientalist studies. The focus of the study is the works of Ulrich Rudolph and Angelika Brodersen, who carried out individual studies on Mâtürîdism.

Globally considered, the beginning of the studies on Mâturidism in the second half of the twentieth century coincide with the analysis and publication of the works of Imam al-Mâtürîdî and other Mâtürîdî scholars. It is Ulrich Rudolph, who wrote the @rst independent book on Mâtürîdism in the orientalist tradition. Ulrich Rudolph's work *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand (al-Mâtürîdî and Sunni/Ahl al-Sunnah Kalâm in Samarkand)*, which was composed based on his associate professorship studies, comes foremost among the works that have comprehensively introduced Mâtürîdism to the Western world. After this particular work, studies on Mâtürîdism in the orientalist literature began to proliferate. Angelika Brodersen, one of the leading Western researchers who examined the Mâtürîdî kalâm in detail, analyzed and published Abū Ishâq al-Sa;âr's *Talkhîş al-adilla*. However, by publishing her work *Der unbekannte Kalâm (the Unknown Kalâm)*, she evaluated the theological perspectives of Mâtürîdism by comparing the views of Mâtürîdî scholars with each other. Both of these orientalist researchers describe their purpose in composing their work as introducing Mâtürîdism and revealing its unknown aspects.

Described by both orientalists as "the unknown kalām" or "the fame of the unknown", Mātūrīdism is explained by recent studies, and its perspectives on creed are elaborated on. What is emphasized by these labels is that its basic perspectives are not known well, rather than its being an unknown school. Globally considered, there is obscurity arising from the fact that the views on Mātūrīdism, which were expressed using the phrase "the followers of Abū Ḥanīfa" in the previous studies in the West, have not been associated with Imam al-Mātūrīdī.

However, today, thanks to the recent increase in the studies on Mātūrīdism, this state of obscurity and vagueness has begun to clear up. Such a state of being unknown and less famous has been eliminated both in the Orientalist tradition and in the Islamic geography, thanks to the introduction of the two main works of Imam al-Mātūrīdī to the scholarly community and the improved access to those of Mātūrīdī scholars. By reviewing the orientalist literature, the present study builds the ground for the idea that the theological views of Imam al-Mātūrīdī, whose reputation is known but theological views are unknown, have begun to gain publicity in line with his fame in the current Western literature.

Keywords:

Kalām, Mātūrīdism, Orientalism, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen

Oryantalistlerin Mātūrīdilik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği

Öz

Mātūrīdī kelâmı, hem İslâm dünyasında, hem de oryantalistlerin ortaya koymuş oldukları çalışmalarda ihmal edilmiştir. Oryantalist araştırmacıların kelâm ilmine dâir ortaya koymuş oldukları çalışmaların tarihsel seyrine bakıldığında, çoğunlukla Mu'tezile, Eş'ârlilik, Şia ve günümüze dahi ulaşmayan küçük fırkalaşma hareketleri üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. 1950-60'lı yıllara kadar oryantalist çalışmalara çok fazla konu olmayan Mātūrīdiliğin fark edilmesi ve üzerinde durulmaya başlanması, oryantalist literatürde Mātūrīdiliğe dâir çalışmaların seyrini olumlu yönde etkilemiştir. İhmal edilen Mātūrīdilik, son yıllarda yapılan güncel çalışmalarla batıda da tanınır hale gelmeye başlamıştır.

Bu çalışmada, oryantalist geleneğin Mātūrīdilik kelâm ekolüne nasıl baktığı, oryantalist literatürde Mātūrīdiliğe dâir nasıl bir algı olduğu ve söz konusu çalışmaların tarihsel sürecinin nasıl işlediği konu edilmektedir. Ayrıca Mātūrīdiliğe dâir oryantalist çalışmalarda yapılan "bilinmeyen kelâm" ya da "bilinmeyen şöhreti" gibi tanımlamaların ortaya konulma sebepleri, bu ekolün Hanefilik ve Mürcie ile ilgili ilişkisine dâir çalışmaların analizi gerçekleştirilmektedir.

Oryantalist literatürde 19. yüzyılın sonlarında bazı makalelerde Mātūrīdiliğe atıf yapılırsa bile 1960'lı yıllara kadar müstakil bir kitap çalışması ile karşılaşılammamaktadır. O döneme kadar genellikle Mürcie ve Ebû Hanīfe'nin öğretileri çerçevesinde sınırlı sayıda çalışma tespit edilebilmektedir. Esasında bu çalışmadaki amacımız, oryantalist geleneğin Mātūrīdī kelâm sistemi ile ne zaman tanıştığını tespit etmek, sonrasında ise oryantalist çalışmalarda oluşan Mātūrīdilik algısını ortaya koymaktır. Bu algıyı ortaya koyarken de son yıllarda özellikle Mātūrīdilik üzerine müstakil çalışmalar yapan Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in çalışmaları merkeze alınmıştır.

Genel olarak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mātūrīdiliğe yönelik çalışmaların başlaması, İmam Mātūrīdī'nin (öl. 333/944) ve Mātūrīdī mütekellimlerin eserlerinin tahkik edilerek neşredilmeleriyle eş zamanlı olmuştur. Oryantalist gelenek içerisinde Mātūrīdiliğe dair ilk müstakil kitap çalışmasını yapan Ulrich Rudolph'dur. Ulrich Rudolph'un doçentlik çalışmasına dayanan *Al-Mātūrīdī und die Sunnitische Theologie in Samarkand (Mātūrīdī ve Semerkant'ta Sünnî/Ehl-i Sünnet Kelâmı)* adlı eseri, Mātūrīdiliği batıda en geniş anlamda tanıtan çalışmaların başında gelmektedir. Bu çalışma ile birlikte oryantalist literatürde Mātūrīdiliğe dair çalışmalar peşi sıra gelmeye başlamıştır. Mātūrīdī kelâm sistemini detaylı

olarak inceleyen önemli araştırmacılarından Angelika Brodersen ise Ebû İşhak es-Sa;âr'ın *Telhîsü'l-Edille'sini* tahkik etmiş ve neşretmiştir. Bununla birlikte *Der unbekante Kalâm (Bilinmeyen Kelâm)* adlı eserini yayınlarak Mâtürîdîliğin teolojik görüşlerini yine Matürîdî alimlerin görüşlerinin birbiriyle mukayesesini yaparak değerlendirmiştir. Her iki oryantalist araştırmacı, bu çalışmalarını yapmalarındaki amaçlarını Mâtürîdîliği tanıtmak ve bilinmeyen yönlerini ortaya koymak olarak tarif etmektedirler.

"Bilinmeyen kelâm" veya "Bilinmeyenin şöhreti" olarak her iki oryantalist tarafından nitelenen Mâtürîdîlik, bu çalışmalar ile oryantalist ilim çevrelerine tanıtılmak ve itikâdî görüşleri ortaya konmak istenmektedir. Söz konusu tanımlamalarla aslında Mâtürîdîliğin duyulmamış bir ekol olmasından ziyade, görüşleri bilinmeyen bir ekol olduğu vurgulanmaktadır. Genel anlamda daha önce batıda yapılan çalışmalarda "Ashâbı Ebî Hanîfe" tanımlaması ile ifade edilen Mâtürîdîliğe dair görüşlerin, İmam Mâtürîdî ile ilişkilendirilmemesinden kaynaklanan bir belirsizlik durumu hâkimdir.

Ancak günümüzde Mâtürîdîliğe yönelik çalışmaların artmasıyla birlikte bu bilinmezlik durumu, artık bilinir kılınmaya başlanmıştır. Bu tanınır ve bilinir olma durumu, başta İmam Mâtürîdî'nin iki temel eserinin ilim dünyasının istifadesine sunulması ve Mâtürîdî mütekellimlerinin eserlerine ulaşılması ile hem oryantalist gelenekte, hem de İslâm coğrafyasında giderilmiş durumdadır. Çalışmamızda, şöhreti bilinen ancak teolojik görüşleri bilinmeyen İmam Mâtürîdî'nin günümüz oryantalist literatürde şöhretine paralel olarak teolojik görüşlerinin de bilinir olmaya başladığı, oryantalist literatür taranarak temellendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Kelâm, Mâtürîdîlik, Oryantalizm, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen

Giriş

Batılıların İslâm dünyasını tanıma ve Müslümanların dinini araştırma çalışmalarının tarihini erken dönemlere kadar götürmek mümkündür. Batılılar ya da Müslüman olmayanlar tarafından "öteki" olarak konumu belirlenen İslâm dünyası, ilk dönemlerden beri Müslüman olmayanlar açısından içerisinde bir gizem barındırmaktaydı. Bu gizem, Hz. Peygamber dönemi sonrasında günümüze kadar İslâm dinini araştırmak isteyen gayr-ı müslim unsurlar için hareket ettirici güç olagelmıştır.

Tarihten günümüze belirli dönemlerde "öteki" olarak görülen ve genel anlamda doğu ile ilgili araştırmalar için bir şemsiye kavram olarak kullanılan oryantalistizm, 18. yüzyıldan itibaren bilim ve ideoloji arasına sıkışmış bir yöntemle çalışmalarını sürdürülmüştür. Batı'nın kendisinden olmayan tüm doğu din ve kültürleri hakkında sürdürdüğü çalışmalara bir isim olan oryantalistizm¹ kavramı, son yüzyıllarda İslâm dünyası ile ilgili yapılan çalışmalar için sıklıkla kullanılan bir kavrama dönüşmüştür.

Batı dünyasının – daha doğrusu Müslümanların dışında yer alan ve genellikle coğrafi olarak Müslümanların batısında yaşayan kitlenin – İslâm dünyasını tanıma ve bilme arzusunun, erken dönemlerde başladığı kabul edilse bile Müslümanların Avrupa'nın ortasına kadar ilerleyerek Endülüs Emevî devletini kurmaları ve orasını ilim merkezine dönüştürmeleri, batılıları İslâm dini hakkında araştırma yapmaya sevk etmiştir.² Önceleri sadece içerisinde merak barındıran ötekini bilme arzusu, son yüzyıllarda ideolojik ve bilimsel bir disipline dönüşmüş, 18-19. yüzyıllarda ötekinin eksikliklerini ve yanlışlarını bularak ortaya koyma çabası, günümüze gelindiğinde daha mutedil bir bilimsel faaliyete evrilmiştir. Dahası, son dönemlerde oryantalistlerin yapmış olduğu tahkik vb. çalışmalar,

1 Yücel Bulut, "Oryantalizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim: 16.09.2021.

2 Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens, herausgegeben vom Orientalischen Seminar der Universität Tübingen (Tübingen: Erdmann, 1974), 7.

Müslüman bilim adamlarının istifadelerine sunulmuş, Müslüman araştırmacılar oryantalistlerin ortaya koymuş olduğu çalışmalardan yararlanmaya başlamışlardır.³

Başlangıç dönemlerinde İslâm dünyasına karşı ideolojik saiklerle hareket edildiği anlaşılan oryantalist çalışmaların seyri incelendiğinde, son 2-3 yüzyılda hem nitelik hem de nicelik açısından çalışmalarda bir artışın olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Oryantalist çalışmalarda, doğu ile ilgili genel araştırmalar içerisinde İslâm dinine yönelik yapılan araştırmaları temel alacak olursak, *Der Islam, Die Welt des Islams* ve *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft [ZDMG]* gibi süreli yayınların da etkisiyle oryantalizmin artık İslâm araştırmalarına evirildiği ve daha çok Hz. Peygamber ve Hicrî ilk 4-5 asrı konu edindiğini söylemek mümkündür. Carl Heinrich Becker (1876 - 1933), Theodor Nöldeke (1836-1930) ve Ignaz Goldziher (1850-1921) gibi müsteşriklerin de çabaları ile daha çok Arap kültürü ve tarihi, hadis, tefsir ve ilk fırkalaşma hareketleri üzerinden mezhepler tarihi ve kelâm sahalarında önemli çalışmalar yapıldığı literatür incelendiğinde görülecektir.

Biz bu çalışmamızda, Alman oryantalist geleneğinde kelâm ilmine yönelik çalışmalara kısa bir şekilde değindikten sonra, oryantalistlerin çok fazla üzerinde durmadıkları, bir anlamda göz ardı ettikleri Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili yapılan çalışmaları değerlendirdik. Bu değerlendirmelerin akabinde ise son yüzyılda Mâtürîdîlik ekolü ile ilgili Almanya'da önemli çalışmalara imza atan Ulrich Rudolph ve günümüz kelâm araştırmacılarından Angelika Brodersen örneği üzerinden oryantalist araştırmacılarıdaki Mâtürîdîlik algısını ortaya koymaya çalıştık.

1. Oryantalist Kelam Çalışmaları

Oryantalist çalışmaların tarihsel kökenine bakıldığında, ilk olarak İslâm dinini tanıma amacına yönelik olarak Kur'an merkezli bir faaliyet yürütüldüğü bilinmektedir. Bu çerçevede Endülüs ilmî mirasının da batıya etkisi ile ilk olarak Kur'an 12. yüzyılda Latince'ye⁴ ve daha sonrasında ise Almanca ve İtalyanca 'ya çevrilerek Venedik'te 16. yüzyılda basılmıştır.⁵ Kur'an'ın gayr-ı müslim unsurlar tarafından basımı ile birlikte özellikle Avrupa ülkelerinde İslâm araştırmaları yapmak ve İslâm araştırmacısı yetiştirmek üzere pek çok enstitü ve merkez kurularak faaliyetlere başlanmıştır.⁶

Kur'an'ın gayr-ı müslim araştırmacılar ile buluşması ile birlikte, öncelikle Kur'an, ulûmü'l-Kur'an, Kur'an yorumu, kıraat farklılıkları gibi hususlar tetkik edilmiş, sonrasında ise hadislere yönelik araştırmalarda artış gözlemlenmiştir. Kur'an'ın metnine, hadislerin sıhhatine ve Kur'an ile ilişkisine yönelik ideolojik olduğu fark edilebilen oryantalist çalışmalarla birlikte, Müslümanlar arasında dini anlayış farklılıklarını ifade eden İtikâdî firkalara dair çalışmalarda da zamanla artış gözlenmektedir. İtikâdî firkalaşmalara yönelik çalışmaların ise büyük çoğunluğunu Mu'tezile kelâm ekolüne, günümüze ulaşmamış küçük bazı firkalara ve özellikle de Şiâ'ya yönelik çalışmalar oluşturmaktadır.

Belirli bir dönem oryantalist çalışmaların, ilk dönem İtikâdî firkalaşma hareketleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Klasik mezhepler tarihi ve kelâm literatüründe önemli bir yere sahip olan Şehristânî'nin (öl. 548/1153) *el-Milel ve'n-Nihâl* adlı eserinin, Dr. Theodor Haarbrücker (1818-1880) tarafından 1850 yılında Almanca'ya tercüme edilmesi,

3 İlk dönem kelâm ekollerinin teşekkül ettiği dönemlere ait kelâm ekollerinin kurucu imamlarına ait eserlerin batılı oryantalistler tarafından tahkik edilmesi ve ilim dünyasının istifadesine sunulması oldukça dikkat çekicidir. Önemli gördüğümüz eserlerden örnek olarak Helmut Ritter tarafından tahkik edilen ve neşredilen İmam Eş'ârî'ye ait *Maḳālâtü'l-İslâmiyyîn ve'İhtilâfû'l-muṣallîn* (I-III, İstanbul - Leipzig 1929 - 1933) ve Josef van Ess tarafından tahkik edilerek *Anfänge Muslimischer Theologie* (Beirut-Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1977) adlı eser içerisinde neşredilen, Mürce'ye ait günümüze ulaşan ilk eser olarak kabul edilen, Hasan b. Muhammed b. el-Hane'yye'ye ait *Kitâbu'l-Ircâ* adlı çalışmalar verilebilir.

4 James Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam* (Princeton: Princeton University Press, 1964), 95-99; Rudi Paret, *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten: Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1966), 2.

5 Ignaz Goldziher, *Gesammelte Schriften*, nşr. J. DeSomogyi (Hildesheim: Olms Verlag, 1970), I/VII.

6 Özcan Taşcı, "Almanya'da Kelam Çalışmaları", *Dini Araştırmalar* 6/18 (Haziran 2004), 211.

oryantalist çalışmaların kelâm ve mezhepler tarihi alanına yönelmesine zemin hazırlamıştır.⁷

Oryantalist araştırmacıların İslâm dininde mezhepsel anlamda farklılaşmaya neden olan ihtilabı konuları gündemde tutan çalışmalar ortaya çıkarak ideolojik bir tavır ile hareket ettikleri⁸ düşünülse bile günümüze kadar gelen süreçte bu ideolojik bakış açısının zamanla bilimsel bakış açısına dönüştüğü görülmektedir. Bu yargıya ulaşılmasındaki en önemli etken, güncel oryantalist çalışmalarda yargılayıcı bir dilin kullanılmaması ve bilimsel bir bakış açısı ile konuların ele alınması gösterilebilir. 19. Yüzyıl oryantalizminin ideolojik oluşu ve Avrupa merkezci yapısı oryantalistler tarafından da kabul edilen bir durumdur. Bu sebeptendir ki kavramın dünya genelinde olumsuz ve yanlı bir genel kabulü çağrıştırdığından bahisle 1973 yılında Paris'te düzenlenen 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresinde oryantalist ifadesinin kongre isminden kaldırılmasına karar verilmiştir.⁹

Yukarıda ifade ettiğimiz durum, 18 ve 19. yüzyıllarda çalışmalarına şahit olduğumuz Heinrich Steiner (1841-1889), Alfred von Kremer (1828-1889), Carl Heinrich Becker (1876 - 1933) ve Ignaz Goldziher (1850-1921) gibi oryantalistlerin çalışmaları ile günümüz kelâm araştırmacıları Ulrich Rudolph (1957-), Josef van Ess (1934-2021) ve Tilman Nagel'in (1942-) eserleri karşılaştırıldığında çok açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle son yüzyılın yaşayan en önemli kelâm araştırmacıları listesinin zirvesinde yer alan ve yakın bir tarihte vefat eden Josef van Ess'in kelâm tarihine yönelik ortaya koymuş olduğu altı cildlik *Theologie und Gesellschaft*¹⁰ (*Teoloji ve Toplum*) ve *Anfänge Muslimischer Theologie*¹¹ (*İslâm Kelâmının Başlangıcı*) adlı eserleri, hicri ilk yıllarda gerçekleşen firkalaşma hareketlerine objektif olarak ayna tutan önemli çalışmalar olarak ilim dünyasına kazandırılmıştır.

Kelâm ilmine yönelik oryantalist çalışmalarda Eş'ârî ve Mâtürîdîyye ekollerinden ziyade, Mu'tezile'nin konu edinildiği, kimi oryantalistlerin Mu'tezile hayranlığını çalışmalarına aksettirmeleri farklı yorumlanabilmektedir. Mu'tezile'nin akıl merkezli yorumlarına duyulan bu hayranlığın, Hicri ilk 4-5. yüzyılda Ehl-i Hadîs, Eş'ârilik ve Mâtürîdîliğin oluşturduğu ve Ehl-i Sünnet olarak nitelenen merkezî düşüncenin dışında bulunmasından kaynaklandığı büyük oranda düşünülebilir. Bizi bu düşünceye sevk eden etkenlerden birisi şudur: İlk dönem kelâm ekolleri içerisinde yer alan Mâtürîdîlik, metod itibari ile Mu'tezile'ye en yakın İtikâdî ekol olarak bilinmektedir. Akıllı, Mu'tezile'de olduğu gibi temel bilgi kaynağı olarak gören, kendine özgü bir akıl - vahiy dengesi ortaya koyan İmam Mâtürîdî (öl. 333/944) ve Maturîdilik ile ilgili neredeyse 1950-60'lı yıllara kadar bir araştırma ortaya koymayan oryantalist câmianın, hemen hemen aynı ilkeleri savunan ancak İtikâdî olarak merkez halkanın dışında kabul edilen Mu'tezile üzerinde yoğunlaşması manidardır. Son zamanlarda Mâtürîdîlik üzerine araştırma yapan oryantalistlerin artması da bize göstermektedir ki, yukarıda ortaya koymuş olduğumuz oryantalizmin ideolojik yaklaşımdan bilimsel yaklaşıma evirildiği tezimizi kuvvetlendirmektedir.

Bu iddia / tezin haricinde oryantalist kelâm çalışmalarının Mu'tezile ekolü üzerinden yürütülmesi ile ilgili farklı iddialar da bulunmaktadır. Bu iddialardan birisi, Mu'tezile'nin başta Aristo olmak üzere Yunan @lozobarin eserlerinin Arapça'ya çevrilmesi ile birlikte Yunan @lozobardan etkilenmeleridir. Diğer bir iddia, 18. yüzyıl batılı aydınlanmacı @lozof ve bilim adamlarının, insanın irade özgürlüğü ile ilgili konularda Mu'tezile'yi diğer ekollerden kendilerine daha yakın hissetmeleridir. Son olarak ortaya

7 Taşcı, "Almanya'da Kelam Çalışmaları", 212.

8 Buradaki ideolojik tavır olarak kast ettiğimiz husus, 18-19. Yüzyıl oryantalist çalışmalardaki İslâm'ın ilk yıllarında vâkî olan imâni tartışmaları yorumlayan oryantalistlerin yargılayıcı tutumlarıdır. Günümüz oryantalist çalışmalarda ise yine imânî tartışmalar ortaya konmakta ancak yargılayıcı dil, büyük oranda bilimsel dile dönüşmüş durumdadır.

9 Bulut, "Oryantalizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim: 25.09.2021

10 Josef van Ess, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*, I-VI (Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1991-1995).

11 Josef van Ess, *Anfänge Muslimischer Theologie* (Beirut-Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1977).

konulan iddia ise Mu'tezile'nin Kur'an'ın yaratılmış olduğuna yönelik iddiasının, batılı dogmatik teoloji çevrelerinin görüşleri ile örtüşmesidir.¹²

Her ne sebeple olursa olsun, oryantalist kelâm araştırmalarının Ehl-i Sünnet kelâm ekolleri dışında, başta Mu'tezile olmak üzere, çoğu zaman günümüze kadar ulaşmamış fırka ve ekoller üzerinden şekillendiği, son yüzyılda ise Gazzâlî ve sonrası müteahhirûn Eş'ârî dönemi araştırmalara evirildiği ve daha çok felsefî kelâm üzerine yoğunlaştığı kabul edilebilir.

2. Mâtürîdîlik Ekolüne Oryantalist Bakış

Oryantalist çalışmalarda Mâtürîdîlik ile ilgili yapılan araştırmaların sayısal olarak azlığı, ya da belki de son 50-60 yıllara sınırlı olması, oryantalist bakışın Mâtürîdîliği ihmal ettiği anlamını taşımaktadır. Ancak Mâtürîdîliği ihmal eden kitlenin sadece oryantalistler olduğunu söylemek ise bazı gerçeklerin üzerini kapatmak sayılacaktır. Osmanlı'dan günümüze ülkemizde ve İslâm dünyasında yapılan ilâhiyat çalışmalarında, son yüzyıla gelene kadar Mâtürîdîliğin ihmal edildiği, göz ardı edildiği bilinmektedir. İmam Mâtürîdî'nin temel eseri *Kitâbu't-Tevhîd*'in son yıllarda tahkik edilerek merhum Prof. Dr. Bekir Topaloğlu (1932-2016) tarafından neşredilmesine¹³ ve *Te'vîlâtü'l-Kur'an* adlı tefsirin neşrine ve 2020 yılında tercümesinin¹⁴ tamamlanmasına kadar kurucu imamın eserlerinin bile okuyucu ile buluşturulmadığını söylemek mümkündür. Bu durum göstermektedir ki Mâtürîdîliği ihmal eden sadece oryantalist yaklaşım değil, aynı zamanda İslâm dünyasıdır. Müslüman âlimlerin ve oryantalistlerin Mâtürîdîliğe ilgi duyması ve hakkında çalışmalar ortaya koymasının tarihleri de birbiri ile paralellik göstermektedir.

Oryantalist geleneğin kelâma dair çalışmaları içerisinde - birkaç istisna dışında - 1960'lı yıllara kadar Mâtürîdîliğe bir ekol ve itikâdi sistem olarak atıf yapılmadığını genel olarak söylemek mümkündür. Aşağıda bazı örneklerini vereceğimiz çalışmalarda da Mâtürîdîliğin ve bu sistemin kurucusu İmam Mâtürîdî'nin isminin zikredilmemiş olması, ama buna rağmen Mâtürîdîliğin arka planına değinilmesi manidar görülmektedir. Bu durumun bir istisnası olarak Heinrich Ritter'in (1791-1869) 1844 yılında neşredilen "*Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie*" (*Arap Felsefesi Bilgimiz Üzerine*) adlı çalışmasını zikretmek gerekir. Ritter, söz konusu eserde diğer kelâm ekollerinden bahsettiği şekliyle Ehl-i Sünnet içerisinde Mâtürîdîlik ekolünden de detaylarına girmeden bahsetmektedir.¹⁵ Ancak İmam Mâtürîdî'nin Mâtürîdîliğin kurucusu olduğuna dair bir açıklama getirmemektedir.¹⁶ Bu durum, oryantalist araştırmacıların İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik ekolünden habersiz olmadıklarını ortaya koymaktadır. Esasında Ehl-i Sünnet'in bir unsuru olarak Mâtürîdîliğin bilinmesine rağmen 1960'lı yıllara kadar bir ekol olarak üzerinde durulmamasını izah etmek güç görünmektedir.

Oryantalist literatür incelendiğinde "Mâtürîdîlik" adı altında olmasa da bu ekolün tarihi arka planında yer aldığı kabul edilen Mürcie ve Hanefîliğe dair bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalara örnek olarak Martin Schreiner'in 1898 yılında yayınladığı, "*Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm*" (*İslâm'da Kelâmi Hareketlerin Tarihine Katkılar*) adlı makalesi verilebilir. İslâm kelâmının gelişim sürecine yönelik yapılan bu çalışmada, belki de Mâtürîdîliğin ismi zikredilmeden Mâtürîdî kelâmının arka planında değerlendirilebilecek Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (öl. 373/983) ortaya koymuş olduğu itikâdi ve fikhî öğretilerin tasavvufa

12 Özcan Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslâm: Kelâmi Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma* (Ankara: Sentez Yayınları, 2013), 29-32.

13 Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2002).

14 Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2020).

15 Heinrich Ritter, *Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie und besonders über die Philosophie der orthodoxen arabischen Dogmatiker* (Göttingen: Dieterichen Buchhandlung, 1844), 17-18.

16 Özcan Taşcı, "Batılı / Alman Araştırmacılara Göre Mu'tezile Temelinde Eş'arîliğin Mâtürîdîlik Karşısındaki Konumu", *V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018), 378.

etkisinin aktarıldığı görülmektedir.¹⁷ Eserde Matürîdîliğin hiç zikredilmemiş olması dikkate değerdir. Çünkü Ebu'l-Leys es-Semerkindî, Ebu Hanife ve İmam Mâtürîdî'nin görüşleri çizgisinde kabul edilen bir âlim olarak bilinmesine rağmen, onun Mâtürîdîlikle bağlantısına yer verilmemiştir.

Bu duruma bir örnek de Christian Friedrich Seybold'un (1859-1921) 1915 yılında Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin (öl. 537/1142) *Akâid*'ine dair yayımladığı makalesinde yine Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapmaması verilebilir.¹⁸ Çalışmada yazar, Gotha kütüphanesinde 643 numaralı el yazmasının araştırmacılar tarafından yanlışlıkla Abdülazîz en-Nesefî'nin *el-Kifâyât el-fuhûl fi ilmü'l-usûl* adlı eseri zannedildiğini, aslında eserin Ömer en-Nesefî'ye ait *Akâid*'e dair yazılmış eski bir yorum olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken de yine Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapılmamaktadır. Bu durum bazı geç dönem çalışmalarda da kendisini göstermektedir. Mâtürîdîliğin arka planını eserinde inceleyen Wilferd Madelung'un (1930 -) *The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of ḤanaSsm (Horasan ve Mâverâünnehir'de Erken Dönem Mürcie ve Hanefîliğin Yayılması)* adlı makalesi de Mâtürîdîliğe atıf yapılmadan Mürcie ve Hane@liğin Horasan bölgesine taşınması ve gelişimine dair bilgiler sunmaktadır.¹⁹

Oryantalist literatürde 1950-60'lı yıllara gelindiğinde ise yavaş yavaş Mâtürîdîliğe dair çalışmalara veya İslâm düşüncesinin teşekkül sürecine dâir eserlerde Mâtürîdîliğe yapılan atıbara rastlanabilmektedir. Bu çalışmalardan birisi, Manfred Götz'ün (1932 - 2021) *Der Islam* dergisinde yayınladığı *Mâturîdî und sein Kitâb Ta'wîlât al-Qur'ân (İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'an Adlı Eseri)* başlıklı makalesidir.²⁰ Söz konusu makale, İmam Mâtürîdî'nin ismi zikredilerek onun *Te'vîlâtü'l-Kur'an* adlı tefsirini tanıtmaya ve Mâtürîdîliğin itikâdî görüşlerini aktarmaya yönelik önemli bir çalışmadır. Söz konusu hacimli makalede yazar, öncelikle Hanefîlik ve Matürîdîlik ilişkisine değindikten sonra, *tefsîr* ve *te'vîl* arasındaki farkı ortaya koymaktadır. İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'an* adlı eseri bağlamında onun sıfatullah teorisini açıklamakta ve daha sonrasında ise Mâtürîdîliğin itikâdî öğretileri hakkında bilgi vermektedir. Çalışmanın son kısmını ise yazar, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*'ın kütüphanelerde bulunan el yazması nüshalarına dair açıklamalar getirmektedir. Bu makale çalışması ile birlikte, oryantalist literatürde Mâtürîdîliğe dair çalışmaların yavaş yavaş hız kazanmaya başladığı görülmektedir.

1965 yılı sonrasında başta Ulrich Rudolph olmak üzere bazı Alman oryantalistlerin Mâtürîdîliğe ilgi duyduğu söylenebilir. Bu isimlerden birisi de Josef van Ess'dir. Josef van Ess'in eserleri incelendiğinde onun daha çok Hicri 1-2. yıllarda İslâm düşüncesinin teşekkül dönemine dâir eserler ortaya koyduğu görülmektedir. Daha çok Mu'tezile kelâm ekolü ve ilk dönem fırkalar üzerinde araştırmaları bulunan van Ess'in, 2000'li yıllardan sonra diğer kelâmî ekoller üzerine çalışmaları yayınlanmıştır. Mâtürîdî kelâm sistemi ile bağlantılı olarak Ebû Hanife'nin *Fikhu'l-Ekber* adlı eserini incelediği *Kritisches zum Fiqh el- akbar*'i²¹ (*Fikhu'l-Ekber Kriği / Eleştirisi*) bu bağlamda zikredilebilir. 2000'li yıllardan sonra ise Alman oryantalist geleneğinde Mâtürîdîlik ile ilgili pek çok çalışma yayınlanmış ve halen yayınlanmaya devam etmektedir. Mâtürîdîliğe dair güncel oryantalist literatürün yoğunluğu da dikkate alındığında müstakil bir çalışmada bu eserlerin incelenmesi daha uygun olacaktır.

17 Martin Schreiner, "Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 52 (1898), 513-563.

18 C. F. Seybold, "Gothanus 643 ist nicht 'Abd al 'aziz al Nasa@s Kifajat al fuhûl @ 'ilm al usûl, sondern ein älterer Kommentar zu 'Omar al Nasa@s 'Akaid", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 69 (1915), 405-411.

19 Wilferd Madelung, "The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of Ḥana@sm", *Der Islam* 59 / 1 (1982), 32-39.

20 Manfred Götz, "Mâturîdî und sein Kitâb Ta'wîlât al-Qur'ân", *Der Islam* 41 (1965), 27-70.

21 Josef van Ess, *Kleine Schriften by Josef van Ess*, ed. Hinrich Biesterfeldt (Leiden-Boston: Brill, 2018), 2/749-762.

Biz bu çalışmamızda yapılan yayınlar içerisinde en fazla ilgimizi çeken ve Mâtürîdîliği bilimsel bir gözle objektif olarak eserlerine yansıtan Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in çalışmalarını ve Mâtürîdîliğe bakış açılarını değerlendirmeye çalıştık.

3. Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in Mâtürîdîliğe Dâir Yaklaşımları: "Bilinmeyen Kelam" Tanımlaması

Oryantalist bilim adamlarına ait araştırmalar içerisinde, müstakil bir kitap çalışması olarak Mâtürîdîliği ele alan ve kapsamlı bir araştırma ortaya koyan İslâm araştırmacılarından en önemlilerinden birisi, halen Zürih Üniversitesi Asya – Doğu Enstitüsü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ulrich Rudolph'dur. Rudolph'un "*Al-Mâturîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand*"²² (*İmam Matürîdî ve Semerkant'ta Sünnî / Ehl-i Sünnet Kelâmı*) adlı eseri, onun doçentlik çalışmasına dayanmaktadır. 1997 yılında basılan eser batıdaki Mâtürîdî çalışmalarına yön veren ve onun öğrencilerinin devam ettirdiği bir dizi çalışmaya zemin hazırlamıştır.

Rudolph'un eseri yayınlanmasının ardından kısa sürede Rusça, Özbekçe, İngilizce ve nihayetinde de Türkçe'ye çevrilmiştir. Türkçeye çevirisi, "*Mâturîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*"²³ adıyla ilk baskısı 2016, gözden geçirilmiş baskısı ise 2017 yılında Prof. Dr. Özcan Taşcı tarafından yapılmış, eser Türk okuyucu ile buluşturulmuştur. Esasında Rudolph'un Mâtürîdîlik ile ilgili bu çalışması, geçmişten gelen bir birikim ve araştırmaların ürünü olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede Rudolph, öncelikle Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik ilişkisi bağlamında Mâtürîdîliği tanımlamış ve her iki ekolün bilgi teorilerinde akla ve nakle verdiği değerleri 1992 yılında *Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Mâturîdî's (Eş'ârî'nin ve Mâtürîdî'nin Bilgi Teorisinde Akıl ve Nakil)* adlı makalesinde işlemiştir.²⁴ Bilgi teorileri çerçevesinde Eş'ârî ve Mâtürîdîlerin akıl ve nakil anlayışına, itikâdî konulara yaklaşımlarına ve bazı görüş farklılıklarına değinmiştir. 1997 yılında ise *Al-Mâturîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* adlı müstakil eseriyle eş zamanlı olarak *Das Entstehen der Mâturîdiya (Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı)* başlıklı makalesini yayınlamıştır.²⁵ Bu makale çalışmasında da Mâtürîdîlerin Ebû Hanîfe geleneğinden itibaren ekolleşme sürecine ilişkin tespitler yapmış ve zaman zaman Eş'arîlerin karşısındaki konumlarına değinmiştir.

Rudolph, Mâtürîdîliğe dair hem doçentlik çalışmasındaki hem de bu alanda diğer eserleri yayınlamasındaki amacını, Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'nin düşünce sistemini ortaya koymak ve onun kelâm geleneğindeki konumunu belirlemek olarak tarif etmektedir.²⁶ Çalışmalarında böyle bir amacı belirlemesinin nedeni oryantalist çalışmalarda İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik hakkındaki algı olsa gerektir. Rudolph, Mâtürîdîliğin oryantalist araştırmacılar tarafından her ne kadar bilinse ve şöhrete sahip olsa da üzerinde durulmayan bir ekol olduğunu savunmaktadır. Rudolph'a göre aslında şöhreti bilinen bu âlimin ve ekolünün araştırılması, üzerinde durulması ve İslâm araştırmacılarına her dâim hatırlatılması gerekmektedir. Belki de bu sebeple, eserinin giriş bölümünde bu durumu açıklamak için "*Der Ruhm des Unbekannten*" (Bilinmeyen Şöhreti) başlığını kullanarak bu konuda bir izahat getirmektedir.²⁷

Her ne kadar oryantalist gelenekte İmam Mâtürîdî'nin bilindiği ve şöhretinin İslâm araştırmacıları tarafından duyulduğu ifade edilse bile, onun hakkında büyük bir belirsizlik durumunun da hâkim olduğu kabul edilmelidir. Çünkü İmam Mâtürîdî ve öğretilerinden

22 Ulrich Rudolph, *Al-Mâturîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* (Leiden - New York - Köln: E.J. Brill, 1997).

23 Ulrich Rudolph, *Mâturîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*, çev: Özcan Taşcı (İstanbul: Litera Yayınları, 2017).

24 Ulrich Rudolph, "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Mâturîdî's", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 142 (1992), 72-89.

25 Ulrich Rudolph, "Das Entstehen der Mâturîdiya", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 147 (1997), 394-404.

26 Rudolph, *Al-Mâturîdî*, XI.

27 Rudolph, *Al-Mâturîdî*, 1.

daha çok, onun yaşadığı bölge ve tarihteki konumu genel olarak belirlenmeye çalışılmaktadır. İtikâdî firkaların teşekkül ettiği dönemler ile ilgili hem İslâm kaynaklarında hem de oryantalist çalışmalarda çoğu zaman merkezî ekoller arasında Mâtürîdîliğin ismi zikredilmemektedir. Genel anlamda İslâm kelâmının teşekkülüne dair araştırmalar ortaya konulurken Ebû Ali el-Cübbâî (öl. 303/916), Ebû Haşim el-Cübbâî (öl. 321/933), Ka'bi (öl. 319/931) ve Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî (öl. 324/935-36) gibi alimler zikredilmektedir. Ancak Rudolph'a göre İmam Mâtürîdî'nin de hem bir sistem ortaya koyması hem de itikâdî görüşlerinin orijinalliği açısından bu alimlerden bir farkı bulunmamaktadır.²⁸

İmam Mâtürîdî, Ehl-i Sünnet'in bir diğer ekolünün kurucusu olmasından dolayı şöhretli olmasına rağmen, onun bu başarısının ayrıntıları hala bilinmemektedir. Yani bir anlamda oryantalist literatürde Mâtürîdilik ile ilgili bir gizem veya bir belirsizlik durumu hâkimdir. Bunu ortaya koyan ilk oryantalist araştırmacılardan birisi W. Montgomery Watt'tır (1909-2006). Watt'a göre İmam Mâtürîdî'nin pro@linde halen kapalılık ve bilinmezlik vardır. Bu sebeple Watt'ın eserlerinde "The Obscurity of al-Mâtürîdî"²⁹ (Mâtürîdî'nin Belirsizliği) veya "The Problem al- Mâtürîdî"³⁰ (Mâtürîdî Problemi) gibi başlıkların kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ise çoğu zaman Mâtürîdîliğe dair @kir, görüş ve öğretilerin, yani Mâtürîdîlik sisteminin daha çok Eş'ârilere dair eserler üzerinden anlaşılmaya çalışılmasıdır. Ancak günümüzde bu görüşe katılmak mümkün değildir. Zira başta İmam Mâtürîdî'nin ve bu ekolün âlimlerinin eserlerine ulaşmak, tahkik ederek gün yüzüne çıkarmak mümkündür. Bu nedenle söz konusu kapalılık ve bilinmezlik durumu günümüz için geçerli değildir.

Rudolph, İmam Mâtürîdî ile ilgili oryantalist literatürde yer alan kapalılığın ve bilinmezliğin sebebini, klasik kelim literatürüne bağlamaktadır. Zira İmam Mâtürîdî'nin yaşadığı tarihsel ortam ve coğra@ bölge, İslâm düşüncesinin oluşumunda merkez bölge olarak bilinen Bağdat, Basra, Kûfe ve hicaz bölgesinden uzakta yer almaktadır. Semerkant bölgesinin merkezden uzak bir konumda olması ve kurucu imamın bu bölgede yaşaması, klasik kaynaklarda İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilikten bahsedilmemesine sebebiyet vermiştir.³¹ Esasında İslâm düşüncesinin merkezi durumunda olan Bağdat bölgesindeki ilmî geleneğin, Semerkant gibi uzak bir bölgedeki ilmi hareketliliğe başlangıçta çok da itibar etmediği anlaşılmaktadır.

İslâm dünyasının bir dönem merkezî konumu olan Bağdat'ta oluşan ilmî birikimin, Semerkant bölgesindeki düşünce dünyasından ve ilmi birikimden uzun süre haberdar olmadığı söylenebilir. Bu sebeple Mâtürîdî'nin Semerkant bölgesindeki ünü ve şöhreti o bölgeyle sınırlı kalmış ve diğer bölgeler tarafından bilinmemiştir. Bu durumu, kelâm ve mezhepler tarihinin klasik kaynakları kabul edilen Eş'ârî'nin *Makalâtu'l-İslâmiyyîn*'inde, Şehristânî'nin (öl. 548/1153) *el-Milel ve'n-Nihal*'inde ve Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (öl. 429/1037-38) *el-Fark beyne'l-Firâk* adlı eserlerinde Mâtürîdilikten bahsedilmemesi normal karşılanabilir. Eş'ârî'nin çağdaşı olmasına rağmen İmam Mâtürîdî'den eserinde bahsetmemesini ve birbirlerinden habersiz olmasını bölgesel farklılığa bağlamak mümkün olsa da Şehristânî ve Bağdâdî'nin eserlerinde Mâtürîdîliğe yer vermemelerini izah etmek güç görünmektedir.³² Eş'ârî kelâm sistemini benimsemiş olan her iki âlimin eserlerinde Mâtürîdîliği zikretmemiş olmaları, en iyi ihtimal ile mezhep kaygısı ile hareket etmiş olabilecekleri hususunu akıllara getirmektedir. Rudolph'a göre, 8/14. yüzyıl öncesi yazılan firkalara ait eserlerde Mâtürîdîliğe yer verilmemesi, Mâtürîdîliğin İslâm dünyasının merkezî bölgelerinde çok geç tanınmasına neden olmuştur. Bu geç tanınır olma ve daha çok kendisine muhalif olan ekoller üzerinden Mâtürîdilik hakkında bilgi alma durumu, Mâtürîdilik hakkında detaylı bilgi sahibi olunmasını engellemiş ve ekol hakkında

28 Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 1.

29 W. Montgomery Watt, *The Formative Period of Islamic Thought* (Edinburgh: Oneworld Academic, 1973), 312.

30 W. Montgomery Watt, "The Problem of al-Mâtürîdî." *In Mélanges d'Islamologie*. ed. by Pierre Salmon (Leiden: E. J. Brill, 1974), 264-269.

31 Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 2.

32 Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 3.

oryantalist literatürde de - detayları bilinmeyen ama şöhreti bulunan - gizemli bir ekol havası oluşmuştur.

Rudolph, klasik fırka kitaplarında Mâtürîdîlikten bahsedilmemesine rağmen Maverâunnehir bölgesinde İmam Mâtürîdî'nin öğretilerinin hâkim olduğunu kabul etmekte ve bu bölgede yaşayan Mâtürîdî geleneğe ait âlimlerin onun sistemini geliştirme gayreti içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Ancak İmam Mâtürîdî'nin bu ekolün kurucusu olmasına bazı alimlerin vurgu yapmadıklarını da dile getirmektedir. Buna örnek olarak Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'yi (öl. 493/1100) ve Ebû'l-Mu'în en-Nesefî'yi (öl.508/1115) vermektedir. Pezdevî'nin *Usulü'd-dîn* adlı eserinde İmam Mâtürîdî'nin kurucu imam olarak zikredilmediği, onun Maverâunnehir bölgesinde Ehl-i Sünnet kelâmının önemli bir temsilcisi olduğuna dair görüşlerini ifade etmektedir.³³ Aynı durum Rudolph'a göre Nesefî için de geçerlidir. Her iki alim de kurucu imam olarak Ebû Hanîfe'yi görmekte ve Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin önemli bir takipçisi âlim olarak değerlendirmektedir.³⁴ Dolayısıyla bu ekolü Mâtürîdîlik olarak değil, "Ashâb-ı Ebî Hanîfe" olarak adlandırmaktadırlar.³⁵ Mâtürîdî onlar için, Ebû Hanîfe'nin öğretilerini en iyi bir şekilde anlayan ve sistematik olarak savunan önemli bir âlimdir. Ancak burada Rudolph, Mâtürîdî âlimlerin metinlerinde İmam Mâtürîdî için sıklıkla kullanılan *İmâmü'l-Hüdâ ve'l- mütekellimîn Ebu'l-Mansur el-Mâtürîdî* ifadelerini görmezden gelmektedir.

Maverâunnehir bölgesinde verilen bu iki âlim örneği, Eş'ârilik kelâm sistemi ile kıyaslandığında İmam Mâtürîdî'nin kurucu imam olarak daha sonraları benimsendiği imajını doğurmaktadır. Eş'âriğin belki de İmam Eş'ârî'den itibaren geniş taraftar kitlesi toplaması ve geniş bölgelere yayılmasında Eş'ârilik arasında kurucu imam ile ilgili bir tereddüdün bulunmamasına bağlanabilir. Ancak Mâtürîdîliğin kaderi Eş'ârilikten farklı görülmektedir. İmam Mâtürîdî'nin savunduğu görüşlerin temelinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin olması, belki de İslâm dünyasında onun tanınırlığının gecikmesine sebebiyet verdiği söylenebilir.

Bu duruma ilaveten İmam Mâtürîdî'ye ve Mâtürîdîliğe dair eserlerin araştırmacılar tarafından tespit edilmesi ve el yazması eserlere geçmişten günümüze tedricen ulaşılması, bu ekol hakkında bilgilerin elde edilmesinde de gecikme oluşturmuştur. Mâtürîdîlik ile ilgili öncelikle geç dönem eserlerden başlanılarak ilk dönem eserlere ulaşılması, ayrıca kurucu İmam'ın eserlerine en geç ulaşılması, ekol ile ilgili bilinmezlerin açığa kavuşturulmasında da gecikmeye sebebiyet vermiştir.³⁶ Gelinek noktada kurucu imamın eserlerinin de ilim dünyasının istifadesine sunulması, şöhreti bilinen ancak öğretileri ve itikadi görüşleri bilinmeyen İmam Mâtürîdî'nin artık yavaş yavaş tanınmasına ve bilinmezlik durumundan çıkıp bilinir hale gelmesine sebep olmuştur. Bu anlamda Rudolph'un "bilinmeyen şöhreti" ifadesiyle nitelediği kurucu imamın günümüzde artık bilinmeye başladığı ifade edilebilir.

Mâtürîdî'nin tanınma süreci, kendi veya takipçileri tarafından ortaya konulan eserler üzerinden değil, belli bir dönem Eş'ârilik ile yapılan mukayeseler üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Birbirine yakın görülen Eş'ârî ve Mâtürîdî kelâm ekolleri arasında tespit edilen 13 temel farkın temelinde aynı tezi savunan ancak detaylarda birbirinden ayrılan iki ekol olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Goldziher, *Vorlesungen über den Islam (İslâm Üzerine Dersler)* adlı eserinde küçük ayrıntılara girmeye lüzum olmadığını³⁷ ifade ederek belki de Mâtürîdîliği ihmal ettiklerini itiraf etmek durumunda kalmıştır. Mâtürîdîliğin ihmaline sebep olarak gösterilen bu 13 görüş farkı, İmam Mâtürîdî'nin temel iki eserinin Avrupa'da birçok kütüphanede el yazması bulunmasına rağmen ilgi

33 Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn*, nşr. H. P. Linss (Kahire: yy., 1383/1963), 2-3.

34 Ebû'l-Mu'în en-Nesefî, *Tebşîratü'l-edille*, nşr. Cl. Salamé (Dımaşk: yy., 1990-93), 1/358.

35 Rudolph, *Al-Mâturîdî*, 4-5.

36 Rudolph, *Al-Mâturîdî*, 12-13.

37 Ignaz Goldziher, *Vorlesungen über den Islam* (Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1910), 119-120.

görmemesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum da İmam Mâtürîdî'nin Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî'nin gölgesinde kaldığına dair bir izlenim oluşmasına yol açmıştır.³⁸

1960'lı yıllardan itibaren ise bu durum Mâtürîdîliğin lehine değişmeye başlamıştır. 60'lı yıllarla birlikte hem İslâm dünyasında hem de oryantalist araştırmalarda Hanefîlik ile Mâtürîdîlik arasında geçmişten gelen sıkı ilişki yapılan çalışmalarla belgelenmeye başlanmıştır. Ebû Hanîfe'nin sisteminin İmam Mâtürîdî tarafından savunulması ve bunun bizzat İmam Mâtürîdî'nin kendi temel iki eserinden ortaya konması, Semerkant ile sınırlı kalan bu İtikâdın Türklerin batıdaki etkinliği ile Semerkant sınırlarını aşarak İslâm dünyasıyla buluşması sonucunu doğurmuştur. Günümüzde eskiye nazaran Mâtürîdîlik ile alakalı bilgilerimiz, yapılan pek çok çalışmayla artmıştır. Bu durum "bilinmeyenin şöhreti" nin iyice artmasına sebep olmuş ve belirsizlikler yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Ancak şunu kesin olarak söylemek gerekmektedir ki Mâtürîdîlik ile alakalı henüz yapılacak pek çok analiz ve çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.³⁹

Bu çerçevede Mâtürîdî geleneğe ait âlimlerin büyük bir kısmının çalışmalarının henüz ilim dünyası ile buluşturulamamış olması, Mâtürîdîlik için olumsuz yönlerden biridir. Günümüz oryantalist ve Müslüman araştırmacıların el yazması eserler içerisinde Mâtürîdî alimlere ait eserleri ortaya koyma gayretleri bu anlamda önemli gelişme sayılmaktadır. Bu geleneğin en önemli temsilcilerinden biri olan Ebû İshak es-Sa;ar'ın *Telhîsü'l-Edille'sinin*⁴⁰ Almanya Bochum – Ruhr Üniversitesi Oryantalistik ve İslam Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi Angelika Brodersen tarafından tahkik edilerek neşredilmesi, bu anlamda Mâtürîdîlik açısından önemli bir gelişme olarak ifade edilmelidir. Brodersen'in bu çalışması hem batıda hem de İslâm dünyasında güncel Mâtürîdîlik çalışmalarına katkı sağlamış ve ülkemizde de Sa;ar'ın görüşlerine dair çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.⁴¹ Brodersen'in *Telhîsü'l-Edille'*ye dair çalışmasının yanında günümüz Alman akademisinde Mâtürîdîlik ile ilgili önemli çalışmalara imza attığı bilinmektedir.

Rudolph ile yakın çalıştığı bilinen İslâm araştırmacılarından Angelika Brodersen'in de Rudolph örneğinde olduğu gibi, Mâtürîdîliğin bilinmeyen ya da ihmal edilmiş bir kelâm ekolü olduğunu savunduğu görülmektedir. Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili çalışmalarında da Mâtürîdîliğin bilinmeyen kelâmının incelenmesi, anlaşılması ve tanıtılmasının amaç edildiği eserler incelendiğinde rahatlıkla tespit edilmektedir.

Belki de Brodersen'in Mâtürîdîlik ekolünün tanınır olması adına ortaya koyduğu en önemli çalışmalarından birisi *Der unbekannte Kalâm*⁴² (*Bilinmeyen Kelâm*) adlı eseridir. Eserin başlığından da anlaşılacağı üzere Mâtürîdîliği "bilinmeyen kelâm" olarak adlandıran Brodersen, Rudolph'un Mâtürîdîlik ile ilgili ifade ettiği, ekolün diğer kelâm ekollerine nazaran bilinirliğinin az olduğundan hareket ederek Mâtürîdîliği tanıtmaya gayretini içerisindeki.

Brodersen'in, söz konusu çalışmasında esasında Mâtürîdîliğin hem İslâm dünyasında hem de batıda fazla bilinmeyen, üzerinde araştırma yapılmayan bir hazine olduğundan hareketle çalışmasını planladığını söyleyebiliriz.⁴³ O, Mâtürîdî alimlerin Allah'ın sıfatlarına dair görüşlerini temel alarak Mâtürîdîliği tanıtmayı tercih etmiştir. Öncelikle yetiştikleri coğra@ bölgelere ayırarak ekole bağlı mütekellimler hakkında bilgi veren Brodersen, sonrasında ise on ayrı başlıkta dünyanın yaratıcısı olarak Allah, Allah'ın birliği (tevhîd) ve ezeliği, Allah'ın aşkınlığı, Allah'ın sıfatları, Allah'ın ilim, semi, basar, irade,

38 Rudolph, *Al-Mâturîdî*, 13-14.

39 Rudolph, *Al-Mâturîdî*, 17.

40 Ebû İshâk İbrâhim b. İsmâil ez-Zâhid es-Sa;ar, *Telhîşü'l-edille li-kavâ'idi't-tevhîd*, nşr. Angelika Brodersen (Beyrut: el-Ma'hedü'l-almânî li-ebhâsi's-Şarkıyye, 1432/2011).

41 Abdullah Demir, *Ebû İshak es-Sa;ar'ın Kelâm Yöntemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018).

42 Angelika Brodersen, *Der unbekannte kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâturîdiya am Beispiel der Attributenlehre* (Münster: Lit Verlag, 2014)

43 Mehmet Akif Ceyhan, "Angelika Brodersen. Der unbekannte kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâturîdiya am Beispiel der Attributenlehre (Münster: Lit Verlag, 2014)" *ULUM* 4/1 (2021), 267-268.

tekvîn ve kelâm sıfatları, ru'yetullâh ve esmâu'l-hüsna (isim ve müsemma)⁴⁴ konularında belirlemiş olduğu Mâtürîdî kelamcılarının görüşlerine yer vermiş, daha sonrasında ise bu görüşlerin mukayesesini yapmıştır.

Matürîdîliğin ilâhî sıfatlar özelinde, bu sıfatlarla bağlantılı teolojik görüşlerinin detaylarını araştırmacıların istifadesine sunan Brodersen, belirlemiş olduğu Mâtürîdî mütekellimlerinin orijinal Arapça eserlerinden her başlık altına yaptığı tercümelerle onların ilâhî sıfatlar konusundaki görüşlerini ortaya koymaktadır. Bu anlamda, Müslüman coğrafyalarda bile bu denli derli toplu ve Mâtürîdîliğin el kitabı olarak da ifade edilebilecek özellikte bir çalışmanın olmaması dikkat çekmektedir. Mâtürîdîliğe dair çalışmalar, genelde tek bir konu veya tek bir mütekellimin îtikâdî görüşleri üzerinden yapılmaktadır. Brodersen'in eserindeki bu karşılaştırmalı metod ile Mâtürîdîlik konusunda bilgi sahibi olmak isteyen bir araştırmacı, klasik kaynaklara ulaşmasa bile her mütekellimin görüşünü rahatlıkla ayrı ayrı görme imkânına sahip olmaktadır.⁴⁵

Eserinde Mâtürîdîlik ile ilgi "bilinmeyen kelâm" başlığını kullanan Brodersen, Rudolph'da olduğu gibi Mâtürîdîliğin bu şekilde anılmasını Ebû Hanîfe geleneği ile Mâtürîdîliğin çok uzun süre birbirlerinin yerine kullanıldığına bağlamaktadır. İmam Mâtürîdî'den sonra Ebû Hanîfe ve kurucu imamın izinden giden âlimlerin genelde "Semerkant'lı âlimler" veya "Maverâunnehir'li âlimler" olarak nitelendiğini, ayrıca kendilerini Mu'tezilî âlimlerden ayırmak için de "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" olarak tanımladıkları görülmektedir. Uzun süre Mâtürîdî âlimlerin İmam Mâtürîdî'den ziyade Ebû Hanîfe'ye atıf yapmaları da bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır ve bunun onlar için pragmatik nedenleri bulunmaktadır.⁴⁶ Bu nedenlerde biri kanaatimizce ilgili araştırmacıların İmam Mâtürîdî'nin eserlerinin geç dönemde tahkik edilerek okuyucuların istifadesine sunulması, buna karşılık Ebû Hanîfe'nin eserlerinin ve görüşlerinin ellerinin altında bulunmasıdır.

Esasında Mâtürîdîlik kelâm ekolünün müstakil bir ekol olarak ortaya çıkışı ile ilgili oryantalist literatürde belki de yapılmış en önemli çalışmalardan birisi Rudolph'a aittir.⁴⁷ Yukarıda bahsi geçen Rudolph'un "*Das Entstehen der Mâtürîdîya*" (Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı) başlıklı makalesinde Matürîdî kelâmının çıkış noktası olan Ebû Hanîfe geleneğine sıklıkla atıf yapması ve iki âlimi bir arada zikretmesi manidar görünmektedir. Rudolph'un haricinde son yüzyılda oryantalist literatür tarandığında Hanefîliğin müstakil incelendiği, Mâtürîdîlik ile de îtikâdî bir bağlantı kurulmadığı görülecektir. Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili bu bilinmeyen kelâm tanımlamasının altında yatan etkenlerden birinin de bu olduğu düşünülmektedir. Bu durum, oryantalist araştırmacıların Hanefîliği ayrı bir gelenek, Mâtürîdîliği ise çok sonradan ortaya çıkmış bir gelenek olarak düşünmelerine sebep olmuştur. Ancak Mâtürîdîlik Ebû Hanîfe geleneğini sistemleştiren ve bir ekol haline getiren îtikâdî bir okuldur.⁴⁸

Brodersen'e göre kelâm literatürüne bakıldığında Mâtürîdîliğin kelâm tarihinde önemli bir rol oynamadığı izlenimi oluşmaktadır. İslâm kelâmına dâir tartışmaların büyük bir çoğunluğunun Eş'ârîler ile Mu'tezile arasında geçtiği izlenimi bulunmaktadır. Tabi ki daha sonraki dönemlerde bu tartışmalara Sele'yye'nin de eklendiği görülmektedir. Eş'ârîlik ve Matürîdîlik ekolleri Osmanlı devleti zamanında paralel bir sistem olarak görülmeye ve eserlerde yazılmaya başlanmıştır. Ancak bu iki ekolün temelde farklı ekoller olduğunun vurgulanması önem arz etmektedir.⁴⁹ Osmanlı döneminde birbirine paralel olarak algılanmasındaki etken husus belki de "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" anlayışının iki büyük temsilcisi olan ekoller olmalarından kaynaklanmaktadır. Eş'ârîliğin uzun süre

44 Ceyhan, "Angelika Brodersen. Der unbekannte kalâm", 268.

45 Ceyhan, "Angelika Brodersen. Der unbekannte kalâm", 268-269.

46 Brodersen, *Der unbekannte kalâm*, 19.

47 Rudolph, "Das Entstehen der Mâtürîdîya", 394-404.

48 Angelika Brodersen, "New Light on the Emergence of Maturîdism: Abû Shakûr al-Sâlimî [Fifth / Eleventh Century] and his Kitâb al-Tamhîd fî Bayân al-Tawhîd", *Journal of Islamic Studies* 31/3 (2020), 330-331.

49 Brodersen, *Der unbekannte kalâm*, 593.

boyunca ehl-i sünnet anlayışının önemli bir unsuru olarak benimsenmesinde hiç şüphe yok ki Nizamiye medrese geleneğinin etkisi büyüktür. Nizamiye medreselerinde Eş'ârî kelâm sistemi çerçevesinde sürdürülen eğitimlerin, Osmanlı medreselerinde de benzer şekilde devam etmesi, hâkim anlayışın Eş'ârî düşüncesi olmasına zemin oluşturmuştur.

Hanefilik ve Mâtürîdîliğin arka plan bağlantılarının objektif olarak ortaya konulamaması, ayrıca Mâtürîdîliğin Ehl-i Sünnet ekolü içerisinde Eş'ârî gelenek ile paralel bir itikâdî öğreti ürettiği zannı, Mâtürîdîliğin gelişim sürecinde ve tanınırlık durumunda olumsuz bir etki olmasına sebep olmuştur. Oryantalist çalışmalarda Rudolph ile başlayan Mâtürîdîliği tanıtır kılma çalışmaları, Rudolph'un da tavsiyeleri ile Brodersen tarafından es-Sa;ar'a ait *Telhîsü'l-edille*'nin neşredilmesi⁵⁰ ve Brodersen'in Mâtürîdîlere ait teolojik görüşleri Mâtürîdî mütekellimlerden iktibasla karşılaştırmalı olarak ele aldığı *Der unbekannte Kalâm (Bilinmeyen Kelâm)* adlı eserle sürdürülmüştür. Dahası Brodersen, Mâtürîdîliğe dair yaptığı çalışmalara son yıllarda "*Zwischen Mâtürîdiya und Aş'ariya, Abū Şakūr as-Sâlimi und sein Tamhîd fî bayân at-tauhîd*" (*Mâtürîdîlik ve Eş'ârlık Arasında, Ebû Şekûr es-Sâlimî ve O'nun et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd'i*)⁵¹ adlı çalışması ile bir yenisini deeklemiştir. Hakkında fazla bilgi bulunmayan ve eserinde Ehl-i Sünnet mezhebine bağlı olduğunu ifâde eden Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin⁵², Brodersen'in çalışmasında Eş'ârlık ve Mâtürîdîlik arasındaki konumu belirlenmeye çalışılmaktadır.

Netice itibariyle hem oryantalist gelenekte hem de İslâm dünyasında gizli kalmış ya da hakkında detaylı çalışmalar yapılamamış olan Mâtürîdîlik ekolü, 1960'lı yıllardan itibaren yapılan çalışmalar ile oryantalist ve Müslüman ilim çevrelerince bilinir olmaya başlamıştır. Mâtürîdîlik ile alakalı olarak hem Rudolph'un hem de Brodersen'in "bilinmeyen kelâm" ve "bilinmeyenin şöhreti" iddîaları, son yıllarda Mâtürîdîliğe dair yapılan çalışmalarla oryantalist gelenekte de ortadan kalkmaya başlamıştır. Oryantalist ve Müslüman ilim çevreleri, Mâtürîdîlik ile ilgili son yıllarda yaptıkları çalışmalar ile Mâtürîdîliği tanıtmaya devam etmektedir. Son yıllarda ortaya konulan çalışmalar neticesinde Mâtürîdîlik kelâm ekolü her iki ilmî çevrede de tanınır duruma gelmiş ve İmam Mâtürîdî'nin ve bu ekolün öncüsü kabul edilen âlimlerin görüşleri okuyucu ile buluşmaya başlamıştır.

Sonuç

Oryantalistlerin, kelâm ve mezhepler tarihi ilmine dair çalışmalarının geçmişini, 18 ve 19. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Genelde oryantalist çalışmaların Mu'tezile kelâmı üzerine yoğunlaştığı fark edilmektedir. Söz konusu çalışmalarda büyük oranda Mu'tezile hayranlığı sezilmekte, bununla birlikte günümüze kadar ulaşmamış diğer fırkalaşma hareketleri de ele alınmaktadır. Son yıllarda ise genelde Gazzâlî dönemi sonrası revaçta olan Eş'ârîliğin felsefi kelâmına ilgi duymaya başladığı müşahede edilmektedir.

Oryantalist literatürde, Mâtürîdî kelâm sistemine yönelik müstakil çalışmalara 1960'lı yıllardan itibaren nadiren rastlanmaktadır. Daha çok Mürcie ve Hanefîliğe dair yapılan çalışmalarda ise genel olarak Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapılmadığı görülmektedir. Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili en kapsamlı çalışma, 90'lı yıllara gelindiğinde Ulrich Rudolph tarafından yapılmıştır. Onun *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* adlı eserinin, o güne kadar oryantalist çalışmalar arasında Mâtürîdîlik ile ilgili en kapsamlı çalışma olduğu görülmektedir. Rudolph'un bu eseri, kendisinden sonra oryantalist araştırmacıların Mâtürîdîliğe olan ilgisini artırmış ve onun takipçilerinden Angelika Brodersen, öncelikle Ebû İshak es-Sa;ar'ın *Telhîsü'l-edille li-kaḡvâ'idi't-tevhîd* adlı eserini tahkik ederek neşretmiş, daha

sonrasında ise Mâtürîdî kelâmını ilâhî sıfatlar

50 Brodersen, *Der unbekannte kalâm*, 5.

51 Angelika Brodersen, *Zwischen Mâtürîdiya und Aş'ariya, Abū Şakūr as-Sâlimi und sein Tamhîd fî bayân at-tauhîd* (Piscataway: Gorgias Press, 2018).

52 Brodersen'in ilgili çalışmasına da kaynaklık eden et-Temhîd adlı eser, 2017 yılında Türkiye Diyanet Vakfı yayınlarından neşredilmiştir. Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd*, thk. Ömür Türkmen, (Ankara: TDV Yay., 2017).

çerçevesinde ortaya koyduğu *Der unbekannte kalām. Theologische Positionen der frühen Mātūrīdiya am Beispiel der Attributenlehre* adlı eserini okuyucu ile buluşturmuştur.

Oryantalist araştırmacılar, Mātūrīdī kelām ekolü ile ilgili bir bilinmezlik durumunun hâkim olduğu bilinmektedir. Başta Watt olmak üzere Rudolph ve Brodersen'in eserlerinde, Mātūrīdīliğin meşhur bir ekol olmasına karşın ihmal edilmiş bir kelām ekolü olduğu algısı kaydedilmektedir. Watt bu durumu eserlerinde "Mātūrīdī belirsizliği veya problemi" olarak yansıtmakta, Rudolph ise "bilinmeyenin şöhreti" olarak eserinde belirtmektedir. Brodersen ise eserine isim olarak "bilinmeyen kelām" başlığını uygun görmektedir. Söz konusu oryantalistlerin ortak kanaati ise, Mātūrīdī isminin ilim çevrelerince çok iyi bilindiği, ancak İmam Mātūrīdī ve Mātūrīdīlik kelām ekolü ile ilgili çok fazla bilinmeyen hususların bulunduğudır.

Bu durumun sebeplerine eğilen adı geçen oryantalistler, bu bilinmezliğin ve belirsizliğin sebepleri olarak Mürcie ve Ebû Hanife geleneği ile Mātūrīdīliğin ilişkisini ortaya koyan çalışmaların yeterli olmadığını ifade etmektedirler. Ayrıca İmam Mātūrīdī'nin İmam Eş'ârî ile çağdaş olması, Eş'ârî'nin İslâm dünyasının o dönemki merkezi olan Bağdat'ta bulunması ve Mātūrīdī'nin ise merkezden uzak Semerkant bölgesinde yaşamasını İmam Mātūrīdī'nin ihmal edilmesine gerekçe olarak sunulmaktadır. Bu gerekçelere ilave olarak Eş'ârîliğin ve Mātūrīdīliğin itikâda dâir temel hususlarda benzer görüşlerinin olması ve tâlî konularda ihtilâfa düşmelerinin Mātūrīdīliğin ihmal edilmesine sebep olduğunu vurgulanmaktadır. Ayrıca Büyük Selçuklu döneminde etkin olan Nizamiye Medreselerinin ve daha sonrasında ise Osmanlı medreselerinin Eş'ârî kelâm anlayışı çerçevesinde eğitim vermeleri, ilmî çevrelerin ve iktidârı ellerinde bulunduran kesimin de Eş'ârîliği ehl-i sünnet anlayışı ile bir tutmalarının Mātūrīdīliğin ihmal edilmesine sebep olduğu ifade edilebilir.

Rudolph ve Brodersen, son yıllarda "Bilinmeyen kelām" olarak nitelenen Mātūrīdīliğe dâir çalışmaları ile Mātūrīdīliği bilinir kılmayı amaçladıklarını eserlerinde ifade etmektedirler. Bu husus da hem Rudolph'un *Al-Mātūrīdī und die Sunnitische Theologie in Samarkand* hem de Brodersen'in *Der unbekannte kalām* adlı eserlerinde görülmektedir. Mātūrīdī kelâmı, bu eserlerde Mātūrīdī kaynaklar temel alınarak teolojik görüşler çerçevesinde tanıtılmaktadır. Söz konusu çalışmalara ilaveten 2000'li yıllarda Mātūrīdīliğe ilişkin oryantalist çalışmalarda ve İslâm dünyasında yapılan çalışmalarda gözlemlenen artış, hem batıda hem de İslâm dünyasında Mātūrīdīliğin artık bilinmeyen ya da belirsiz yönleri bulunan bir ekol değil, bilinen ve tanınan bir ekol haline geldiğini göstermektedir. Bu da oryantalist söylemdeki Mātūrīdīliğin bilinmeyen ve belirsiz bir ekol olduğuna dair algının artık geçerli olmadığı anlamına gelmektedir.

Netice olarak bu çalışmamızla, oryantalist geleneğin Mātūrīdīlik algısını tespit etmeye çalıştık. 1950-60'lı yıllara kadar Mātūrīdī kelâm geleneğini isim zikretmeden Hanefî ve Mürcî gelenek üzerinden değerlendirmeye çalışan oryantalist araştırmacılar, gelinen noktada Mātūrīdīliği ve İmam Mātūrīdī'yi keşfetmiş durumdadır. Oryantalist gelenek tarafından ismi bilinen fakat üzerinde durulmayan Mātūrīdī düşünce sistemi, başta Rudolph ve Brodersen'in ortaya koyduğu çalışmalar sayesinde oryantalistler arasında da bilinir duruma gelmiştir. "Bilinmeyen kelām" tanımlamasının da içerisinde barındırdığı bu gizem, son yıllarda oryantalist literatürde yapılan çalışmalarla giderilmiş durumdadır.

Kaynakça

- Brodersen, Angelika. *Der unbekannte kalām. Theologische Positionen der frühen Mātūrīdiya am Beispiel der Attributenlehre*. Münster: Lit Verlag, 2014.
- Brodersen, Angelika. *Zwischen Mātūrīdiya und Aş'arīya, Abū Şakūr as-Sālīmī und sein Tamhīd fī bayān at-tauhīd*. Piscataway: Gorgias Press, 2018.
- Brodersen, Angelika. "New Light on the Emergence of Mātūrīdīsm: Abū Shakūr al-Sālīmī [Fifth / Eleventh Century] and his Kitāb al-Tamhīd fī Bayān al-Tawhīd". *Journal of Islamic Studies* 31/3 (2020), 329-357. <https://doi.org/10.1093/jis/etaa025>

- Bulut, Yücel. "Oryantalizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 16.09.2021. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/oryantalizm>.
- Ceyhan, Mehmet Akif. "Angelika Brodersen. Der unbekannte kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre [Münster: Lit Verlag, 2014]". *ULUM* 4/1 (2021), 265-274.
- Demir, Abdullah. *Ebû İshak es-Sa'jar'ın Kelâm Yöntemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens. Herausgegeben vom Orientalischen Seminar der Universität Tübingen. Tübingen: Erdmann, 1974.
- Goldziher. Ignaz. *Gesammelte Schriften*. nşr. J. DeSomogyi. I-VI. Hildesheim: Olms Verlag, 1970.
- Götz, Manfred. "Mâtürîdî und sein Kitâb Ta'wilât al-Qur'ân". *Der Islam* 41 (1965), 27-70. <https://doi.org/10.1515/islam.1965.41.1.27>
- Kritzeck, James. *Peter the Venerable and Islam*. Princeton: Princeton University Press, 1964.
- Madelung, Wilferd. "The early Murji'a in Khurāsân and Transoxania and the spread of Ḥana'sm". *Der Islam* 59/1 (1982), 32-39. <https://doi.org/10.1515/islam.1982.59.1.32>
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2020.
- Nesefî, Ebû'l-Mu'în. *Tebşîratü'l-edille*. nşr. Cl. Salamé. 2 Cild. Dımaşk: yy., 1990-93.
- Paret, Rudi. *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten: Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke*. Wiesbaden: F. Steiner, 1966.
- Pezdevî, Ebû'l-Yüsr. *Uşûlü'd-dîn*. nşr. H. P. Linss. Kahire: yy., 1383/1963.
- Ritter, Heinrich. *Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie und besonders über die Philosophie der orthodoxen arabischen Dogmatiker*. Göttingen: Dieterichen Buchhandlung, 1844.
- Rudolph Ulrich. "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al- Mâtürîdî's". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 142 (1992), 72-89.
- Rudolph, Ulrich. *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand*. Leiden - New York - Köln: E.J. Brill, 1997.
- Rudolph, Ulrich. "Das Entstehen der Mâtürîdîya". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 147 (1997), 394-404.
- Rudolph, Ulrich. *Mâtürîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*. çev. Özcan Taşçı. İstanbul: Litera Yayınları, 2017.
- Sa'âr, Ebû İshâk İbrâhim b. İsmâil ez-Zâhid. *Telhîşü'l-edille li-ķavâ'idî't-tevhîd*. nşr. Angelika Brodersen. 2 Cilt. Beyrut: el-Ma'hedü'l-Almânî li-ebhâsi's-Şarkıyye, 1432/2011.
- Sâlimî, Ebû Şekûr. *et-Tevhîd fî beyâni't-tevhîd*. thk. Ömür Türkmen. Ankara: TDV Yay., 2017.
- Schreiner, Martin. "Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im İslâm". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 52 (1898), 513-563.
- Seybold, C. F. "Gothanus 643 ist nicht 'Abd al 'aziz al Nasa's Kifajat al fuhûl @ 'ilm al usûl, sondern ein älterer Kommentar zu 'Omar al Nasa's 'Akaid". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 69 (1915), 405-411.

- Taşcı, Özcan. "Almanya'da Kelam Çalışmaları". *Dini Araştırmalar* 6 / 18 (Haziran 2004), 211-220.
- Taşcı, Özcan. *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslâm: Kelâmi Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*. Ankara: Sentez Yayınları, 2013
- Taşcı, Özcan. "Batılı / Alman Araştırmacılara Göre Mu'tezile Temelinde Eş'ariliğin Mâtürîdîlik Karşısındaki Konumu". *V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Van Ess, Josef. *Anfänge Muslimischer Theologie*. Beirut-Wiesbaden: Steiner Verlag, 1977. Van Ess, Josef. *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*. I-VI. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1991-1995.
- Van Ess, Josef. *Kleine Schriften by Josef van Ess*. ed. Hinrich Biesterfeldt. 1-3. Leiden- Boston: Brill, 2018.
- Watt, W. Montgomery. *The Formative Period of Islamic Thought*. Edinburgh: Oneworld Academic, 1973.
- Watt, W. Montgomery. "The Problem of al-Mâtürîdî." *In Mélanges d'Islamologie*. ed. by Pierre Salmon. Leiden: E. J. Brill, 1974.

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

2. Değerlendirme

Hakem Değerlendirmesi-1

Değerlendirme Tarihi: 11-01-2022

Değerlendirdiği Dosya: Revizyon-1

Form Cevabı:

Tarih / Date: 11-01-2022 (Yazara Aık)

Makalenin Ağırlıklı Sınıfı / Submission Category::Araştırma / Research

(Yazara Aık)

Başlıklar yazının konusunu kısa aık ve yeterli lde yansıtıyor mu? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: Evet / Yes (Yazara Aık)

zet yazının amacını kapsamını ve sonularını yansıtıyor mu? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonularını yansıtıyor mu? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Makale dilbilgisi kurallarına uygun aık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: Evet / Yes

(Yazara Aık)

alışmanın konusu yeterli lde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: Evet / Yes (Yazara Aık)

alışmanın amacı yeterli lde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Araştırmada kullanılan yntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?: Evet / Yes (Yazara Aık)

alışma neticesinde ulaşılan sonular yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak dzenlenmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: Evet / Yes (Yazara Aık)

(Yazara Aık)

Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? / Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? / Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Hayır / No* (Yazara Açık)

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tekrar incelenmesi gerekir mi? / Should it be reviewed again after revisions: *Hayır / No* (Yazara Açık)

Yazara Not: *Çalışmalarınızda başarılar dilerim.* (Yazara Açık)

Editöre Not: *Yazar belirttiğim düzeltmeleri yapmış görünüyor. Bu hali yayınlanmaya uygundur.*

Öneri: *Kabul* (Yazara Açık)

Hakemin yüklediği değerlendirme dosyası bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi-2

Değerlendirme Tarihi: 13-01-2022

Değerlendirdiği Dosya: Revizyon-1

Form Cevabı:

Tarih / Date: 13-01-2022 (Yazara Aık)

Makalenin Ağırlıklı Sınıfı / Submission Category:: Bilgi Aktarma, Derleme / Composition (Yazara Aık)

Başlıklar yazının konusunu kısa aık ve yeterli ölçüde yansıtır mı? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtır mı? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtır mı? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Makale dilbilgisi kurallarına uygun aık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: Evet / Yes (Yazara Aık)

alışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: Evet / Yes (Yazara Aık)

alışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?: Evet / Yes (Yazara Aık)

alışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?: Evet / Yes (Yazara Aık) Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?: Evet / Yes (Yazara Aık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: Evet / Yes (Yazara Aık) Kullanılan eserlere kaynaka kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: Evet / Yes (Yazara Aık)

alışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? / Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: Evet / Yes (Yazara Aık)

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir alışma mıdır? / Does the article have

an original contribution to knowledge and the field?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tekrar incelenmesi gerekir mi? / Should it be reviewed again after revisions: *Hayır / No* (Yazara Açık)

Yazara Not: *Tebrik ederim* (Yazara Açık)

Editöre Not: *yayınlanabilir.*

Öneri: *Kabul* (Yazara Açık)

Hakemin yüklediği değerlendirme dosyası bulunmamaktadır.

ESKİ ÖNERİ

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: Son_Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı_Rudoph ve Brodersen Örneği.docx

Tarih:17-01-2022

Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği

Mehmet Akif Ceyhan

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslâmi İlimler Fakültesi,
Kelam ve İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
Assistant Professor, Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Islamic
Studies Department of Kalam and History of Islamic Sects
Ankara, Turkey
mehmetakif.ceyhan@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-8709-3833

Orientalists' Perception of Mâtürîdism: The Case of Ulrich Rudolph and Angelika Brodersen

Abstract

Mâtürîdî kalâm has been neglected not only in the Islamic world but also in the studies by orientalist scholars. An examination of the historical background of orientalist scholars' studies on kalâm reveals that they mostly focus on Mu'tazila, Ash'arîsm, Shî'a and smaller divisions that have not survived to the present day. The recognition of Mâturidism, which had not been addressed by orientalist studies until the 1950s or 1960s, along with its being a focus of studies, positively affected the fate of the studies on Mâturidism in the Orientalist literature. Although it was a neglected area, Mâturidism, has recently been recognized in the West thanks to the latest studies on it.

This study addresses how the orientalist school views the school of Mâtürîdî kalâm, how Mâtürîdism is perceived in the orientalist literature and the historical background of the related studies. It also aims to analyze the reason why Mâtürîdism was described as "the unknown kalâm" or "the fame of the unknown" in the orientalist studies on Mâtürîdism and to review the studies on the relationship between this school and Hana@sm or Murji'a.

Even though Mâturidism was mentioned in some articles at the end of the 19th century, it was not until the 1960s that an independent book was written on it. A limited number of studies could be identified before that time, generally written based on the teachings of Murji'a and Abū Ḥanīfa. The purpose of the present study is to identify when the orientalist tradition recognized the Mâtürîdî kalâm and then to exhibit the perception of Mâtürîdism in orientalist studies. The focus of the study is the works of Ulrich Rudolph and Angelika Brodersen, who carried out individual studies on Mâtürîdism.

Globally considered, the beginning of the studies on Mâturidism in the second half of the twentieth century coincide with the analysis and publication of the works of Imam al-Mâtürîdî and other Mâtürîdî scholars. It is Ulrich Rudolph, who wrote the @rst independent book on Mâtürîdism in the orientalist tradition. Ulrich Rudolph's work *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand (al-Mâtürîdî and Sunni/Ahl al-Sunnah Kalâm in Samarkand)*, which was composed based on his associate professorship studies, comes foremost among the works that have comprehensively introduced Mâtürîdism to the Western world. After this particular work, studies on Mâtürîdism in the orientalist literature began to proliferate. Angelika Brodersen, one of the leading Western researchers who examined the Mâtürîdî kalâm in detail, analyzed and published Abū Ishâq al-Sa;âr's *Talkhîş al-adilla*. However, by publishing her work *Der unbekannte Kalâm (the Unknown Kalâm)*, she evaluated the theological perspectives of Mâtürîdism by comparing the views of Mâtürîdî scholars with each other. Both of these orientalist researchers describe their purpose in composing their work as introducing Mâtürîdism and revealing its unknown aspects.

Described by both orientalists as "the unknown kalām" or "the fame of the unknown", Mātūrīdism is explained by recent studies, and its perspectives on creed are elaborated on. What is emphasized by these labels is that its basic perspectives are not known well, rather than its being an unknown school. Globally considered, there is obscurity arising from the fact that the views on Mātūrīdism, which were expressed using the phrase "the followers of Abū Ḥanīfa" in the previous studies in the West, have not been associated with Imam al-Mātūrīdī.

However, today, thanks to the recent increase in the studies on Mātūrīdism, this state of obscurity and vagueness has begun to clear up. Such a state of being unknown and less famous has been eliminated both in the Orientalist tradition and in the Islamic geography, thanks to the introduction of the two main works of Imam al-Mātūrīdī to the scholarly community and the improved access to those of Mātūrīdī scholars. By reviewing the orientalist literature, the present study builds the ground for the idea that the theological views of Imam al-Mātūrīdī, whose reputation is known but theological views are unknown, have begun to gain publicity in line with his fame in the current Western literature.

Keywords:

Kalām, Mātūrīdism, Orientalism, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen

Oryantalistlerin Mātūrīdilik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği

Öz

Mātūrīdī kelâmı, hem İslâm dünyasında, hem de oryantalistlerin ortaya koymuş oldukları çalışmalarda ihmal edilmiştir. Oryantalist araştırmacıların kelâm ilmine dâir ortaya koymuş oldukları çalışmaların tarihsel seyrine bakıldığında, çoğunlukla Mu'tezile, Eş'ârlilik, Şia ve günümüze dahi ulaşmayan küçük fırkalaşma hareketleri üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. 1950-60'lı yıllara kadar oryantalist çalışmalara çok fazla konu olmayan Mātūrīdiliğin fark edilmesi ve üzerinde durulmaya başlanması, oryantalist literatürde Mātūrīdiliğe dâir çalışmaların seyrini olumlu yönde etkilemiştir. İhmal edilen Mātūrīdilik, son yıllarda yapılan güncel çalışmalarla batıda da tanınır hale gelmeye başlamıştır.

Bu çalışmada, oryantalist geleneğin Mātūrīdilik kelâm ekolüne nasıl baktığı, oryantalist literatürde Mātūrīdiliğe dâir nasıl bir algı olduğu ve söz konusu çalışmaların tarihsel sürecinin nasıl işlediği konu edilmektedir. Ayrıca Mātūrīdiliğe dâir oryantalist çalışmalarda yapılan "bilinmeyen kelâm" ya da "bilinmeyen şöhreti" gibi tanımlamaların ortaya konulma sebepleri, bu ekolün Hanefilik ve Mürcie ile ilgili ilişkisine dâir çalışmaların analizi gerçekleştirilmektedir.

Oryantalist literatürde 19. yüzyılın sonlarında bazı makalelerde Mātūrīdiliğe atıf yapılırsa bile 1960'lı yıllara kadar müstakil bir kitap çalışması ile karşılaşılammaktadır. O döneme kadar genellikle Mürcie ve Ebû Hanīfe'nin öğretileri çerçevesinde sınırlı sayıda çalışma tespit edilebilmektedir. Esasında bu çalışmadaki amacımız, oryantalist geleneğin Mātūrīdī kelâm sistemi ile ne zaman tanıştığını tespit etmek, sonrasında ise oryantalist çalışmalarda oluşan Mātūrīdilik algısını ortaya koymaktır. Bu algıyı ortaya koyarken de son yıllarda özellikle Mātūrīdilik üzerine müstakil çalışmalar yapan Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in çalışmaları merkeze alınmıştır.

Genel olarak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mātūrīdiliğe yönelik çalışmaların başlaması, İmam Mātūrīdī'nin (öl. 333/944) ve Mātūrīdī mütekellimlerin eserlerinin tahkik edilerek neşredilmeleriyle eş zamanlı olmuştur. Oryantalist gelenek içerisinde Mātūrīdiliğe dair ilk müstakil kitap çalışmasını yapan Ulrich Rudolph'dur. Ulrich Rudolph'un doçentlik çalışmasına dayanan *Al-Mātūrīdī und die Sunnitische Theologie in Samarkand (Mātūrīdī ve Semerkant'ta Sünnî/Ehl-i Sünnet Kelâmı)* adlı eseri, Mātūrīdiliği batıda en geniş anlamda tanıtan çalışmaların başında gelmektedir. Bu çalışma ile birlikte oryantalist literatürde Mātūrīdiliğe dair çalışmalar peşi sıra gelmeye başlamıştır. Mātūrīdī kelâm sistemini detaylı

olarak inceleyen önemli araştırmacılarından Angelika Brodersen ise Ebû İşhak es-Sa;âr'ın *Telhîsü'l-Edille'sini* tahkik etmiş ve neşretmiştir. Bununla birlikte *Der unbekante Kalâm (Bilinmeyen Kelâm)* adlı eserini yayınlarak Mâtürîdîliğin teolojik görüşlerini yine Matürîdî alimlerin görüşlerinin birbiriyle mukayesesini yaparak değerlendirmiştir. Her iki oryantalist araştırmacı, bu çalışmalarını yapmalarındaki amaçlarını Mâtürîdîliği tanıtmak ve bilinmeyen yönlerini ortaya koymak olarak tarif etmektedirler.

"Bilinmeyen kelâm" veya "Bilinmeyenin şöhreti" olarak her iki oryantalist tarafından nitelenen Mâtürîdîlik, bu çalışmalar ile oryantalist ilim çevrelerine tanıtılmak ve itikâdî görüşleri ortaya konmak istenmektedir. Söz konusu tanımlamalarla aslında Mâtürîdîliğin duyulmamış bir ekol olmasından ziyade, görüşleri bilinmeyen bir ekol olduğu vurgulanmaktadır. Genel anlamda daha önce batıda yapılan çalışmalarda "Ashâbı Ebî Hanîfe" tanımlaması ile ifade edilen Mâtürîdîliğe dair görüşlerin, İmam Mâtürîdî ile ilişkilendirilmemesinden kaynaklanan bir belirsizlik durumu hâkimdir.

Ancak günümüzde Mâtürîdîliğe yönelik çalışmaların artmasıyla birlikte bu bilinmezlik durumu, artık bilinir kılınmaya başlanmıştır. Bu tanınır ve bilinir olma durumu, başta İmam Mâtürîdî'nin iki temel eserinin ilim dünyasının istifadesine sunulması ve Mâtürîdî mütekellimlerinin eserlerine ulaşılması ile hem oryantalist gelenekte, hem de İslâm coğrafyasında giderilmiş durumdadır. Çalışmamızda, şöhreti bilinen ancak teolojik görüşleri bilinmeyen İmam Mâtürîdî'nin günümüz oryantalist literatürde şöhretine paralel olarak teolojik görüşlerinin de bilinir olmaya başladığı, oryantalist literatür taranarak temellendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Kelâm, Mâtürîdîlik, Oryantalizm, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen

Giriş

Batılıların İslâm dünyasını tanıma ve Müslümanların dinini araştırma çalışmalarının tarihini erken dönemlere kadar götürmek mümkündür. Batılılar ya da Müslüman olmayanlar tarafından "öteki" olarak konumu belirlenen İslâm dünyası, ilk dönemlerden beri Müslüman olmayanlar açısından içerisinde bir gizem barındırmaktaydı. Bu gizem, Hz. Peygamber dönemi sonrasında günümüze kadar İslâm dinini araştırmak isteyen gayr-ı müslim unsurlar için hareket ettirici güç olagelmıştır.

Tarihten günümüze belirli dönemlerde "öteki" olarak görülen ve genel anlamda doğu ile ilgili araştırmalar için bir şemsiye kavram olarak kullanılan oryantalizm, 18. yüzyıldan itibaren bilim ve ideoloji arasına sıkışmış bir yöntemle çalışmalarını sürdürülmüştür. Batı'nın kendisinden olmayan tüm doğu din ve kültürleri hakkında sürdürdüğü çalışmalara bir isim olan oryantalizm¹ kavramı, son yüzyıllarda İslâm dünyası ile ilgili yapılan çalışmalar için sıklıkla kullanılan bir kavrama dönüşmüştür.

Batı dünyasının – daha doğrusu Müslümanların dışında yer alan ve genellikle coğrafi olarak Müslümanların batısında yaşayan kitlenin - İslâm dünyasını tanıma ve bilme arzusunun, erken dönemlerde başladığı kabul edilse bile Müslümanların Avrupa'nın ortasına kadar ilerleyerek Endülüs Emevî devletini kurmaları ve orasını ilim merkezine dönüştürmeleri, batılıları İslâm dini hakkında araştırma yapmaya sevk etmiştir.² Önceleri sadece içerisinde merak barındıran ötekini bilme arzusu, son yüzyıllarda ideolojik ve bilimsel bir disipline dönüşmüş, 18-19. yüzyıllarda ötekinin eksikliklerini ve yanlışlarını bularak ortaya koyma çabası, günümüze gelindiğinde daha mutedil bir bilimsel faaliyete evrilmiştir. Dahası, son dönemlerde oryantalistlerin yapmış olduğu tahkik vb. çalışmalar,

1 Yücel Bulut, "Oryantalizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim: 16.09.2021.

2 Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens, herausgegeben vom Orientalischen Seminar der Universität Tübingen (Tübingen: Erdmann, 1974), 7.

Müslüman bilim adamlarının istifadelerine sunulmuş, Müslüman araştırmacılar oryantalistlerin ortaya koymuş olduğu çalışmalardan yararlanmaya başlamışlardır.³

Başlangıç dönemlerinde İslâm dünyasına karşı ideolojik saiklerle hareket edildiği anlaşılan oryantalist çalışmaların seyri incelendiğinde, son 2-3 yüzyılda hem nitelik hem de nicelik açısından çalışmalarda bir artışın olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Oryantalist çalışmalarda, doğu ile ilgili genel araştırmalar içerisinde İslâm dinine yönelik yapılan araştırmaları temel alacak olursak, *Der Islam, Die Welt des Islams* ve *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft [ZDMG]* gibi süreli yayınların da etkisiyle oryantalizmin artık İslâm araştırmalarına evirildiği ve daha çok Hz. Peygamber ve Hicrî ilk 4-5 asrı konu edindiğini söylemek mümkündür. Carl Heinrich Becker (1876 - 1933), Theodor Nöldeke (1836-1930) ve Ignaz Goldziher (1850-1921) gibi müsteşriklerin de çabaları ile daha çok Arap kültürü ve tarihi, hadis, tefsir ve ilk fırkalaşma hareketleri üzerinden mezhepler tarihi ve kelâm sahalarında önemli çalışmalar yapıldığı literatür incelendiğinde görülecektir.

Biz bu çalışmamızda, Alman oryantalist geleneğinde kelâm ilmine yönelik çalışmalara kısa bir şekilde değindikten sonra, oryantalistlerin çok fazla üzerinde durmadıkları, bir anlamda göz ardı ettikleri Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili yapılan çalışmaları değerlendirdik. Bu değerlendirmelerin akabinde ise son yüzyılda Mâtürîdîlik ekolü ile ilgili Almanya'da önemli çalışmalara imza atan Ulrich Rudolph ve günümüz kelâm araştırmacılarından Angelika Brodersen örneği üzerinden oryantalist araştırmacılarıdaki Mâtürîdîlik algısını ortaya koymaya çalıştık.

1. Oryantalist Kelam Çalışmaları

Oryantalist çalışmaların tarihsel kökenine bakıldığında, ilk olarak İslâm dinini tanıma amacına yönelik olarak Kur'an merkezli bir faaliyet yürütüldüğü bilinmektedir. Bu çerçevede Endülüs ilmî mirasının da batıya etkisi ile ilk olarak Kur'an 12. yüzyılda Latince'ye⁴ ve daha sonrasında ise Almanca ve İtalyanca 'ya çevrilerek Venedik'te 16. yüzyılda basılmıştır.⁵ Kur'an'ın gayr-ı müslim unsurlar tarafından basımı ile birlikte özellikle Avrupa ülkelerinde İslâm araştırmaları yapmak ve İslâm araştırmacısı yetiştirmek üzere pek çok enstitü ve merkez kurularak faaliyetlere başlanmıştır.⁶

Kur'an'ın gayr-ı müslim araştırmacılar ile buluşması ile birlikte, öncelikle Kur'an, ulûmü'l-Kur'an, Kur'an yorumu, kıraat farklılıkları gibi hususlar tetkik edilmiş, sonrasında ise hadislere yönelik araştırmalarda artış gözlemlenmiştir. Kur'an'ın metnine, hadislerin sıhhatine ve Kur'an ile ilişkisine yönelik ideolojik olduğu fark edilebilen oryantalist çalışmalarla birlikte, Müslümanlar arasında dini anlayış farklılıklarını ifade eden İtikâdî firkalara dair çalışmalarda da zamanla artış gözlenmektedir. İtikâdî firkalaşmalara yönelik çalışmaların ise büyük çoğunluğunu Mu'tezile kelâm ekolüne, günümüze ulaşmamış küçük bazı firkalara ve özellikle de Şiâ'ya yönelik çalışmalar oluşturmaktadır.

Belirli bir dönem oryantalist çalışmaların, ilk dönem İtikâdî firkalaşma hareketleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Klasik mezhepler tarihi ve kelâm literatüründe önemli bir yere sahip olan Şehristânî'nin (öl. 548/1153) *el-Milel ve'n-Nihâl* adlı eserinin, Dr. Theodor Haarbrücker (1818-1880) tarafından 1850 yılında Almanca'ya tercüme edilmesi,

3 İlk dönem kelâm ekollerinin teşekkül ettiği dönemlere ait kelâm ekollerinin kurucu imamlarına ait eserlerin batılı oryantalistler tarafından tahkik edilmesi ve ilim dünyasının istifadesine sunulması oldukça dikkat çekicidir. Önemli gördüğümüz eserlerden örnek olarak Helmut Ritter tarafından tahkik edilen ve neşredilen İmam Eş'ârî'ye ait *Maḳālâtü'l-İslâmiyyîn ve'İhtilâfû'l-muṣallîn* (I-III, İstanbul - Leipzig 1929 - 1933) ve Josef van Ess tarafından tahkik edilerek *Anfänge Muslimischer Theologie* (Beirut-Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1977) adlı eser içerisinde neşredilen, Mürce'ye ait günümüze ulaşan ilk eser olarak kabul edilen, Hasan b. Muhammed b. el-Hane'ye ait *Kitâbu'l-Ircâ* adlı çalışmalar verilebilir.

4 James Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam* (Princeton: Princeton University Press, 1964), 95-99; Rudi Paret, *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten: Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1966), 2.

5 Ignaz Goldziher, *Gesammelte Schriften*, nşr. J. DeSomogyi (Hildesheim: Olms Verlag, 1970), I/VII.

6 Özcan Taşcı, "Almanya'da Kelam Çalışmaları", *Dini Araştırmalar* 6/18 (Haziran 2004), 211.

oryantalist çalışmaların kelâm ve mezhepler tarihi alanına yönelmesine zemin hazırlamıştır.⁷

Oryantalist araştırmacıların İslâm dininde mezhepsel anlamda farklılaşmaya neden olan ihtilabı konuları gündemde tutan çalışmalar ortaya çıkarak ideolojik bir tavır ile hareket ettikleri⁸ düşünülse bile günümüze kadar gelinen süreçte bu ideolojik bakış açısının zamanla bilimsel bakış açısına dönüştüğü görülmektedir. Bu yargıya ulaşılmasındaki en önemli etken, güncel oryantalist çalışmalarda yargılayıcı bir dilin kullanılmaması ve bilimsel bir bakış açısı ile konuların ele alınması gösterilebilir. 19. Yüzyıl oryantalizminin ideolojik oluşu ve Avrupa merkezci yapısı oryantalistler tarafından da kabul edilen bir durumdur. Bu sebeptendir ki kavramın dünya genelinde olumsuz ve yanlı bir genel kabulü çağrıştırdığından bahisle 1973 yılında Paris'te düzenlenen 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresinde oryantalist ifadesinin kongre isminden kaldırılmasına karar verilmiştir.⁹

Yukarıda ifade ettiğimiz durum, 18 ve 19. yüzyıllarda çalışmalarına şahit olduğumuz Heinrich Steiner (1841-1889), Alfred von Kremer (1828-1889), Carl Heinrich Becker (1876 - 1933) ve Ignaz Goldziher (1850-1921) gibi oryantalistlerin çalışmaları ile günümüz kelâm araştırmacıları Ulrich Rudolph (1957-), Josef van Ess (1934-2021) ve Tilman Nagel'in (1942-) eserleri karşılaştırıldığında çok açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle son yüzyılın yaşayan en önemli kelâm araştırmacıları listesinin zirvesinde yer alan ve yakın bir tarihte vefat eden Josef van Ess'in kelâm tarihine yönelik ortaya koymuş olduğu altı cildlik *Theologie und Gesellschaft*¹⁰ (*Teoloji ve Toplum*) ve *Anfänge Muslimischer Theologie*¹¹ (*İslâm Kelâmının Başlangıcı*) adlı eserleri, hicri ilk yıllarda gerçekleşen firkalaşma hareketlerine objektif olarak ayna tutan önemli çalışmalar olarak ilim dünyasına kazandırılmıştır.

Kelâm ilmine yönelik oryantalist çalışmalarda Eş'ârî ve Mâtürîdîyye ekollerinden ziyade, Mu'tezile'nin konu edinildiği, kimi oryantalistlerin Mu'tezile hayranlığını çalışmalarına aksettirmeleri farklı yorumlanabilmektedir. Mu'tezile'nin akıl merkezli yorumlarına duyulan bu hayranlığın, Hicri ilk 4-5. yüzyılda Ehl-i Hadîs, Eş'ârilik ve Mâtürîdîliğin oluşturduğu ve Ehl-i Sünnet olarak nitelenen merkezî düşüncenin dışında bulunmasından kaynaklandığı büyük oranda düşünülebilir. Bizi bu düşünceye sevk eden etkenlerden birisi şudur: İlk dönem kelâm ekolleri içerisinde yer alan Mâtürîdîlik, metot itibari ile Mu'tezile'ye en yakın İtikâdî ekol olarak bilinmektedir. Akıllı, Mu'tezile'de olduğu gibi temel bilgi kaynağı olarak gören, kendine özgü bir akıl - vahiy dengesi ortaya koyan İmam Mâtürîdî (öl. 333/944) ve Maturîdilik ile ilgili neredeyse 1950-60'lı yıllara kadar bir araştırma ortaya koymayan oryantalist câmianın, hemen hemen aynı ilkeleri savunan ancak İtikâdî olarak merkez halkanın dışında kabul edilen Mu'tezile üzerinde yoğunlaşması manidardır. Son zamanlarda Mâtürîdîlik üzerine araştırma yapan oryantalistlerin artması da bize göstermektedir ki, yukarıda ortaya koymuş olduğumuz oryantalizmin ideolojik yaklaşımdan bilimsel yaklaşıma evirildiği tezimizi kuvvetlendirmektedir.

Bu iddia / tezin haricinde oryantalist kelâm çalışmalarının Mu'tezile ekolü üzerinden yürütülmesi ile ilgili farklı iddialar da bulunmaktadır. Bu iddialardan birisi, Mu'tezile'nin başta Aristo olmak üzere Yunan @lozobarin eserlerinin Arapça'ya çevrilmesi ile birlikte Yunan @lozobardan etkilenmeleridir. Diğer bir iddia, 18. yüzyıl batılı aydınlanmacı @lozof ve bilim adamlarının, insanın irade özgürlüğü ile ilgili konularda Mu'tezile'yi diğer ekollerden kendilerine daha yakın hissetmeleridir. Son olarak ortaya

7 Taşcı, "Almanya'da Kelam Çalışmaları", 212.

8 Buradaki ideolojik tavır olarak kast ettiğimiz husus, 18-19. Yüzyıl oryantalist çalışmalardaki İslâm'ın ilk yıllarında vâkî olan imâni tartışmaları yorumlayan oryantalistlerin yargılayıcı tutumlarıdır. Günümüz oryantalist çalışmalarda ise yine imânî tartışmalar ortaya konmakta ancak yargılayıcı dil, büyük oranda bilimsel dile dönüşmüş durumdadır.

9 Bulut, "Oryantalizm", TDV İslâm Ansiklopedisi, Erişim: 25.09.2021

10 Josef van Ess, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*, I-VI (Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1991-1995).

11 Josef van Ess, *Anfänge Muslimischer Theologie* (Beirut-Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1977).

konulan iddia ise Mu'tezile'nin Kur'an'ın yaratılmış olduğuna yönelik iddiasının, batılı dogmatik teoloji çevrelerinin görüşleri ile örtüşmesidir.¹²

Her ne sebeple olursa olsun, oryantalist kelâm araştırmalarının Ehl-i Sünnet kelâm ekolleri dışında, başta Mu'tezile olmak üzere, çoğu zaman günümüze kadar ulaşmamış fırka ve ekoller üzerinden şekillendiği, son yüzyılda ise Gazzâlî ve sonrası müteahhirûn Eş'ârî dönemi araştırmalara evirildiği ve daha çok felsefî kelâm üzerine yoğunlaştığı kabul edilebilir.

2. Mâtürîdîlik Ekolüne Oryantalist Bakış

Oryantalist çalışmalarda Mâtürîdîlik ile ilgili yapılan araştırmaların sayısal olarak azlığı, ya da belki de son 50-60 yıllara sınırlı olması, oryantalist bakışın Mâtürîdîliği ihmal ettiği anlamını taşımaktadır. Ancak Mâtürîdîliği ihmal eden kitlenin sadece oryantalistler olduğunu söylemek ise bazı gerçeklerin üzerini kapatmak sayılacaktır. Osmanlı'dan günümüze ülkemizde ve İslâm dünyasında yapılan ilâhiyat çalışmalarında, son yüzyıla gelene kadar Mâtürîdîliğin ihmal edildiği, göz ardı edildiği bilinmektedir. İmam Mâtürîdî'nin temel eseri *Kitâbu't-Tevhîd*'in son yıllarda tahkik edilerek merhum Prof. Dr. Bekir Topaloğlu (1932-2016) tarafından neşredilmesine¹³ ve *Te'vîlâtü'l-Kur'an* adlı tefsirin neşrine ve 2020 yılında tercümesinin¹⁴ tamamlanmasına kadar kurucu imamın eserlerinin bile okuyucu ile buluşturulmadığını söylemek mümkündür. Bu durum göstermektedir ki Mâtürîdîliği ihmal eden sadece oryantalist yaklaşım değil, aynı zamanda İslâm dünyasıdır. Müslüman âlimlerin ve oryantalistlerin Mâtürîdîliğe ilgi duyması ve hakkında çalışmalar ortaya koymasının tarihleri de birbiri ile paralellik göstermektedir.

Oryantalist geleneğin kelâma dair çalışmaları içerisinde - birkaç istisna dışında - 1960'lı yıllara kadar Mâtürîdîliğe bir ekol ve itikâdi sistem olarak atıf yapılmadığını genel olarak söylemek mümkündür. Aşağıda bazı örneklerini vereceğimiz çalışmalarda da Mâtürîdîliğin ve bu sistemin kurucusu İmam Mâtürîdî'nin isminin zikredilmemiş olması, ama buna rağmen Mâtürîdîliğin arka planına değinilmesi manidar görülmektedir. Bu durumun bir istisnası olarak Heinrich Ritter'in (1791-1869) 1844 yılında neşredilen "*Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie*" (*Arap Felsefesi Bilgimiz Üzerine*) adlı çalışmasını zikretmek gerekir. Ritter, söz konusu eserde diğer kelâm ekollerinden bahsettiği şekliyle Ehl-i Sünnet içerisinde Mâtürîdîlik ekolünden de detaylarına girmeden bahsetmektedir.¹⁵ Ancak İmam Mâtürîdî'nin Mâtürîdîliğin kurucusu olduğuna dair bir açıklama getirmemektedir.¹⁶ Bu durum, oryantalist araştırmacıların İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik ekolünden habersiz olmadıklarını ortaya koymaktadır. Esasında Ehl-i Sünnet'in bir unsuru olarak Mâtürîdîliğin bilinmesine rağmen 1960'lı yıllara kadar bir ekol olarak üzerinde durulmamasını izah etmek güç görünmektedir.

Oryantalist literatür incelendiğinde "Mâtürîdîlik" adı altında olmasa da bu ekolün tarihi arka planında yer aldığı kabul edilen Mürcie ve Hanefîliğe dair bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalara örnek olarak Martin Schreiner'in 1898 yılında yayınladığı, "*Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm*" (*İslâm'da Kelâmi Hareketlerin Tarihine Katkılar*) adlı makalesi verilebilir. İslâm kelâmının gelişim sürecine yönelik yapılan bu çalışmada, belki de Mâtürîdîliğin ismi zikredilmeden Mâtürîdî kelâmının arka planında değerlendirilebilecek Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (öl. 373/983) ortaya koymuş olduğu itikâdi ve fikhî öğretilerin tasavvufa

12 Özcan Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslâm: Kelâmi Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma* (Ankara: Sentez Yayınları, 2013), 29-32.

13 Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2002).

14 Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2020).

15 Heinrich Ritter, *Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie und besonders über die Philosophie der orthodoxen arabischen Dogmatiker* (Göttingen: Dieterichen Buchhandlung, 1844), 17-18.

16 Özcan Taşcı, "Batılı / Alman Araştırmacılara Göre Mu'tezile Temelinde Eş'arîliğin Mâtürîdîlik Karşısındaki Konumu", *V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018), 378.

etkisinin aktarıldığı görülmektedir.¹⁷ Eserde Matürîdîliğin hiç zikredilmemiş olması dikkate değerdir. Çünkü Ebu'l-Leys es-Semerkindî, Ebu Hanife ve İmam Mâtürîdî'nin görüşleri çizgisinde kabul edilen bir âlim olarak bilinmesine rağmen, onun Mâtürîdîlikle bağlantısına yer verilmemiştir.

Bu duruma bir örnek de Christian Friedrich Seybold'un (1859-1921) 1915 yılında Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin (öl. 537/1142) *Akâid*'ine dair yayımladığı makalesinde yine Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapmaması verilebilir.¹⁸ Çalışmada yazar, Gotha kütüphanesinde 643 numaralı el yazmasının araştırmacılar tarafından yanlışlıkla Abdülazîz en-Nesefî'nin *el-Kifâyât el-fuhûl fi ilmü'l-usûl* adlı eseri zannedildiğini, aslında eserin Ömer en-Nesefî'ye ait *Akâid*'e dair yazılmış eski bir yorum olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken de yine Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapılmamaktadır. Bu durum bazı geç dönem çalışmalarda da kendisini göstermektedir. Mâtürîdîliğin arka planını eserinde inceleyen Wilferd Madelung'un (1930 -) *The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of ḤanaSsm (Horasan ve Mâverâünnehir'de Erken Dönem Mürcie ve Hanefîliğin Yayılması)* adlı makalesi de Mâtürîdîliğe atıf yapılmadan Mürcie ve Hane@liğin Horasan bölgesine taşınması ve gelişimine dair bilgiler sunmaktadır.¹⁹

Oryantalist literatürde 1950-60'lı yıllara gelindiğinde ise yavaş yavaş Mâtürîdîliğe dair çalışmalara veya İslâm düşüncesinin teşekkül sürecine dâir eserlerde Mâtürîdîliğe yapılan atıbarastlanabilmektedir. Bu çalışmalardan birisi, Manfred Götz'ün (1932 - 2021) *Der Islam* dergisinde yayınladığı *Mâtürîdî und sein Kitâb Ta'wîlât al-Qur'ân (İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'an Adlı Eseri)* başlıklı makalesidir.²⁰ Söz konusu makale, İmam Mâtürîdî'nin ismi zikredilerek onun *Te'vîlâtü'l-Kur'an* adlı tefsirini tanıtmaya ve Mâtürîdîliğin itikâdî görüşlerini aktarmaya yönelik önemli bir çalışmadır. Söz konusu hacimli makalede yazar, öncelikle Hanefîlik ve Matürîdîlik ilişkisine değindikten sonra, *tefsîr* ve *te'vîl* arasındaki farkı ortaya koymaktadır. İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'an* adlı eseri bağlamında onun sıfatullah teorisini açıklamakta ve daha sonrasında ise Mâtürîdîliğin itikâdî öğretileri hakkında bilgi vermektedir. Çalışmanın son kısmını ise yazar, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*'ın kütüphanelerde bulunan el yazması nüshalarına dair açıklamalar getirmektedir. Bu makale çalışması ile birlikte, oryantalist literatürde Mâtürîdîliğe dair çalışmaların yavaş yavaş hız kazanmaya başladığı görülmektedir.

1965 yılı sonrasında başta Ulrich Rudolph olmak üzere bazı Alman oryantalistlerin Mâtürîdîliğe ilgi duyduğu söylenebilir. Bu isimlerden birisi de Josef van Ess'dir. Josef van Ess'in eserleri incelendiğinde onun daha çok Hicri 1-2. yıllarda İslâm düşüncesinin teşekkül dönemine dâir eserler ortaya koyduğu görülmektedir. Daha çok Mu'tezile kelâm ekolü ve ilk dönem fırkalar üzerinde araştırmaları bulunan van Ess'in, 2000'li yıllardan sonra diğer kelâmî ekoller üzerine çalışmaları yayınlanmıştır. Mâtürîdî kelâm sistemi ile bağlantılı olarak Ebû Hanife'nin *Fikhu'l-Ekber* adlı eserini incelediği *Kritisches zum Fiqh el- akbar*'i²¹ (*Fikhu'l-Ekber Kitiği / Eleştirisi*) bu bağlamda zikredilebilir. 2000'li yıllardan sonra ise Alman oryantalist geleneğinde Mâtürîdîlik ile ilgili pek çok çalışma yayınlanmış ve halen yayınlanmaya devam etmektedir. Mâtürîdîliğe dair güncel oryantalist literatürün yoğunluğu da dikkate alındığında müstakil bir çalışmada bu eserlerin incelenmesi daha uygun olacaktır.

17 Martin Schreiner, "Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 52 (1898), 513-563.

18 C. F. Seybold, "Gothanus 643 ist nicht 'Abd al 'aziz al Nasa@s Kifajat al fuhûl @ 'ilm al usûl, sondern ein älterer Kommentar zu 'Omar al Nasa@s 'Akaid", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 69 (1915), 405-411.

19 Wilferd Madelung, "The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of Ḥana@sm", *Der Islam* 59 / 1 (1982), 32-39.

20 Manfred Götz, "Mâtürîdî und sein Kitâb Ta'wîlât al-Qur'ân", *Der Islam* 41 (1965), 27-70.

21 Josef van Ess, *Kleine Schriften by Josef van Ess*, ed. Hinrich Biesterfeldt (Leiden-Boston: Brill, 2018), 2/749-762.

Biz bu çalışmamızda yapılan yayınlar içerisinde en fazla ilgimizi çeken ve Mâtürîdîliği bilimsel bir gözle objektif olarak eserlerine yansıtan Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in çalışmalarını ve Mâtürîdîliğe bakış açılarını değerlendirmeye çalıştık.

3. Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in Mâtürîdîliğe Dâir Yaklaşımları: "Bilinmeyen Kelam" Tanımlaması

Oryantalist bilim adamlarına ait araştırmalar içerisinde, müstakil bir kitap çalışması olarak Mâtürîdîliği ele alan ve kapsamlı bir araştırma ortaya koyan İslâm araştırmacılarından en önemlilerinden birisi, halen Zürih Üniversitesi Asya – Doğu Enstitüsü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ulrich Rudolph'dur. Rudolph'un "*Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand*"²² (*İmam Matürîdî ve Semerkant'ta Sünnî / Ehl-i Sünnet Kelâmı*) adlı eseri, onun doçentlik çalışmasına dayanmaktadır. 1997 yılında basılan eser batıdaki Mâtürîdî çalışmalarına yön veren ve onun öğrencilerinin devam ettirdiği bir dizi çalışmaya zemin hazırlamıştır.

Rudolph'un eseri yayınlanmasının ardından kısa sürede Rusça, Özbekçe, İngilizce ve nihayetinde de Türkçeye çevrilmiştir. Türkçeye çevirisi, "*Mâtürîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*"²³ adıyla ilk baskısı 2016, gözden geçirilmiş baskısı ise 2017 yılında Prof. Dr. Özcan Taşcı tarafından yapılmış, eser Türk okuyucu ile buluşturulmuştur. Esasında Rudolph'un Mâtürîdîlik ile ilgili bu çalışması, geçmişten gelen bir birikim ve araştırmaların ürünü olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede Rudolph, öncelikle Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik ilişkisi bağlamında Mâtürîdîliği tanımış ve her iki ekolün bilgi teorilerinde akla ve nakle verdiği değerleri 1992 yılında *Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Mâtürîdî's (Eş'ârî'nin ve Mâtürîdî'nin Bilgi Teorisinde Akıl ve Nakil)* adlı makalesinde işlemiştir.²⁴ Bilgi teorileri çerçevesinde Eş'ârî ve Mâtürîdîlerin akıl ve nakil anlayışına, itikâdî konulara yaklaşımlarına ve bazı görüş farklılıklarına değinmiştir. 1997 yılında ise *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* adlı müstakil eseriyle eş zamanlı olarak *Das Entstehen der Mâtürîdiya (Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı)* başlıklı makalesini yayınlamıştır.²⁵ Bu makale çalışmasında da Mâtürîdîlerin Ebû Hanîfe geleneğinden itibaren ekolleşme sürecine ilişkin tespitler yapmış ve zaman zaman Eş'arîlerin karşısındaki konumlarına değinmiştir.

Rudolph, Mâtürîdîliğe dair hem doçentlik çalışmasındaki hem de bu alanda diğer eserleri yayınlamasındaki amacını, Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'nin düşünce sistemini ortaya koymak ve onun kelâm geleneğindeki konumunu belirlemek olarak tarif etmektedir.²⁶ Çalışmalarında böyle bir amacı belirlemesinin nedeni oryantalist çalışmalarda İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik hakkındaki algı olsa gerektir. Rudolph, Mâtürîdîliğin oryantalist araştırmacılar tarafından her ne kadar bilinse ve şöhrete sahip olsa da üzerinde durulmayan bir ekol olduğunu savunmaktadır. Rudolph'a göre aslında şöhreti bilinen bu âlimin ve ekolünün araştırılması, üzerinde durulması ve İslâm araştırmacılarına her dâim hatırlatılması gerekmektedir. Belki de bu sebeple, eserinin giriş bölümünde bu durumu açıklamak için "*Der Ruhm des Unbekannten*" (Bilinmeyen Şöhreti) başlığını kullanarak bu konuda bir izahat getirmektedir.²⁷

Her ne kadar oryantalist gelenekte İmam Mâtürîdî'nin bilindiği ve şöhretinin İslâm araştırmacıları tarafından duyulduğu ifade edilse bile, onun hakkında büyük bir belirsizlik durumunun da hâkim olduğu kabul edilmelidir. Çünkü İmam Mâtürîdî ve öğretilerinden

22 Ulrich Rudolph, *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* (Leiden - New York - Köln: E.J. Brill, 1997).

23 Ulrich Rudolph, *Mâtürîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*, çev: Özcan Taşcı (İstanbul: Litera Yayınları, 2017).

24 Ulrich Rudolph, "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Mâtürîdî's", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 142 (1992), 72-89.

25 Ulrich Rudolph, "Das Entstehen der Mâtürîdiya", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 147 (1997), 394-404.

26 Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, XI.

27 Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 1.

daha çok, onun yaşadığı bölge ve tarihteki konumu genel olarak belirlenmeye çalışılmaktadır. İtikâdî fırkaların teşekkül ettiği dönemler ile ilgili hem İslâm kaynaklarında hem de oryantalist çalışmalarda çoğu zaman merkezî ekoller arasında Mâtürîdîliğin ismi zikredilmemektedir. Genel anlamda İslâm kelâmının teşekkülüne dair araştırmalar ortaya konulurken Ebû Ali el-Cübbâî (öl. 303/916), Ebû Haşim el-Cübbâî (öl. 321/933), Ka'bi (öl. 319/931) ve Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî (öl. 324/935-36) gibi alimler zikredilmektedir. Ancak Rudolph'a göre İmam Mâtürîdî'nin de hem bir sistem ortaya koyması hem de itikâdî görüşlerinin orijinalliği açısından bu alimlerden bir farkı bulunmamaktadır.²⁸

İmam Mâtürîdî, Ehl-i Sünnet'in bir diğer ekolünün kurucusu olmasından dolayı şöhretli olmasına rağmen, onun bu başarısının ayrıntıları hala bilinmemektedir. Yani bir anlamda oryantalist literatürde Mâtürîdilik ile ilgili bir gizem veya bir belirsizlik durumu hâkimdir. Bunu ortaya koyan ilk oryantalist araştırmacılardan birisi W. Montgomery Watt'tır (1909-2006). Watt'a göre İmam Mâtürîdî'nin pro@linde halen kapalılık ve bilinmezlik vardır. Bu sebeple Watt'ın eserlerinde "The Obscurity of al-Mâtürîdî"²⁹ (Mâtürîdî'nin Belirsizliği) veya "The Problem al- Mâtürîdî"³⁰ (Mâtürîdî Problemi) gibi başlıkların kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ise çoğu zaman Mâtürîdîliğe dair @kir, görüş ve öğretilerin, yani Mâtürîdîlik sisteminin daha çok Eş'ârilere dair eserler üzerinden anlaşılmaya çalışılmasıdır. Ancak günümüzde bu görüşe katılmak mümkün değildir. Zira başta İmam Mâtürîdî'nin ve bu ekolün âlimlerinin eserlerine ulaşmak, tahkik ederek gün yüzüne çıkarmak mümkündür. Bu nedenle söz konusu kapalılık ve bilinmezlik durumu günümüz için geçerli değildir.

Rudolph, İmam Mâtürîdî ile ilgili oryantalist literatürde yer alan kapalılığın ve bilinmezliğin sebebini, klasik kelim literatürüne bağlamaktadır. Zira İmam Mâtürîdî'nin yaşadığı tarihsel ortam ve coğra@ bölge, İslâm düşüncesinin oluşumunda merkez bölge olarak bilinen Bağdat, Basra, Kûfe ve hicaz bölgesinden uzakta yer almaktadır. Semerkant bölgesinin merkezden uzak bir konumda olması ve kurucu imamın bu bölgede yaşaması, klasik kaynaklarda İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilikten bahsedilmemesine sebebiyet vermiştir.³¹ Esasında İslâm düşüncesinin merkezi durumunda olan Bağdat bölgesindeki ilmî geleneğin, Semerkant gibi uzak bir bölgedeki ilmi hareketliliğe başlangıçta çok da itibar etmediği anlaşılmaktadır.

İslâm dünyasının bir dönem merkezî konumu olan Bağdat'ta oluşan ilmî birikimin, Semerkant bölgesindeki düşünce dünyasından ve ilmi birikimden uzun süre haberdar olmadığı söylenebilir. Bu sebeple Mâtürîdî'nin Semerkant bölgesindeki ünü ve şöhreti o bölgeyle sınırlı kalmış ve diğer bölgeler tarafından bilinmemiştir. Bu durumu, kelâm ve mezhepler tarihinin klasik kaynakları kabul edilen Eş'ârî'nin *Makalâtu'l-İslâmiyyîn*'inde, Şehristânî'nin (öl. 548/1153) *el-Milel ve'n-Nihal*'inde ve Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (öl. 429/1037-38) *el-Fark beyne'l-Firâk* adlı eserlerinde Mâtürîdilikten bahsedilmemesi normal karşılanabilir. Eş'ârî'nin çağdaşı olmasına rağmen İmam Mâtürîdî'den eserinde bahsetmemesini ve birbirlerinden habersiz olmasını bölgesel farklılığa bağlamak mümkün olsa da Şehristânî ve Bağdâdî'nin eserlerinde Mâtürîdîliğe yer vermemelerini izah etmek güç görünmektedir.³² Eş'ârî kelâm sistemini benimsemiş olan her iki âlimin eserlerinde Mâtürîdîliği zikretmemiş olmaları, en iyi ihtimal ile mezhep kaygısı ile hareket etmiş olabilecekleri hususunu akıllara getirmektedir. Rudolph'a göre, 8/14. yüzyıl öncesi yazılan fırkalara ait eserlerde Mâtürîdîliğe yer verilmemesi, Mâtürîdîliğin İslâm dünyasının merkezî bölgelerinde çok geç tanınmasına neden olmuştur. Bu geç tanınır olma ve daha çok kendisine muhalif olan ekoller üzerinden Mâtürîdilik hakkında bilgi alma durumu, Mâtürîdilik hakkında detaylı bilgi sahibi olunmasını engellemiş ve ekol hakkında

28 Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 1.

29 W. Montgomery Watt, *The Formative Period of Islamic Thought* (Edinburgh: Oneworld Academic, 1973), 312.

30 W. Montgomery Watt, "The Problem of al-Mâtürîdî." *In Mélanges d'Islamologie*. ed. by Pierre Salmon (Leiden: E. J. Brill, 1974), 264-269.

31 Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 2.

32 Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 3.

oryantalist literatürde de - detayları bilinmeyen ama şöhreti bulunan - gizemli bir ekol havası oluşmuştur.

Rudolph, klasik fırka kitaplarında Mâtürîdîlikten bahsedilmemesine rağmen Maverâunnehir bölgesinde İmam Mâtürîdî'nin öğretilerinin hâkim olduğunu kabul etmekte ve bu bölgede yaşayan Mâtürîdî geleneğe ait âlimlerin onun sistemini geliştirme gayreti içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Ancak İmam Mâtürîdî'nin bu ekolün kurucusu olmasına bazı alimlerin vurgu yapmadıklarını da dile getirmektedir. Buna örnek olarak Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'yi (öl. 493/1100) ve Ebû'l-Mu'în en-Nesefî'yi (öl.508/1115) vermektedir. Pezdevî'nin *Usulü'd-dîn* adlı eserinde İmam Mâtürîdî'nin kurucu imam olarak zikredilmediği, onun Maverâunnehir bölgesinde Ehl-i Sünnet kelâmının önemli bir temsilcisi olduğuna dair görüşlerini ifade etmektedir.³³ Aynı durum Rudolph'a göre Nesefî için de geçerlidir. Her iki alim de kurucu imam olarak Ebû Hanîfe'yi görmekte ve Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin önemli bir takipçisi âlim olarak değerlendirmektedir.³⁴ Dolayısıyla bu ekolü Mâtürîdîlik olarak değil, "Ashâb-ı Ebî Hanîfe" olarak adlandırmaktadırlar.³⁵ Mâtürîdî onlar için, Ebû Hanîfe'nin öğretilerini en iyi bir şekilde anlayan ve sistematik olarak savunan önemli bir âlimdir. Ancak burada Rudolph, Mâtürîdî âlimlerin metinlerinde İmam Mâtürîdî için sıklıkla kullanılan *İmâmü'l-Hüdâ ve'l- mütekellimîn Ebu'l-Mansur el-Mâtürîdî* ifadelerini görmezden gelmektedir.

Maverâunnehir bölgesinde verilen bu iki âlim örneği, Eş'ârîlik kelâm sistemi ile kıyaslandığında İmam Mâtürîdî'nin kurucu imam olarak daha sonraları benimsendiği imajını doğurmaktadır. Eş'ârîliğin belki de İmam Eş'ârî'den itibaren geniş taraftar kitlesi toplaması ve geniş bölgelere yayılmasında Eş'ârîler arasında kurucu imam ile ilgili bir tereddüdün bulunmamasına bağlanabilir. Ancak Mâtürîdîliğin kaderi Eş'ârîlikten farklı görülmektedir. İmam Mâtürîdî'nin savunduğu görüşlerin temelinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin olması, belki de İslâm dünyasında onun tanınırlığının gecikmesine sebebiyet verdiği söylenebilir.

Bu duruma ilaveten İmam Mâtürîdî'ye ve Mâtürîdîliğe dair eserlerin araştırmacılar tarafından tespit edilmesi ve el yazması eserlere geçmişten günümüze tedricen ulaşılması, bu ekol hakkında bilgilerin elde edilmesinde de gecikme oluşturmuştur. Mâtürîdîlik ile ilgili öncelikle geç dönem eserlerden başlanılarak ilk dönem eserlere ulaşılması, ayrıca kurucu İmam'ın eserlerine en geç ulaşılması, ekol ile ilgili bilinmezlerin açığa kavuşturulmasında da gecikmeye sebebiyet vermiştir.³⁶ Gelinek noktada kurucu imamın eserlerinin de ilim dünyasının istifadesine sunulması, şöhreti bilinen ancak öğretileri ve itikadi görüşleri bilinmeyen İmam Mâtürîdî'nin artık yavaş yavaş tanınmasına ve bilinmezlik durumundan çıkıp bilinir hale gelmesine sebep olmuştur. Bu anlamda Rudolph'un "bilinmeyen şöhreti" ifadesiyle nitelediği kurucu imamın günümüzde artık bilinmeye başladığı ifade edilebilir.

Mâtürîdî'nin tanınma süreci, kendi veya takipçileri tarafından ortaya konulan eserler üzerinden değil, belli bir dönem Eş'ârîler ile yapılan mukayeseler üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Birbirine yakın görülen Eş'ârî ve Mâtürîdî kelâm ekolleri arasında tespit edilen 13 temel farkın temelinde aynı tezi savunan ancak detaylarda birbirinden ayrılan iki ekol olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Goldziher, *Vorlesungen über den Islam (İslâm Üzerine Dersler)* adlı eserinde küçük ayrıntılara girmeye lüzum olmadığını³⁷ ifade ederek belki de Mâtürîdîliği ihmal ettiklerini itiraf etmek durumunda kalmıştır. Mâtürîdîliğin ihmaline sebep olarak gösterilen bu 13 görüş farkı, İmam Mâtürîdî'nin temel iki eserinin Avrupa'da birçok kütüphanede el yazması bulunmasına rağmen ilgi

33 Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn*, nşr. H. P. Linss (Kahire: yy., 1383/1963), 2-3.

34 Ebû'l-Mu'în en-Nesefî, *Tebşîratü'l-edille*, nşr. Cl. Salamé (Dımaşk: yy., 1990-93), 1/358.

35 Rudolph, *Al-Mâturîdî*, 4-5.

36 Rudolph, *Al-Mâturîdî*, 12-13.

37 Ignaz Goldziher, *Vorlesungen über den Islam* (Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1910), 119-120.

görmemesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum da İmam Mâtürîdî'nin Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî'nin gölgesinde kaldığına dair bir izlenim oluşmasına yol açmıştır.³⁸

1960'lı yıllardan itibaren ise bu durum Mâtürîdîliğin lehine değişmeye başlamıştır. 60'lı yıllarla birlikte hem İslâm dünyasında hem de oryantalist araştırmalarda Hanefîlik ile Mâtürîdîlik arasında geçmişten gelen sıkı ilişki yapılan çalışmalarla belgelenmeye başlanmıştır. Ebû Hanîfe'nin sisteminin İmam Mâtürîdî tarafından savunulması ve bunun bizzat İmam Mâtürîdî'nin kendi temel iki eserinden ortaya konması, Semerkant ile sınırlı kalan bu İtikâdın Türklerin batıdaki etkinliği ile Semerkant sınırlarını aşarak İslâm dünyasıyla buluşması sonucunu doğurmuştur. Günümüzde eskiye nazaran Mâtürîdîlik ile alakalı bilgilerimiz, yapılan pek çok çalışmayla artmıştır. Bu durum "bilinmeyenin şöhreti" nin iyice artmasına sebep olmuş ve belirsizlikler yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Ancak şunu kesin olarak söylemek gerekmektedir ki Mâtürîdîlik ile alakalı henüz yapılacak pek çok analiz ve çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.³⁹

Bu çerçevede Mâtürîdî geleneğe ait âlimlerin büyük bir kısmının çalışmalarının henüz ilim dünyası ile buluşturulamamış olması, Mâtürîdîlik için olumsuz yönlerden biridir. Günümüz oryantalist ve Müslüman araştırmacıların el yazması eserler içerisinde Mâtürîdî alimlere ait eserleri ortaya koyma gayretleri bu anlamda önemli gelişme sayılmaktadır. Bu geleneğin en önemli temsilcilerinden biri olan Ebû İshak es-Sa;ar'ın *Telhîsü'l-Edille'sinin*⁴⁰ Almanya Bochum – Ruhr Üniversitesi Oryantalistik ve İslam Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi Angelika Brodersen tarafından tahkik edilerek neşredilmesi, bu anlamda Mâtürîdîlik açısından önemli bir gelişme olarak ifade edilmelidir. Brodersen'in bu çalışması hem batıda hem de İslâm dünyasında güncel Mâtürîdîlik çalışmalarına katkı sağlamış ve ülkemizde de Sa;ar'ın görüşlerine dair çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.⁴¹ Brodersen'in *Telhîsü'l-Edille'*ye dair çalışmasının yanında günümüz Alman akademisinde Mâtürîdîlik ile ilgili önemli çalışmalara imza attığı bilinmektedir.

Rudolph ile yakın çalıştığı bilinen İslâm araştırmacılarından Angelika Brodersen'in de Rudolph örneğinde olduğu gibi, Mâtürîdîliğin bilinmeyen ya da ihmal edilmiş bir kelâm ekolü olduğunu savunduğu görülmektedir. Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili çalışmalarında da Mâtürîdîliğin bilinmeyen kelâmının incelenmesi, anlaşılması ve tanıtılmasının amaç edildiği eserler incelendiğinde rahatlıkla tespit edilmektedir.

Belki de Brodersen'in Mâtürîdîlik ekolünün tanınır olması adına ortaya koyduğu en önemli çalışmalarından birisi *Der unbekannte Kalâm*⁴² (*Bilinmeyen Kelâm*) adlı eseridir. Eserin başlığından da anlaşılacağı üzere Mâtürîdîliği "bilinmeyen kelâm" olarak adlandıran Brodersen, Rudolph'un Mâtürîdîlik ile ilgili ifade ettiği, ekolün diğer kelâm ekollerine nazaran bilinirliğinin az olduğundan hareket ederek Mâtürîdîliği tanıtmaya gayretini içerisindeki.

Brodersen'in, söz konusu çalışmasında esasında Mâtürîdîliğin hem İslâm dünyasında hem de batıda fazla bilinmeyen, üzerinde araştırma yapılmayan bir hazine olduğundan hareketle çalışmasını planladığını söyleyebiliriz.⁴³ O, Mâtürîdî alimlerin Allah'ın sıfatlarına dair görüşlerini temel alarak Mâtürîdîliği tanıtmayı tercih etmiştir. Öncelikle yetiştikleri coğra@ bölgelere ayırarak ekole bağlı mütekellimler hakkında bilgi veren Brodersen, sonrasında ise on ayrı başlıkta dünyanın yaratıcısı olarak Allah, Allah'ın birliği (tevhîd) ve ezeliyeti, Allah'ın aşkınlığı, Allah'ın sıfatları, Allah'ın ilim, semi, basar, irade,

38 Rudolph, *Al-Mâturîdî*, 13-14.

39 Rudolph, *Al-Mâturîdî*, 17.

40 Ebû İshâk İbrâhim b. İsmâil ez-Zâhid es-Sa;ar, *Telhîşü'l-edille li-kavâ'id-i't-tevhîd*, nşr. Angelika Brodersen (Beyrut: el-Ma'hedü'l-almânî li-ebhâsi's-Şarkıyye, 1432/2011).

41 Abdullah Demir, *Ebû İshak es-Sa;ar'ın Kelâm Yöntemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018).

42 Angelika Brodersen, *Der unbekannte kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâturîdîya am Beispiel der Attributenlehre* (Münster: Lit Verlag, 2014)

43 Mehmet Akif Ceyhan, "Angelika Brodersen. Der unbekannte kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâturîdîya am Beispiel der Attributenlehre (Münster: Lit Verlag, 2014)" *ULUM* 4/1 (2021), 267-268.

tekvîn ve kelâm sıfatları, ru'yetullâh ve esmâu'l-hüsna (isim ve müsemma)⁴⁴ konularında belirlemiş olduğu Mâtürîdî kelamcılarının görüşlerine yer vermiş, daha sonrasında ise bu görüşlerin mukayesesini yapmıştır.

Matürîdîliğin ilâhî sıfatlar özelinde, bu sıfatlarla bağlantılı teolojik görüşlerinin detaylarını araştırmacıların istifadesine sunan Brodersen, belirlemiş olduğu Mâtürîdî mütekellimlerinin orijinal Arapça eserlerinden her başlık altına yaptığı tercümelerle onların ilâhî sıfatlar konusundaki görüşlerini ortaya koymaktadır. Bu anlamda, Müslüman coğrafyalarda bile bu denli derli toplu ve Mâtürîdîliğin el kitabı olarak da ifade edilebilecek özellikte bir çalışmanın olmaması dikkat çekmektedir. Mâtürîdîliğe dair çalışmalar, genelde tek bir konu veya tek bir mütekellimin îtikâdî görüşleri üzerinden yapılmaktadır. Brodersen'in eserindeki bu karşılaştırmalı metod ile Mâtürîdîlik konusunda bilgi sahibi olmak isteyen bir araştırmacı, klasik kaynaklara ulaşmasa bile her mütekellimin görüşünü rahatlıkla ayrı ayrı görme imkânına sahip olmaktadır.⁴⁵

Eserinde Mâtürîdîlik ile ilgi "bilinmeyen kelâm" başlığını kullanan Brodersen, Rudolph'da olduğu gibi Mâtürîdîliğin bu şekilde anılmasını Ebû Hanîfe geleneği ile Mâtürîdîliğin çok uzun süre birbirlerinin yerine kullanıldığına bağlamaktadır. İmam Mâtürîdî'den sonra Ebû Hanîfe ve kurucu imamın izinden giden âlimlerin genelde "Semerkant'lı âlimler" veya "Maverâunnehir'li âlimler" olarak nitelendiğini, ayrıca kendilerini Mu'tezilî âlimlerden ayırmak için de "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" olarak tanımladıkları görülmektedir. Uzun süre Mâtürîdî âlimlerin İmam Mâtürîdî'den ziyade Ebû Hanîfe'ye atıf yapmaları da bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır ve bunun onlar için pragmatik nedenleri bulunmaktadır.⁴⁶ Bu nedenlerde biri kanaatimizce ilgili araştırmacıların İmam Mâtürîdî'nin eserlerinin geç dönemde tahkik edilerek okuyucuların istifadesine sunulması, buna karşılık Ebû Hanîfe'nin eserlerinin ve görüşlerinin ellerinin altında bulunmasıdır.

Esasında Mâtürîdîlik kelâm ekolünün müstakil bir ekol olarak ortaya çıkışı ile ilgili oryantalist literatürde belki de yapılmış en önemli çalışmalardan birisi Rudolph'a aittir.⁴⁷ Yukarıda bahsi geçen Rudolph'un "*Das Entstehen der Mâtürîdîya*" (Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı) başlıklı makalesinde Matürîdî kelâmının çıkış noktası olan Ebû Hanîfe geleneğine sıklıkla atıf yapması ve iki âlimi bir arada zikretmesi manidar görünmektedir. Rudolph'un haricinde son yüzyılda oryantalist literatür tarandığında Hanefîliğin müstakil incelendiği, Mâtürîdîlik ile de îtikâdî bir bağlantı kurulmadığı görülecektir. Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili bu bilinmeyen kelâm tanımlamasının altında yatan etkenlerden birinin de bu olduğu düşünülmektedir. Bu durum, oryantalist araştırmacıların Hanefîliği ayrı bir gelenek, Mâtürîdîliği ise çok sonradan ortaya çıkmış bir gelenek olarak düşünmelerine sebep olmuştur. Ancak Mâtürîdîlik Ebû Hanîfe geleneğini sistemleştiren ve bir ekol haline getiren îtikâdî bir okuldur.⁴⁸

Brodersen'e göre kelâm literatürüne bakıldığında Mâtürîdîliğin kelâm tarihinde önemli bir rol oynamadığı izlenimi oluşmaktadır. İslâm kelâmına dâir tartışmaların büyük bir çoğunluğunun Eş'ârîler ile Mu'tezile arasında geçtiği izlenimi bulunmaktadır. Tabi ki daha sonraki dönemlerde bu tartışmalara Sele'yye'nin de eklendiği görülmektedir. Eş'ârîlik ve Matürîdîlik ekolleri Osmanlı devleti zamanında paralel bir sistem olarak görülmeye ve eserlerde yazılmaya başlanmıştır. Ancak bu iki ekolün temelde farklı ekoller olduğunun vurgulanması önem arz etmektedir.⁴⁹ Osmanlı döneminde birbirine paralel olarak algılanmasındaki etken husus belki de "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" anlayışının iki büyük temsilcisi olan ekoller olmalarından kaynaklanmaktadır. Eş'ârîliğin uzun süre

44 Ceyhan, "Angelika Brodersen. Der unbekante kalâm", 268.

45 Ceyhan, "Angelika Brodersen. Der unbekante kalâm", 268-269.

46 Brodersen, *Der unbekante kalâm*, 19.

47 Rudolph, "Das Entstehen der Mâtürîdîya", 394-404.

48 Angelika Brodersen, "New Light on the Emergence of Maturîdism: Abû Shakûr al-Sâlimî [Fifth / Eleventh Century] and his Kitâb al-Tamhîd fî Bayân al-Tawhîd", *Journal of Islamic Studies* 31/3 (2020), 330-331.

49 Brodersen, *Der unbekante kalâm*, 593.

boyunca ehl-i sünnet anlayışının önemli bir unsuru olarak benimsenmesinde hiç şüphe yok ki Nizamiye medrese geleneğinin etkisi büyüktür. Nizamiye medreselerinde Eş'ârî kelâm sistemi çerçevesinde sürdürülen eğitimlerin, Osmanlı medreselerinde de benzer şekilde devam etmesi, hâkim anlayışın Eş'ârî düşüncesi olmasına zemin oluşturmuştur.

Hanefilik ve Mâtürîdîliğin arka plan bağlantılarının objektif olarak ortaya konulamaması, ayrıca Mâtürîdîliğin Ehl-i Sünnet ekolü içerisinde Eş'ârî gelenek ile paralel bir itikâdî öğreti ürettiği zannı, Mâtürîdîliğin gelişim sürecinde ve tanınırlık durumunda olumsuz bir etki olmasına sebep olmuştur. Oryantalist çalışmalarda Rudolph ile başlayan Mâtürîdîliği tanıtır kılma çalışmaları, Rudolph'un da tavsiyeleri ile Brodersen tarafından es-Sa;ar'a ait *Telhîsü'l-edille*'nin neşredilmesi⁵⁰ ve Brodersen'in Mâtürîdîlere ait teolojik görüşleri Mâtürîdî mütekellimlerden iktibasla karşılaştırmalı olarak ele aldığı *Der unbekannte Kalâm (Bilinmeyen Kelâm)* adlı eserle sürdürülmüştür. Dahası Brodersen, Mâtürîdîliğe dair yaptığı çalışmalara son yıllarda "*Zwischen Mâtürîdiya und Aş'ariya, Abû Şakûr as-Sâlimi und sein Tamhîd fî bayân at-tauhîd*" (*Mâtürîdîlik ve Eş'ârlık Arasında, Ebû Şekûr es-Sâlimî ve O'nun et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd'i*)⁵¹ adlı çalışması ile bir yenisini deeklemiştir. Hakkında fazla bilgi bulunmayan ve eserinde Ehl-i Sünnet mezhebine bağlı olduğunu ifâde eden Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin⁵², Brodersen'in çalışmasında Eş'ârlık ve Mâtürîdîlik arasındaki konumu belirlenmeye çalışılmaktadır.

Netice itibariyle hem oryantalist gelenekte hem de İslâm dünyasında gizli kalmış ya da hakkında detaylı çalışmalar yapılamamış olan Mâtürîdîlik ekolü, 1960'lı yıllardan itibaren yapılan çalışmalar ile oryantalist ve Müslüman ilim çevrelerince bilinir olmaya başlamıştır. Mâtürîdîlik ile alakalı olarak hem Rudolph'un hem de Brodersen'in "bilinmeyen kelâm" ve "bilinmeyenin şöhreti" iddîaları, son yıllarda Mâtürîdîliğe dair yapılan çalışmalarla oryantalist gelenekte de ortadan kalkmaya başlamıştır. Oryantalist ve Müslüman ilim çevreleri, Mâtürîdîlik ile ilgili son yıllarda yaptıkları çalışmalar ile Mâtürîdîliği tanıtmaya devam etmektedir. Son yıllarda ortaya konulan çalışmalar neticesinde Mâtürîdîlik kelâm ekolü her iki ilmî çevrede de tanınır duruma gelmiş ve İmam Mâtürîdî'nin ve bu ekolün öncüsü kabul edilen âlimlerin görüşleri okuyucu ile buluşmaya başlamıştır.

Sonuç

Oryantalistlerin, kelâm ve mezhepler tarihi ilmine dair çalışmalarının geçmişini, 18 ve 19. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Genelde oryantalist çalışmaların Mu'tezile kelâmı üzerine yoğunlaştığı fark edilmektedir. Söz konusu çalışmalarda büyük oranda Mu'tezile hayranlığı sezilmekte, bununla birlikte günümüze kadar ulaşmamış diğer fırkalaşma hareketleri de ele alınmaktadır. Son yıllarda ise genelde Gazzâlî dönemi sonrası revaçta olan Eş'ârîliğin felsefi kelâmına ilgi duymaya başladığı müşahede edilmektedir.

Oryantalist literatürde, Mâtürîdî kelâm sistemine yönelik müstakil çalışmalara 1960'lı yıllardan itibaren nadiren rastlanmaktadır. Daha çok Mürcie ve Hanefîliğe dair yapılan çalışmalarda ise genel olarak Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapılmadığı görülmektedir. Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili en kapsamlı çalışma, 90'lı yıllara gelindiğinde Ulrich Rudolph tarafından yapılmıştır. Onun *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* adlı eserinin, o güne kadar oryantalist çalışmalar arasında Mâtürîdîlik ile ilgili en kapsamlı çalışma olduğu görülmektedir. Rudolph'un bu eseri, kendisinden sonra oryantalist araştırmacıların Mâtürîdîliğe olan ilgisini artırmış ve onun takipçilerinden Angelika Brodersen, öncelikle Ebû İshak es-Sa;ar'ın *Telhîsü'l-edille li-kaḡvâ'idi't-tevhîd* adlı eserini tahkik ederek neşretmiş, daha

sonrasında ise Mâtürîdî kelâmını ilâhî sıfatlar

50 Brodersen, *Der unbekannte kalâm*, 5.

51 Angelika Brodersen, *Zwischen Mâtürîdiya und Aş'ariya, Abû Şakûr as-Sâlimi und sein Tamhîd fî bayân at-tauhîd* (Piscataway: Gorgias Press, 2018).

52 Brodersen'in ilgili çalışmasına da kaynaklık eden et-Temhîd adlı eser, 2017 yılında Türkiye Diyanet Vakfı yayınlarından neşredilmiştir. Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd*, thk. Ömür Türkmen, (Ankara: TDV Yay., 2017).

çerçevesinde ortaya koyduğu *Der unbekannte kalām. Theologische Positionen der frühen Mātūrīdiya am Beispiel der Attributenlehre* adlı eserini okuyucu ile buluşturmuştur.

Oryantalist araştırmacılar da, Mātūrīdī kelām ekolü ile ilgili bir bilinmezlik durumunun hâkim olduğu bilinmektedir. Başta Watt olmak üzere Rudolph ve Brodersen'in eserlerinde, Mātūrīdīliğin meşhur bir ekol olmasına karşın ihmal edilmiş bir kelām ekolü olduğu algısı kaydedilmektedir. Watt bu durumu eserlerinde "Mātūrīdī belirsizliği veya problemi" olarak yansıtmakta, Rudolph ise "bilinmeyenin şöhreti" olarak eserinde belirtmektedir. Brodersen ise eserine isim olarak "bilinmeyen kelām" başlığını uygun görmektedir. Söz konusu oryantalistlerin ortak kanaati ise, Mātūrīdī isminin ilim çevrelerince çok iyi bilindiği, ancak İmam Mātūrīdī ve Mātūrīdīlik kelām ekolü ile ilgili çok fazla bilinmeyen hususların bulunduğudır.

Bu durumun sebeplerine eğilen adı geçen oryantalistler, bu bilinmezliğin ve belirsizliğin sebepleri olarak Mürcie ve Ebû Hanife geleneği ile Mātūrīdīliğin ilişkisini ortaya koyan çalışmaların yeterli olmadığını ifade etmektedirler. Ayrıca İmam Mātūrīdī'nin İmam Eş'ârî ile çağdaş olması, Eş'ârî'nin İslâm dünyasının o dönemki merkezi olan Bağdat'ta bulunması ve Mātūrīdī'nin ise merkezden uzak Semerkant bölgesinde yaşamasını İmam Mātūrīdī'nin ihmal edilmesine gerekçe olarak sunulmaktadır. Bu gerekçelere ilave olarak Eş'ârîliğin ve Mātūrīdīliğin itikâda dâir temel hususlarda benzer görüşlerinin olması ve tâlî konularda ihtilâfa düşmelerinin Mātūrīdīliğin ihmal edilmesine sebep olduğunu vurgulanmaktadır. Ayrıca Büyük Selçuklu döneminde etkin olan Nizamiye Medreselerinin ve daha sonrasında ise Osmanlı medreselerinin Eş'ârî kelâm anlayışı çerçevesinde eğitim vermeleri, ilmî çevrelerin ve iktidârî ellerinde bulunduran kesimin de Eş'ârîliği ehl-i sünnet anlayışı ile bir tutmalarının Mātūrīdīliğin ihmal edilmesine sebep olduğu ifade edilebilir.

Rudolph ve Brodersen, son yıllarda "Bilinmeyen kelām" olarak nitelenen Mātūrīdīliğe dâir çalışmaları ile Mātūrīdīliği bilinir kılmayı amaçladıklarını eserlerinde ifade etmektedirler. Bu husus da hem Rudolph'un *Al-Mātūrīdī und die Sunnitische Theologie in Samarkand* hem de Brodersen'in *Der unbekannte kalām* adlı eserlerinde görülmektedir. Mātūrīdī kelâmı, bu eserlerde Mātūrīdī kaynaklar temel alınarak teolojik görüşler çerçevesinde tanıtılmaktadır. Söz konusu çalışmalara ilaveten 2000'li yıllarda Mātūrīdīliğe ilişkin oryantalist çalışmalarda ve İslâm dünyasında yapılan çalışmalarda gözlemlenen artış, hem batıda hem de İslâm dünyasında Mātūrīdīliğin artık bilinmeyen ya da belirsiz yönleri bulunan bir ekol değil, bilinen ve tanınan bir ekol haline geldiğini göstermektedir. Bu da oryantalist söylemdeki Mātūrīdīliğin bilinmeyen ve belirsiz bir ekol olduğuna dair algının artık geçerli olmadığı anlamına gelmektedir.

Netice olarak bu çalışmamızla, oryantalist geleneğin Mātūrīdīlik algısını tespit etmeye çalıştık. 1950-60'lı yıllara kadar Mātūrīdī kelâm geleneğini isim zikretmeden Hanefî ve Mürcî gelenek üzerinden değerlendirmeye çalışan oryantalist araştırmacılar, gelinen noktada Mātūrīdīliği ve İmam Mātūrīdī'yi keşfetmiş durumdadır. Oryantalist gelenek tarafından ismi bilinen fakat üzerinde durulmayan Mātūrīdī düşünce sistemi, başta Rudolph ve Brodersen'in ortaya koyduğu çalışmalar sayesinde oryantalistler arasında da bilinir duruma gelmiştir. "Bilinmeyen kelām" tanımlamasının da içerisinde barındırdığı bu gizem, son yıllarda oryantalist literatürde yapılan çalışmalarla giderilmiş durumdadır.

Kaynakça

- Brodersen, Angelika. *Der unbekannte kalām. Theologische Positionen der frühen Mātūrīdiya am Beispiel der Attributenlehre*. Münster: Lit Verlag, 2014.
- Brodersen, Angelika. *Zwischen Mātūrīdiya und Aş'arīya, Abū Şakūr as-Sālīmī und sein Tamhīd fī bayān at-tauhīd*. Piscataway: Gorgias Press, 2018.
- Brodersen, Angelika. "New Light on the Emergence of Mātūrīdīsm: Abū Shakūr al-Sālīmī [Fifth / Eleventh Century] and his Kitāb al-Tamhīd fī Bayān al-Tawhīd". *Journal of Islamic Studies* 31/3 (2020), 329-357. <https://doi.org/10.1093/jis/etaa025>

- Bulut, Yücel. "Oryantalizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 16.09.2021. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/oryantalizm>.
- Ceyhan, Mehmet Akif. "Angelika Brodersen. Der unbekannte kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre [Münster: Lit Verlag, 2014]". *ULUM* 4/1 (2021), 265-274.
- Demir, Abdullah. *Ebû İshak es-Sa'jar'ın Kelâm Yöntemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens. Herausgegeben vom Orientalischen Seminar der Universität Tübingen. Tübingen: Erdmann, 1974.
- Goldziher. Ignaz. *Gesammelte Schriften*. nşr. J. DeSomogyi. I-VI. Hildesheim: Olms Verlag, 1970.
- Götz, Manfred. "Mâtürîdî und sein Kitâb Ta'wilât al-Qur'ân". *Der Islam* 41 (1965), 27-70. <https://doi.org/10.1515/islam.1965.41.1.27>
- Kritzeck, James. *Peter the Venerable and Islam*. Princeton: Princeton University Press, 1964.
- Madelung, Wilferd. "The early Murji'a in Khurāsân and Transoxania and the spread of Ḥana'sm". *Der Islam* 59/1 (1982), 32-39. <https://doi.org/10.1515/islam.1982.59.1.32>
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2020.
- Nesefî, Ebü'l-Mu'în. *Tebşîratü'l-edille*. nşr. Cl. Salamé. 2 Cild. Dımaşk: yy., 1990-93.
- Paret, Rudi. *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten: Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke*. Wiesbaden: F. Steiner, 1966.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr. *Uşûlü'd-dîn*. nşr. H. P. Linss. Kahire: yy., 1383/1963.
- Ritter, Heinrich. *Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie und besonders über die Philosophie der orthodoxen arabischen Dogmatiker*. Göttingen: Dieterichen Buchhandlung, 1844.
- Rudolph Ulrich. "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al- Mâtürîdî's". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 142 (1992), 72-89.
- Rudolph, Ulrich. *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand*. Leiden - New York - Köln: E.J. Brill, 1997.
- Rudolph, Ulrich. "Das Entstehen der Mâtürîdîya". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 147 (1997), 394-404.
- Rudolph, Ulrich. *Mâtürîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*. çev. Özcan Taşçı. İstanbul: Litera Yayınları, 2017.
- Sa'âr, Ebû İshâk İbrâhim b. İsmâil ez-Zâhid. *Telhîşü'l-edille li-ğavâ'idî't-tevhîd*. nşr. Angelika Brodersen. 2 Cilt. Beyrut: el-Ma'hedü'l-Almânî li-ebhâsi's-Şarkıyye, 1432/2011.
- Sâlimî, Ebû Şekûr. *et-Tevhîd fî beyâni't-tevhîd*. thk. Ömür Türkmen. Ankara: TDV Yay., 2017.
- Schreiner, Martin. "Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im İslâm". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 52 (1898), 513-563.
- Seybold, C. F. "Gothanus 643 ist nicht 'Abd al 'aziz al Nasa's Kifajat al fuhûl @ 'ilm al usûl, sondern ein älterer Kommentar zu 'Omar al Nasa's 'Akaid". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 69 (1915), 405-411.

- Taşcı, Özcan. "Almanya'da Kelam Çalışmaları". *Dini Araştırmalar* 6 / 18 (Haziran 2004), 211-220.
- Taşcı, Özcan. *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslâm: Kelâmi Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*. Ankara: Sentez Yayınları, 2013
- Taşcı, Özcan. "Batılı / Alman Araştırmacılara Göre Mu'tezile Temelinde Eş'ariliğin Mâtürîdîlik Karşısındaki Konumu". *V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Van Ess, Josef. *Anfänge Muslimischer Theologie*. Beirut-Wiesbaden: Steiner Verlag, 1977. Van Ess, Josef. *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*. I-VI. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1991-1995.
- Van Ess, Josef. *Kleine Schriften by Josef van Ess*. ed. Hinrich Biesterfeldt. 1-3. Leiden- Boston: Brill, 2018.
- Watt, W. Montgomery. *The Formative Period of Islamic Thought*. Edinburgh: Oneworld Academic, 1973.
- Watt, W. Montgomery. "The Problem of al-Mâtürîdî." *In Mélanges d'Islamologie*. ed. by Pierre Salmon. Leiden: E. J. Brill, 1974.

4. EDİTÖR SON KARARI

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah Demir

Rol: Editör

E-posta: abdillahdemir@hotmail.com

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ, İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ,
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ, KELAM VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ
ANABİLİM DALI

Karar Tarihi: 16-01-2022

Yazara Not: Sn. Yazar, Çalışmanızın son metnini, hakem raporları çerçevesinde hazırlamanızı istirham ederim. Ayrıca çalışmanızın 150 kelimelik "Öz" ile 150 kelimelik "Abstract" kısmını, her biri 300-350 kelime olacak şekilde genişleterek Dosyalar sekmesinden sisteme eklemenizi rica ederim. Öz/Abstract genişletileceği için ayrıca Summary ve Özet eklenmesine gerek yoktur. Word içeriğinin şu şekilde olması beklenmektedir: Başlık *Tezden, tebliğden vb. üretilmiş ise Türkçe ve İngilizce Etik Beyan (Bk. İSNAD) Yazar Adı Kurum Bilgisi Türkçe-İngilizce (Bk. İSNAD) ORCID İngilizce Başlık Abstract Keywords Öz Anahtar Kelimeler Metin Ek Kaynakça • Metinlerde yer alan Arapça özel isimler (din, mezhep, şahıs, sûre vb), kitap adları ve kavramların yazımında Encyclopaedia of Islam'ın 3. baskısının kullanımına uyulmalıdır: <https://referenceworks.brillonline.com/browse/encyclopaedia-of-islam-3> • Tercüme metni bir dil uzmanına kontrol ettirmeniz de önem taşımaktadır. • Kullanılan makalelerin DOI numaraları bulunup kaynakçaya eklenmelidir: <https://search.crossref.org/references> • Sayı Yayın Tarihi: 20 Mart 2022 • Son Metin Son Gönderim Tarihi: 15 Şubat Ocak 2022 Bilgilerinize sunarım. Abdullah Demir Eskiye Editörü 0 539 249 77 18

Karar: Kabul Edildi

19/03/2022

YAYIN KURULU KARARLARI

Karar-1

Eskiyeeni (1306-6218) dergisinin 20 Mart 2022 tarihli 46'ncı sayısında hakem değerlendirmesinde geçen aşağıda belirtilen makalelerin yayımlanmasına karar verilmiştir.

Üniversitelerdeki Bilimsel Yayıncılığın Kalite Süreçlerindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme	Araştırma Makalesi	Rifat TÜRKEL
Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği	Araştırma Makalesi	Mehmet Akif CEYHAN
Nidâ'dan Takiyye'ye: Nusayrî-Alevî İnançında Nidâ ve Takiyye Uygulaması	Araştırma Makalesi	Reyhan ERDOĞDU BAŞARAN
Şintoizm'deki Tanrı İnançının Japon Sosyal Yaşamına Etkisi	Araştırma Makalesi	Halil İbrahim ŞENAVCU
Değerlerin Doğasına Dair Üç Mesele: Güç, İrade Eylem	Araştırma Makalesi	Emrullah KILIÇ
Plotinos Felsefesinde Sudur ve Hipostaz Sisteminin Düzeni Üzerine	Araştırma Makalesi	Hüseyin AYDOĞAN
ELEŞTİRİNİN ELEŞTİRİSİ: BİLGİ TANIMI BAĞLAMINDA HÜSÂM ÇELEBİ'NİN HATİBZÂDE TENKİDİ	Araştırma Makalesi	Mustafa Bilal ÖZTÜRK
İBN KEMÂL'İN VÜCÛD RİSÂLESİ'NİN ALİ NİHAD TARLAN TARAFINDAN YAPILAN OSMANLICA TERCÜME EŞLİĞİNDE İNCELENMESİ	Araştırma Makalesi	Mustafa Salim GUVEN
el-Müsülû'l-Akliyyetü'l-Eflâtûniyye İsimli Eser Bağlamında Vücûd-Vâcib Özdeşliğinin Kanıtlarının İncelenmesi	Araştırma Makalesi	Muhammed BEDİRHAN
Mûsikî Nazariyatı Tarihinin Keşfedilmemiş Bir Siması: Allâme Kutbuddîn Şîrâzî	Araştırma Makalesi	Sema DİNÇ, Ahmet ÇAKIR

Siyasî İkbâl Uğruna Hadis Uydurma Teşebbüsü: Halife el-Mu'tazid-Billâh Örneği	Araştırma Makalesi	Mustafa TANRIVERDİ
Kur'ân'ın Müheyminliğinde İlahî Vahiilerin Korunmuşluğu Üzerine	Araştırma Makalesi	Aslan ÇITIR
Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Nesefî ve Bikâî'nin Yaklaşımı	Araştırma Makalesi	Ali KAYA
Âhirete Ait Ödül ve Cezanın Kur'ân'da İsim ve Fiil Cümlesiyle İfade Edilmesi	Araştırma Makalesi	Bekir YILDIRIM
Şeyh Hâmid-i Velî'ye (Somuncu Baba) Atfedilen ve Ondan Bahseden Eserlerdeki Tasavvufî Kavramlar	Araştırma Makalesi	Mahmut ULU
Religion in the Age of Digitalization: From New Media to Spiritual Machines	Kitap İncelemesi	Hesna Serra AKSEL

Karar-2

Hakem değerlendirmesinden geçen aşağıdaki belirtilen makalelerin ise 20 Eylül 2022 tarihli 47'nci sayıda yayımlanmasına karar verilmiştir.

Immanuel Kant Bir Faydacı Olabilir mi?: Kant'ın, Deneyci Ahlâk Teorilerine Yönelik Eleştirileri	Araştırma Makalesi	Hümeyra ÖZTURAN, Fatıma GÜNER
Muhammed Âbid el-Câbirî'nin 'Üç Bilgi Sistemi Teorisi' Üzerine Eğitimsel Bir Analiz	Araştırma Makalesi	Fatih İPEK
AyrıkbeyinVakalarındanTesliseYolÇıkarımı?	Araştırma Makalesi	Aykut Alper YILMAZ
Osmanlı Hukukunun Afgan Hukukuna Etkisi: Ceza ve Medeni Kanunları Örneği	Araştırma Makalesi	Mehterhan FURKANI
The Meanings of the Preposition "Bel" in the Qur'ân and the Problem of Its Translation into Turkish	Araştırma Makalesi	Servet DEMİRBAŞ

Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı:

Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği

Mehmet Akif Ceyhan | Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (ROR ID: 05ryemn72) İslâmî

İlimler Fakültesi, Uelam ve İtikadî İslâm Me2hepleri Tarihi Anabilim Dalı

Assistant Professor, Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Islamic Studies

Department of Uafam And History of Islamic Sects, Ankara, Turkey

mehmetakif.ceyhan@hotmail.com | ORCID: 0000-0001-8709-3833

Orientalists' terception of Mâturidism: The Case of Ulrich Rudolph and Angelika Brodersen

Abstract

Mâturîdî kalâm has been neglected not only in the Islamic world but also in the studies by orientalist scholars. An examination of the historical background of orientalist scholars' studies on kalâm reveals that they mostly focus on Mukta2ila, Ash'arism, ShiKa and smaller divisions that have not survived to the present day. The recognition of Mâturidism, which had not been addressed by orientalist studies until the fi950s or fi960s, along with its being a focus of studies, positively affected the fate of the studies on Mâturidism in the Orientalist literature. Although it was a neglected area, Mâturidism, has recently been recogni2ed in the West thanks to the latest studies on it. This study addresses how the orientalist school views the school of Mâturîdî kalâm, how Mâturidism is perceived in the orientalist literature and the historical background of the related studies. It also aims to analy2e the reason why Mâturidism was described as "the unknown kalâm" or "the fame of the unknown" in the orientalist studies on Mâturidism and to review the studies on the relationship between this school and Hanafism or Murji'a. Even though Mâturidism was mentioned in some articles at the end of the fi9th century, it was not until the fi960s that an independent book was written on it. A limited number of studies could be identified before that time, generally written based on the teachings of Murji'a and Abu ±anifa. The purpose of the present study is to identify when the orientalist tradition recogni2ed the Mâturîdî kalâm and then to exhibit the perception of Mâturidism in orientalist studies. The focus of the study is the works of Ulrich Rudolph and Angelika Brodersen, who carried out individual studies on Mâturidism. Globally considered, the beginning of the studies on Mâturidism in the second half of the twentieth century coincide with the analysis and publication of the works of Imam al-Mâturîdî and

Yayın † Published: 20 Mart/March 2022 Uabul † Accepted: 16 Ocak/January 2021

Geliş † Received: 01 Uasım/November 2021fi Degerlendirme † teer Review: Dış Bagımsı2 † Externally teer-reviewed.

Hakem Raporları † teer Review Reports: ...

Atıf † Citation: Mehmet Akif Ceyhan, "Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği = Orientalists' terception of Mâturidism: The Case of Ulrich Rudolph and Angelika Brodersen", Eskiyeeni 46 (Mart/March 2022), 31-51. <https://doi.org/10.37697/feskiyeeni.1017138>

© Mehmet Akif Ceyhan | CC BY-NC 4.0 Attribution-NonCommercial 4.0 International

other Mâtürîdi scholars. It is Ulrich Rudolph, who wrote the first independent book on Mâtürîdism in the orientalist tradition. Ulrich Rudolph's work *Af-Mâtürîdi und die Sunnitische Theologie in Samarṣand* (*Af-Mâtürîdi And SunnifAhf Af-Sunnah Uafām in Samarṣand*), which was composed based on his associate professorship studies, comes foremost among the works that have comprehensively introduced Mâtürîdism to the Western world. After this particular work, studies on Mâtürîdism in the orientalist literature began to proliferate. Angelika Brodersen, one of the leading Western researchers who examined the Mâtürîdi kalām in detail, analyzed and published Abu Ishāq al-Saffār's *Tafṣih Af-Adiffa*. However, by publishing her work *Der unbekante Uafām* (*the Unknown Uafām*), she evaluated the theological perspectives of Mâtürîdism by comparing the views of Mâtürîdi scholars with each other. Both of these orientalist researchers describe their purpose in composing their work as introducing Mâtürîdism and revealing its unknown aspects. Described by both orientalists as "the unknown kalām" or "the fame of the unknown", Mâtürîdism is explained by recent studies, and its perspectives on creed are elaborated on. What is emphasized by these labels is that its basic perspectives are not known well, rather than its being an unknown school. Globally considered, there is obscurity arising from the fact that the views on Mâtürîdism, which were expressed using the phrase "the followers of Abu ṭanifa" in the previous studies in the West, have not been associated with Imam al-Mâtürîdi. However, today, thanks to the recent increase in the studies on Mâtürîdism, this state of obscurity and vagueness has begun to clear up. Such a state of being unknown and less famous has been eliminated both in the Orientalist tradition and in the Islamic geography, thanks to the introduction of the two main works of Imam al-Mâtürîdi to the scholarly community and the improved access to those of Mâtürîdi scholars. By reviewing the orientalist literature, the present study builds the ground for the idea that the theological views of Imam al-Mâtürîdi, whose reputation is known but theological views are unknown, have begun to gain publicity in line with his fame in the current Western literature.

Ueywords

Ualām, Mâtürîdism, Orientalism, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen

Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği

Öz

Mâtürîdî kelâmı, hem İslâm dünyasında, hem de oryantalistlerin ortaya koymuş oldukları çalışmalarda ihmal edilmiştir. Oryantalist araştırmacıların kelâm ilmine dâir ortaya koymuş oldukları çalışmaların tarihsel seyrine bakıldığında, çoğunlukla Mu'tezile, Eş'ârilik, Şia ve günümüze dahi ulaşmayan küçük fırkalaşma hareketleri üzerinde yoğunlaşıldığı görülmektedir. 1950-60'lı yıllara kadar oryantalist çalışmalara çok fazla konu olmayan Mâtürîdîliğin fark edilmesi ve üzerinde durulmaya başlanması, oryantalist literatürde Mâtürîdîliğe dâir çalışmaların seyrini olumlu yönde etkilemiştir. İhmal edilen Mâtürîdîlik, son yıllarda yapılan güncel çalışmalarla batıda da tanınır hale gelmeye başlanmıştır. Bu çalışmada, oryantalist gelenegin Mâtürîdîlik kelâm ekolüne nasıl baktığı, oryantalist literatürde Mâtürîdîliğe dâir nasıl bir algı olduğu ve söz konusu çalışmaların tarihsel sürecinin nasıl işlediği konu edilmektedir. Ayrıca Mâtürîliğe dâir oryantalist ça-

lişmalarda yapılan “bilinmeyen kelâm“ ya da “bilinmeyenin şöhreti“ gibi tanımlamaların ortaya konulma sebepleri, bu ekolün Hanefîlik ve Mürcie ile ilgili ilişkisine dâir çalışmaların analizi gerçekleştirilmektedir. Oryantalist literatürde 19. yüzyılın sonlarında bazı makalelerde Mâtürîdîliğe atıf yapılsa bile 1960'lı yıllara kadar müstakil bir kitap çalışması ile karşılaşmamaktadır. O döneme kadar genellikle Mürcie ve Ebû Hanîfe'nin öğretileri çerçevesinde sınırlı sayıda çalışma tespit edilebilmektedir. Esasında bu çalışmadaki amacımı2, oryantalist geleneğin Mâtürîdî kelâm sistemi ile ne zaman tanıştığını tespit etmek, sonrasında ise oryantalist çalışmalarda oluşan Mâtürîdîlik algısını ortaya koymaktır. Bu algıyı ortaya koyarken de son yıllarda özellikle Mâtürîdîlik üzerine müstakil çalışmalar yapan Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in çalışmaları merkeze alınmıştır. Genel olarak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mâtürîdîliğe yönelik çalışmaların başlaması, İmam Mâtürîdî'nin (öl. 333/944) ve Mâtürîdî mütekellimlerin eserlerinin tahkik edilerek neşredilmeleriyle eş zamanlı olmuştur. Oryantalist gelenek içerisinde Mâtürîdîliğe dair ilk müstakil kitap çalışmasını yapan Ulrich Rudolph'dur. Ulrich Rudolph'un doçentlik çalışmasına dayanan *Af-Mâturidi und die Sunnitische Theologie in Samarqand (Mâtürîdî ve Semerkant'ta Sünnî Khf-i Sünnet Uefâm)* adlı eseri, Mâtürîdîliği batıda en geniş anlamda tanıtan çalışmaların başında gelmektedir. Bu çalışma ile birlikte oryantalist literatürde Mâtürîdîliğe dair çalışmalar peşi sıra gelmeye başlamıştır. Mâtürîdî kelâm sistemini detaylı olarak inceleyen önemli araştırmacılardan Angelika Brodersen ise Ebû İshak es-Saffâr'ın *Tefhîsü'f-Kdiff'e*'sini tahkik etmiş ve neşretmiştir. Bununla birlikte *Der unbeßante Uafâm (Bifinmeyen Uefâm)* adlı eserini yayınlarak Mâtürîdîliğin teolojik görüşlerini yine Mâtürîdî alimlerin görüşlerinin birbiriyle mukayesesi yaparak değerlendirmiştir. Her iki oryantalist araştırmacı, bu çalışmalarını yapmalarındaki amaçlarını Mâtürîdîliği tanıtmak ve bilinmeyen yönlerini ortaya koymak olarak tarif etmektedirler. “Bilinmeyen kelâm“ veya “Bilinmeyenin şöhreti“ olarak her iki oryantalist tarafından nitelenen Mâtürîdîlik, bu çalışmalar ile oryantalist ilim çevrelerine tanıtılmak ve itikâdî görüşleri ortaya konmak istenmektedir. Söz konusu tanımlamalarla aslında Mâtürîdîliğin duyulmamış bir ekol olmasından ziyade, görüşleri bilinmeyen bir ekol olduğu vurgulanmaktadır. Genel anlamda daha önce batıda yapılan çalışmalarda “Ashâbı Ebî Hanîfe“ tanımlaması ile ifade edilen Mâtürîdîliğe dair görüşlerin, İmam Mâtürîdî ile ilişkilendirilmemesinden kaynaklanan bir belirsizlik durumu hâkimdir. Ancak günümüzde Mâtürîdîliğe yönelik çalışmaların artmasıyla birlikte bu bilinmezlik durumu, artık bilinir kılınmaya başlanmıştır. Bu tanınır ve bilinir olma durumu, başta İmam Mâtürîdî'nin iki temel eserinin ilim dünyasının istifadesine sunulması ve Mâtürîdî mütekellimlerinin eserlerine ulaşılması ile hem oryantalist geleneğe, hem de İslâm coğrafyasında giderilmiş durumdadır. Çalışmamızda, şöhreti bilinen ancak teolojik görüşleri bilinmeyen İmam Mâtürîdî'nin günümüz oryantalist literatürde şöhretine paralel olarak teolojik görüşlerinin de bilinir olmaya başladığı, oryantalist literatür taranarak temellendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kelâm, Mâtürîdîlik, Oryantalizm, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen

Giriş

Batılların İslâm dünyasını tanıma ve Müslümanların dinini araştırma çalışmalarının tarihini erken dönemlere kadar götürmek mümkündür. Batıllar ya da

Müslüman olmayanlar tarafından “öteki” olarak konumu belirlenen İslâm dünyası, ilk dönemlerden beri Müslüman olmayanlar açısından içerisinde bir gi2em barındırmaktaydı. Bu gi2em, H2. teygamber dönemi sonrasında günümü2e kadar İslâm dinini araştırmak isteyen gayr-ı müslim unsurlar için hareket ettirici güç olagelmıştır.

Tarihten günümü2e belirli dönemlerde “öteki” olarak görülen ve genel anlamda dogu ile ilgili araştırmalar için bir şemsiye kavram olarak kullanılan oryantali2m, fi8. yü2yıldan itibaren bilim ve ideoloji arasına sıkışmış bir yöntemle çalışmalarını sürdürügelmiştir. Batı'nın kendisinden olmayan tüm dogu din ve kültürleri hakkında sürdürdüğü çalışmalara bir isim olan oryantali2m¹ kavramı, son yü2yıllarda İslâm dünyası ile ilgili yapılan çalışmalar için sıklıkla kullanılan bir kavrama dönüşmüştür.

Batı dünyasının –daha dogrusu Müslümanların dışında yer alan ve genellikle cografî olarak Müslümanların batısında yaşayan kitlenin - İslâm dünyasını tanıma ve bilme ar2usunun, erken dönemlerde başladığı kabul edilse bile Müslümanların Avrupa'nın ortasına kadar ilerleyerek Endülüs Emevî devletini kurmaları ve orasını ilim merke2ine dönüştürmeleri, batılıları İslâm dini hakkında araştırma yapmaya sevk etmiştir.² Önceleri sadece içerisinde merak barındıran ötekini bilme ar2usu, son yü2yıllarda ideolojik ve bilimsel bir disipline dönüşmüş, fi8-19. yü2yıllarda ötekinin eksikliklerini ve yanlışlarını bularak ortaya koyma çabası, günümü2e gelindiğinde daha mutedil bir bilimsel faaliyete evirilmiştir. Dahası, son dönemlerde oryantalistlerin yapmış olduğu tahkik vb. çalışmalar, Müslüman bilim adamlarının istifadelerine sunulmuş, Müslüman araştırmacılar oryantalistlerin ortaya koymuş olduğu çalışmalardan yararlanmaya başlamışlardır.³

Başlangıç dönemlerinde İslâm dünyasına karşı ideolojik saiklerle hareket edildiği anlaşılan oryantalist çalışmaların seyri incelendiğinde, son 2-3 yü2yılıda hem nitelik hem de nicelik açısından çalışmalarda bir artışın olduğu yadsınama2 bir gerçektir. Oryantalist çalışmalarda, dogu ile ilgili genel araştırmalar içerisinde İslâm dinine yönelik yapılan araştırmaları temel alacak olursak, *Der IsfAm, Die*

¹ Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *TDY IsfAm Ansil3topedisi, Kriçim*: fi6.09.202fi.

² Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens, herausgegeben vom Orianalischen Seminar der Universität Tübingen (Tübingen: Erdmann, fi974), 7.

³ İlk dönem kelâm ekollerinin teşekkül ettiği dönemlere ait kelâm ekollerinin kurucu imamlarına ait eserlerin batılı oryantalistler tarafından tahkik edilmesi ve ilim dünyasının istifadesine sunulması oldukça dikkat çekicidir. Önemli gördüğümü2 eserlerden örnek olarak Helmut Ritter tarafından tahkik edilen ve neşredilen Imam Eş'ârî'ye ait *Mafîfâtü'f-Isfamiyyîn ve'itîfâfü'f-mucaffîn* (I-III, İstanbul – Leipzig 1929 – fi933) ve Josef van Ess tarafından tahkik edilerek *Anfänge Musfimissher Theofogie* (Beirut-Wiesbaden: Fran2 Steiner Verlag, fi977) adlı eser içerisinde neşredilen, Ömer b. Abdüla2i2'in Kaderiyye'ye reddiye olarak ya2dığı *er-Risâfe fi'r-Redd Afe'f-Uaderiyye'si* ile Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin *er-Risâfe fi'r-Redd Afe'f-Uaderiyye'si* örnek olarak verilebilir. Ayrıca yine Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin Mürcie'ye ait günümü2e ulaşan ilk eser olarak kabul edilen, *Uitabu'f-Irsâ* adlı eseri de yine Josef van Ess tarafından tahkik edilmiş ve *Arabisa* dergisinde yayınlanmıştır. Josef van Ess, “Das Uitâb al-Irgâ' des Hasan b. Muhammed b. al- Hanafiyya”, *Arabisa*, 21/1, (1974), 20-52.

Weft des Isfams ve Leitschrift der Deutsshen Morgenfändisshen Geseffsshaft [LDMG] gibi süreli yayınların da etkisiyle oryantali2min artık Islâm araştırmalarına evirildiği ve daha çok H2. teygamber ve Hicrî ilk 4-5 asrı konu edindiğini söylemek mümkündür. Carl Heinrich Becker (fi876 - fi933), Theodor Nöldeke (fi836-1930) ve Ignaz Goldziher (1850-fi92fi) gibi müsteşriklerin de çabaları ile daha çok Arap kültürü ve tarihi, hadis, tefsir ve ilk firkalaşma hareketleri üzerinden me2hepler tarihi ve kelâm sahalarında önemli çalışmalar yapıldığı literatür incelendiğinde görülecektir.

Bi2bu çalışmamı2da, Alman oryantalist geleneginde kelâm ilmine yönelik çalışmalarına kısa bir şekilde değindikten sonra, oryantalistlerin çok fa2la üzerinde durmadıkları, bir anlamda gö2 ardı ettikleri Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili yapılan çalışmaları değerlendirdik. Bu değerlendirmelerin akabinde ise son yü2yılıda Mâtürîdîlik ekolü ile ilgili Almanya'da önemli çalışmalara im2a atan Ulrich Rudolph ve günümü2 kelâm araştırmacılarından Angelika Brodersen örneği üzerinden oryantalist araştırmacılarıdaki Mâtürîdîlik algısını ortaya koymaya çalıştık.

1. Oryantalist Uelam Çalışmaları

Oryantalist çalışmaların tarihsel kökenine bakıldığında, ilk olarak Islâm dini tanıma amacına yönelik olarak Uur'an merkezli bir faaliyet yürütüldüğü bilinmektedir. Bu çerçevede Endülüs ilmî mirasının da batıya etkisi ile ilk olarak Uur'an fi2. yü2yılıda Latince'ye⁴ ve daha sonrasında ise Almanca ve İtalyanca'ya çevrilerek Venedik'te fi6. yü2yılıda basılmıştır.⁵ Uur'an'ın gayr-ı müslim unsurlar tarafından basımı ile birlikte özellikle Avrupa ülkelerinde Islâm araştırmaları yapmak ve Islâm araştırmacısı yetiştirmek üzere pek çok enstitü ve merkez kurularak faaliyetlere başlanmıştır.⁶

Uur'an'ın gayr-ı müslim araştırmacılar ile buluşması ile birlikte, öncelikle Uur'an, ulûmü'l-Uur'an, Uur'an yorumu, kıraat farklılıkları gibi hususlar tetkik edilmiş, sonrasında ise hadislere yönelik araştırmalarda artış gözlemlenmiştir. Uur'an'ın metnine, hadislerin sıhhatine ve Uur'an ile ilişkisine yönelik ideolojik olduğu fark edilebilen oryantalist çalışmalarla birlikte, Müslümanlar arasında dini anlayış farklılıklarını ifade eden itikâdî firkalara dair çalışmalarda da zamanla artış gözlenmektedir. İtikâdî firkalaşmalara yönelik çalışmaların ise büyük çoğunluğunu Mu'te2ile kelâm ekolüne, günümü2e ulaşmamış küçük ba2ı firkalara ve özellikle de Şiâ'ya yönelik çalışmalar oluşturmaktadır.

Belirli bir dönem oryantalist çalışmaların, ilk dönem itikâdî firkalaşma hareketleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Klasik mezhepler tarihi ve kelâm li-

⁴ James Kritzeck, *Qeter the Yenerabfe And Isfam* (trinceton: trinceton University tress, fi964), 95-99; Rudi Paret, *Arabistiß und Isfamßunde an deutsshen Universitäten: Deutsshe Oryantafisten seit Theodor Nöfdeße* (Wiesbaden: Fran2 Steiner Verlag, fi966), 2.

⁵ Ignaz Goldziher, *Gesammefte Sshriften*, nşr. J. DeSomogyi (Hildesheim: Olms Verlag, fi970), I, fVII.

⁶ Ö2can Taşçı, "Almanya'da Uelam Çalışmaları", *Dini Araçttrmafâr* 6 fi8 (Ha2iran 2004), 2 ffi.

teratüründe önemli bir yere sahip olan Şehristânî'nin (öl. 548ffifi53) *ef-Mifef ve'n-NihÂf* adlı eserinin, Dr. Theodor Haarbrücker (fi8fi8-fi880) tarafından fi850 yılında Almanca'ya tercüme edilmesi, oryantalist çalışmaların kelâm ve me2hepler tarihi alanına yönelmesine zemin ha2ırlamıştır.⁷

Oryantalist araştırmacıların İslâm dininde me2hepsel anlamda farklılaşmaya neden olan ihtilafli konuları gündemde tutan çalışmalar ortaya çıkararak ideolojik bir tavır ile hareket ettikleri⁸ düşünülse bile günümü2e kadar gelinen süreçte bu ideolojik bakış açısının zamanla bilimsel bakış açısına dönüştüğü görülmektedir. Bu yargıya ulaşılmasındaki en önemli etken, güncel oryantalist çalışmalarda yargılayıcı bir dilin kullanılmaması ve bilimsel bir bakış açısı ile konuların ele alınması gösterilebilir. fi9. Yü2yıl oryantali2minin ideolojik oluşu ve Avrupa merkezci yapısı oryantalistler tarafından da kabul edilen bir durumdur. Bu sebepledir ki kavramın dünya genelinde olumsuz ve yanlı bir genel kabulü çağrıştırdığından bahisle fi973 yılında Paris'te düzenlenen 29. Uluslararası Oryantalistler Uongresinde oryantalist ifadesinin kongre isminden kaldırılmasına karar verilmiştir.⁹

Yukarıda ifade ettiğimi2 durum, fi8 ve fi9. yü2yıllarda çalışmalarına şahit olduğumu2 Heinrich Steiner (fi84fi-1889), Alfred von Kremer (1828-1889), Carl Heinrich Becker (fi876 - 1933) ve Ignaz Goldziher (1850-fi92fi) gibi oryantalistlerin çalışmaları ile günümü2 kelâm araştırmacıları Ulrich Rudolph (fi957-), Josef van Ess (1934-202fi) ve Tilman Nagel'in (fi942-) eserleri karşılaştırıldığında çok açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle son yü2yılın yaşayan en önemli kelâm araştırmacıları listesinin zirvesinde yer alan ve yakın bir tarihte vefat eden Josef van Ess'in kelâm tarihine yönelik ortaya koymuş olduğu altı cildlik *Theofogie und GeseffsShaft*¹⁰ (*Teofoji ve Topfum*) ve *Anfänge Musfimissher Theofogie*¹¹ (*İsfâm UefÂmtntn BAçfAngstfj* adlı eserleri, hicri ilk yıllarda gerçekleşen fırkalaşma hareketlerine objektif olarak ayna tutan önemli çalışmalar olarak ilim dünyasına ka2andırılmıştır.

Uelâm ilmine yönelik oryantalist çalışmalarda Eş'ârî ve Mâtürîdiyye ekollerinden ziyade, Mu'te2ile'nin konu edinildiği, kimi oryantalistlerin Mu'te2ile hayranlığını çalışmalarına aksettirmeleri farklı yorumlanabilmektedir. Mu'te2ile'nin akıl merkezli yorumlarına duyulan bu hayranlığın, Hicri ilk 4-5. yü2yılıda Ehl-i Hadîs, Eş'ârilik ve Mâtürîdîliğin oluşturduğu ve Ehl-i Sünnet olarak nitelenen merkezî düşüncenin dışında bulunmasından kaynaklandığı büyük oranda düşünülebilir. Bi2i bu düşünceye sevk eden etkenlerden birisi şudur: İlk dönem kelâm

⁷ Taşcı, "Almanya'da Uelam Çalışmaları", 2fi2.

⁸ Buradaki ideolojik tavır olarak kast ettiğimi2 husus, fi8-fi9. Yü2yıl oryantalist çalışmalardaki İslâm'ın ilk yıllarında vâkî olan imâni tartışmaları yorumlayan oryantalistlerin yargılayıcı tutumlarıdır. Günümü2 oryantalist çalışmalarda ise yine imânî tartışmalar ortaya konmakta ancak yargılayıcı dil, büyük oranda bilimsel dile dönüşmüş durumdadır.

⁹ Bulut, "Oryantalizm", *TDY İsfâm Ansîfopedisi*, Kriçim: 25.09.202fi

¹⁰ Josef van Ess, *Theofogie und GeseffsShaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidsshra*, I-VI (Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1991-1995).

¹¹ Josef van Ess, *Anfänge Musfimissher Theofogie* (Beirut-Wiesbaden: Fran2 Steiner Verlag, fi977).

ekolleri içerisinde yer alan Mâtürîdîlîk, metod itibari ile Mu'te2ile'ye en yakın îtikâdî ekol olarak bilinmektedir. Akli, Mu'te2ile'de olduğu gibi temel bilgi kaynağı olarak gören, kendine ö2gü bir akıl - vahiy dengesi ortaya koyan İmam Mâtürîdî (öl. 333/944) ve Maturîdîlik ile ilgili neredeyse 1950-60'lı yıllara kadar bir araştırma ortaya koymayan oryantalist câmianın, hemen hemen aynı ilkeleri savunan ancak îtikâdî olarak merke2 halkanın dışında kabul edilen Mu'te2ile üzerinde yoğunlaşması manidardır. Son zamanlarda Mâtürîdîlik üzerine araştırma yapan oryantalistlerin artması da bize göstermektedir ki, yukarıda ortaya koymuş olduğumuz oryantalistlerin ideolojik yaklaşımdan bilimsel yaklaşıma evirildiği te2imi2i kuvvetlendirmektedir.

Bu iddia f te2in haricinde oryantalist kelâm çalışmalarının Mu'te2ile ekolü üzerinden yürütülmesi ile ilgili farklı iddialar da bulunmaktadır. Bu iddialardan birisi, Mu'te2ile'nin başta Aristo olmak üzere Yunan filozofların eserlerinin Arapça'ya çevrilmesi ile birlikte Yunan filozoflardan etkilenmeleridir. Diğer bir iddia, fi8. yüzyıl batılı aydınlanmacı filozof ve bilim adamlarının, insanın irade ö2gürlüğü ile ilgili konularda Mu'te2ile'yi diğer ekollerden kendilerine daha yakın hissetmeleridir. Son olarak ortaya konulan iddia ise Mu'te2ile'nin Uur'an'ın yaratılmış olduğuna yönelik iddiasının, batılı dogmatik teoloji çevrelerinin görüşleri ile örtüşmesidir.¹²

Her ne sebeple olursa olsun, oryantalist kelâm araştırmalarının Ehl-i Sünnet kelâm ekolleri dışında, başta Mu'te2ile olmak üzere, çoğu zaman günümüze kadar ulaşmamış fırka ve ekoller üzerinden şekillendiği, son yüzyılda ise Gazzâlî ve sonrası müteahhirün Eş'ârî dönemi araştırmalara evirildiği ve daha çok felsefî kelâm üzerine yoğunlaştığı kabul edilebilir.

2. Mâtürîdîlik Ekolüne Oryantalist Bakış

Oryantalist çalışmalarda Mâtürîdîlik ile ilgili yapılan araştırmaların sayısal olarak azlığı, ya da belki de son 50-60 yılla sınırlı olması, oryantalist bakışın Mâtürîdîliği ihmal ettiği anlamını taşımaktadır. Ancak Mâtürîdîliği ihmal eden kitlenin sadece oryantalistler olduğunu söylemek ise bazı gerçeklerin üzerine kapatmak sayılacaktır. Osmanlı'dan günümüze ülkemizde ve İslâm dünyasında yapılan ilâhiyat çalışmalarında, son yüzyıla gelene kadar Mâtürîdîliğin ihmal edildiği, göz ardı edildiği bilinmektedir. İmam Mâtürîdî'nin temel eseri *Uitâbu't-Tevhîd*'in son yıllarda tahkik edilerek merhum prof. Dr. Bekir Topaloglu (fi932-20fi6) tarafından neşredilmesine¹³ ve *Te'vifâtu'f-Uur'ân* adlı tefsirin neşrine ve 2020 yılında tercümesinin¹⁴ tamamlanmasına kadar kurucu imamın eserlerinin

¹² Ö2can Taşçı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İsfâm: Uefâmi Uonufar Bağlamında Bir Uarçftaçtırma* (Ankara: Sentez Yayınları, 20fi3), 29-32.

¹³ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Uitâbü't-TevEid Tersümesi*, çev. Bekir Topaloglu (Ankara: ISAM Yayınları, 2002).

¹⁴ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vifâtu'f-Uur'ân Tersümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2020).

bile okuyucu ile buluşturulamadığını söylemek mümkündür. Bu durum göstermektedir ki Mâtürîdîliği ihmal eden sadece oryantalist yaklaşım değil, aynı zamanda İslâm dünyasıdır. Müslüman âlimlerin ve oryantalistlerin Mâtürîdîliğe ilgi duyması ve hakkında çalışmalar ortaya koymasının tarihleri de birbiri ile paralellik göstermektedir.

Oryantalist geleneğin kelâma dair çalışmaları içerisinde - birkaç istisna dışında - 1960'lı yıllara kadar Mâtürîdîliğe bir ekol ve itikâdi sistem olarak atıf yapılmadığını genel olarak söylemek mümkündür. Aşağıda bazı örneklerini vereceğimi² çalışmalarda da Mâtürîdîliğin ve bu sistemin kurucusu İmam Mâtürîdî'nin isminin zikredilmemiş olması, ama buna rağmen Mâtürîdîliğin arka planına değinilmesi manidar görülmektedir. Bu durumun bir istisnası olarak Heinrich Ritter'in (1791-1869) 1844 yılında neşredilen "*Über Unsere Uenntniss der Arabischen Philosophie*" (*Arap Felsefesi Hakkında Üzerine*) adlı çalışmasını zikretmek gerekir. Ritter, söz konusu eserde diğer kelâm ekollerinden bahsettiği şekliyle Ehl-i Sünnet içerisinde Mâtürîdîlik ekolünden de detaylarına girmeden bahsetmektedir.¹⁵ Ancak İmam Mâtürîdî'nin Mâtürîdîliğin kurucusu olduğuna dair bir açıklama getirmemektedir.¹⁶ Bu durum, oryantalist araştırmacıların İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik ekolünden habersiz² olmadıklarını ortaya koymaktadır. Esasında Ehl-i Sünnet'in bir unsuru olarak Mâtürîdîliğin bilinmesine rağmen 1960'lı yıllara kadar bir ekol olarak üzerinde durulmamasını izah etmek güç görünmektedir.

Oryantalist literatür incelendiğinde "Mâtürîdîlik" adı altında olmasa da bu ekolün tarihi arka planında yer aldığı kabul edilen Mürcie ve Hanefîliğe dair bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalara örnek olarak Martin Schreiner'in 1898 yılında yayınladığı, "*Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islām*" (*İslâm'da Uefâmi Hareketlerinin Tarihine Üzerine*) adlı makalesi verilebilir. İslâm kelâmının gelişim sürecine yönelik yapılan bu çalışmada, belki de Mâtürîdîliğin ismi zikredilmeden Mâtürîdî kelâmının arka planında değerlendirilebilecek Ebû Hanîfe'nin (öl. 767) ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (öl. 373/983) ortaya koymuş olduğu itikâdî ve fikhî öğretilerin tasavvufa etkisinin aktarıldığı görülmektedir.¹⁷ Eserde Mâtürîdîliğin hiç zikredilmemiş olması dikkate değerdir. Çünkü Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Ebu Hanife ve İmam Mâtürîdî'nin görüşleri çerçevesinde kabul edilen bir âlim olarak bilinmesine rağmen, onun Mâtürîdîlikle bağlantısına yer verilmemiştir.

¹⁵ Heinrich Ritter, *Über Unsere Uenntniss der Arabischen Philosophie und besonders über die Philosophie der orthodoxen Arabischen Dogmatiker* (Göttingen: Dieterichen Buchhandlung, 1844), 17-18.

¹⁶ Özcan Taşçı, "Batılı f Alman Araştırmacılara Göre Mu'tezile Temelinde Eş'ariliğin Mâtürîdîlik Uarşısındaki Uonumu", *Y. UfusfaraRast (eyh (A'ban-t Yefi Sempozyumu* (Uastamonu: Uastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018), 378.

¹⁷ Martin Schreiner, "Beiträge Zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islām", *Leitsschrift der Deutsshen Morgenländischen Geseffschaft* (LDMGj 52 (1898), 513-563.

bulunan van Ess'in, 2000'li yıllardan sonra diğer kelâmî ekoller üzerine çalışmaları yayınlanmıştır. Mâtürîdî kelâm sistemi ile bağlantılı olarak Ebû Hanîfe'nin *Ftâhu'f-Kıbbar* adlı eserini incelediği *Uritisshes sum Fiqh ef-ABBAR*'i²¹ (*Ftâhu'f-Kıbbar Uritigi f Kfeçtirisi*) bu bağlamda zikredilebilir. 2000'li yıllardan sonra ise Alman oryantalist geleneğinde Mâtürîdîlik ile ilgili pek çok çalışma yayınlanmış ve halen yayınlanmaya devam etmektedir. Mâtürîdîliğe dair güncel oryantalist literatürün yoğunluğu da dikkate alındığında müstakil bir çalışmada bu eserlerin incelenmesi daha uygun olacaktır.

Bi2 bu çalışmamı2da yapılan yayınlar içerisinde en fa2la ilgimi2i çeken ve Mâtürîdîliği bilimsel bir gö2le objektif olarak eserlerine yansıtan Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in çalışmalarını ve Mâtürîdîliğe bakış açılarını değerlendirmeye çalıştık.

3. Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in Mâtürîdîliğe Dâir Yaklaşımları: "Bilinmeyen Uelam" Tanımlaması

Oryantalist bilim adamlarına ait araştırmalar içerisinde, müstakil bir kitap çalışması olarak Mâtürîdîliği ele alan ve kapsamlı bir araştırma ortaya koyan İslâm araştırmacılarından en önemlilerinden birisi, halen Łürih Üniversitesi Asya – Dogu Enstitüsü Öğretim Üyesi prof. Dr. Ulrich Rudolph'dur. Rudolph'un "*Af-Mâturidi und die Sunnitische Theofogie in SAMARŞAND*"²² (*İmam Mâtürîdî ve SemerŞANT'ta Sünnî f Khf-i Sünnet UefÂmt*) adlı eseri, onun doçentlik çalışmasına dayanmaktadır. fi997 yılında basılan eser batıdaki Mâtürîdî çalışmalarına yön veren ve onun öğrencilerinin devam ettirdiği bir di2i çalışmaya zemin ha2ırlamıştır.

Rudolph'un eseri yayınlanmasının ardından kısa sürede Rusça, Özbekçe, İngilizce ve nihayetinde de Türkçe'ye çevrilmiştir. Türkçeye çevirisi, "*Mâtürîdî: SemerŞANT'ta Khf-i Sünnet UefÂmt*"²³ adıyla ilk baskısı 20fi6, gö2den geçirilmiş baskısı ise 20fi7 yılında prof. Dr. Ö2can Taşcı tarafından yapılmış, eser Türk okuyucu ile buluşturulmuştur. Esasında Rudolph'un Maturîdîlik ile ilgili bu çalışması, geçmişten gelen bir birikim ve araştırmaların ürünü olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede Rudolph, öncelikle Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik ilişkisi bağlamında Mâtürîdîliği tanımlış ve her iki ekolün bilgi teorilerinde akla ve nakle verdiği değerleri fi992 yılında *Ratio und Überlieferung in der Krşenntnisfehre Af-As'ari's und Af-Mâturidi's (Kç'Ârî'nin ve Mâtürîdî'nin Bifgi Teorisinde AŞtf ve NAŞiff* adlı makalesinde işlemiştir.²⁴ Bilgi teorileri

²¹ Josef van Ess, *Ufeine Sşriften by Josef van Kss*, ed. Hinrich Biesterfeldt (Leiden-Boston: Brill, 20fi8), 2f749-762.

²² Ulrich Rudolph, *Af-Mâturidi und die Sunnitische Theofogie in SAMARŞAND* (Leiden - New York - Uöln: E.J. Brill, 1997).

²³ Ulrich Rudolph, *Mâtürîdî: SemerŞANT'ta Khf-i Sünnet UefÂmt*, çev: Ö2can Taşcı (İstanbul: Litera Yayınları, 2017).

²⁴ Ulrich Rudolph, "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Mâturidi's", *Leitsschrift der Deutshen MorgenÂndisshen Geselsshaft (LDMGf* 142 (1992), 72-89.

çerçevesinde Eş'ârî ve Mâtürîdîlerin akıl ve nakil anlayışına, itikâdî konulara yaklaşımlarına ve bazı görüş farklılıklarına değinmiştir. 1997 yılında ise *Af-Mâtürîdi und die Sunnitische Theologie in SAMARĀnd* adlı müstakil eseriyle eş zamanlı olarak *Das Entstehen der Mâtürîdiya (Mâtürîdîfîgin Ortaya Çıktığı)* başlıklı makalesini yayınlamıştır.²⁵ Bu makale çalışmasında da Mâtürîdîlerin Ebû Hanîfe geleneginden itibaren ekolleşme sürecine ilişkin tespitler yapmış ve zaman zaman Eş'ârîlerin karşısındaki konumlarına değinmiştir.

Rudolph, Mâtürîdîliğe dair hem doçentlik çalışmasındaki hem de bu alanda diğer eserleri yayınlamasındaki amacını, Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'nin düşünce sistemini ortaya koymak ve onun kelâm gelenegindeki konumunu belirlemek olarak tarif etmektedir.²⁶ Çalışmalarında böyle bir amacı belirlemesinin nedeni oryantalist çalışmalarda Imam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik hakkındaki algı olsa gerektir. Rudolph, Mâtürîdîliğin oryantalist araştırmacılar tarafından her ne kadar bilinse ve şöhrete sahip olsa da üzerinde durulmayan bir ekol olduğunu savunmaktadır. Rudolph'a göre aslında şöhreti bilinen bu âlimin ve ekolünün araştırılması, üzerinde durulması ve İslâm araştırmacılarına her dâim hatırlatılması gerekmektedir. Belki de bu sebeple, eserinin giriş bölümünde bu durumu açıklamak için "*Der Ruhm des Unbeachteten*" (Bilinmeyenin Şöhreti) başlığını kullanarak bu konuda bir izahat getirmektedir.²⁷

Her ne kadar oryantalist gelenekte Imam Mâtürîdî'nin bilindiği ve şöhretinin İslâm araştırmacıları tarafından duyulduğu ifade edilse bile, onun hakkında büyük bir belirsizlik durumunun da hâkim olduğu kabul edilmelidir. Çünkü Imam Mâtürîdî ve öğretilerinden daha çok, onun yaşadığı bölge ve tarihteki konumu genel olarak belirlenmeye çalışılmaktadır. İtikâdî fırkaların teşekkül ettiği dönemler ile ilgili hem İslâm kaynaklarında hem de oryantalist çalışmalarda çoğu zaman merkezi ekoller arasında Mâtürîdîliğin ismi zikredilmemektedir. Genel anlamda İslâm kelâmının teşekkülüne dair araştırmalar ortaya konulurken Ebû Ali el-Cübbâî (öl. 303/916), Ebû Haşim el-Cübbâî (öl. 321/933), Ua'bi (öl. 319/936) ve Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî (öl. 324/935-36) gibi alimler zikredilmektedir. Ancak Rudolph'a göre Imam Mâtürîdî'nin de hem bir sistem ortaya koyması hem de itikâdî görüşlerinin orijinalligi açısından bu alimlerden bir farkı bulunmamaktadır.²⁸

Imam Mâtürîdî, Ehl-i Sünnet'in bir diğer ekolünün kurucusu olmasından dolayı şöhretli olmasına rağmen, onun bu başarısının ayrıntıları hala bilinmemektedir. Yani bir anlamda oryantalist literatürde Mâtürîdîlik ile ilgili bir gelişim veya bir belirsizlik durumu hâkimdir. Bunu ortaya koyan ilk oryantalist araştırmacı-

²⁵ Ulrich Rudolph, "Das Entstehen der Mâtürîdiya", *Leitsschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (LDMG) 147 (1997), 394-404.

²⁶ Rudolph, *Af-Mâtürîdi*, XI.

²⁷ Rudolph, *Af-Mâtürîdi*, 1.

²⁸ Rudolph, *Af-Mâtürîdi*, 1.

lardan birisi W. Montgomery Watt'tır (1909-2006). Watt'a göre Imam Mâtürîdî'nin profilinde halen kapalılık ve bilinmezlik vardır. Bu sebeple Watt'ın eserlerinde "The Obscurity of al-Mâturidi"²⁹ (Mâtürîdî'nin Belirsizliği) veya "The Problem of al-Mâturidi"³⁰ (Mâtürîdî'nin Problemi) gibi başlıkların kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ise çoğu zaman Mâtürîdîliğe dair fikir, görüş ve öğretilerin, yani Mâtürîdîlik sisteminin daha çok Eş'ârilere dair eserler üzerinden anlaşılmasına çalışılmasıdır. Ancak günümüzde bu görüşe katılmak mümkün değildir. İnce başta Imam Mâtürîdî'nin ve bu ekolün âlimlerinin eserlerine ulaşmak, tahkik ederek gün yüzyüneye çıkarmak mümkündür. Bu nedenle söz konusu kapalılık ve bilinmezlik durumu günümüz için geçerli değildir.

Rudolph, Imam Mâtürîdî ile ilgili oryantalist literatürde yer alan kapalılığın ve bilinmezliğin sebebini, klasik kelâm literatürüne bağlamaktadır. İnce Imam Mâtürîdî'nin yaşadığı tarihsel ortam ve coğrafi bölge, İslâm düşüncesinin oluşumunda merkez bölge olarak bilinen Bağdat, Basra, Üfe ve hicaz bölgesinden uzakta yer almaktadır. Semerkant bölgesinin merkezden uzak bir konumda olması ve kurucu imamın bu bölgede yaşamaması, klasik kaynaklarda Imam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlikten bahsedilmemesine sebebiyet vermiştir.³¹ Esasında İslâm düşüncesinin merkezi durumunda olan Bağdat bölgesindeki ilmî geleneğin, Semerkant gibi uzak bir bölgedeki ilmi hareketliliğe başlangıçta çok da itibar etmediği anlaşılmaktadır.

İslâm dünyasının bir dönem merkezi konumu olan Bağdat'ta oluşan ilmî birikimin, Semerkant bölgesindeki düşünce dünyasından ve ilmi birikimden uzun süre haberdar olmadığı söylenebilir. Bu sebeple Mâtürîdî'nin Semerkant bölgesindeki ünü ve şöhreti o bölgeyle sınırlı kalmış ve diğer bölgeler tarafından bilinmemiştir. Bu durumu, kelâm ve meşhepler tarihinin klasik kaynakları kabul edilen Eş'ârî'nin *Maâfâtü'l-İsfâmiyyîn*'inde, Şehristânî'nin (öl. 548/1153) *ef-Mifef ve'n-Nihaf*'inde ve Abdülkâhir el-Bagdâdî'nin (öl. 429/1037-38) *ef-Farâb beyne'l-Firâb* adlı eserlerinde Mâtürîdîlikten bahsedilmemesi normal karşılanabilir. Eş'ârî'nin çağdaşı olmasına rağmen Imam Mâtürîdî'den eserinde bahsetmemesini ve birbirlerinden habersiz olmasını bölgesel farklılığa bağlamak mümkün olsa da Şehristânî ve Bagdâdî'nin eserlerinde Mâtürîdîliğe yer vermemelerini izah etmek güç görünmektedir.³² Eş'ârî kelâm sistemini benimsemiş olan her iki âlimin eserlerinde Mâtürîdîliği zikretmemiş olmaları, en iyi ihtimal ile meşhep kaygısı ile hareket etmiş olabilecekleri hususunu akıllara getirmektedir. Rudolph'a göre, 8/4. yüzyıl öncesi yazılan fırkalara ait eserlerde Mâtürîdîliğe yer verilmemesi, Mâtürîdîliğin İslâm dünyasının merkezî bölgelerinde çok geçtanınmasına ne-

²⁹ W. Montgomery Watt, *The Formative Period of Islamic Thought* (Edinburgh: Oneworld Academic, 1973), 362.

³⁰ W. Montgomery Watt, "The Problem of al-Mâturidi." In *Mémoires d'Islamologie*, ed. by Pierre Salmon (Leiden: E. J. Brill, 1974), 264-269.

³¹ Rudolph, *Al-Mâturidi*, 2.

³² Rudolph, *Al-Mâturidi*, 3.

den olmuştur. Bu geç tanınır olma ve daha çok kendisine muhalif olan ekoller üzerinden Mâtürîdîlik hakkında bilgi alma durumu, Mâtürîdîlik hakkında detaylı bilgi sahibi olunmasını engellemiş ve ekol hakkında oryantalist literatürde de - detayları bilinmeyen ama şöhreti bulunan - gi2emli bir ekol havası oluşmuştur.

Rudolph, klasik fırka kitaplarında Mâtürîdîlikten bahsedilmemesine rağmen Maverâünnehir bölgesinde Imam Mâtürîdî'nin öğretilerinin hâkim olduğunu kabul etmekte ve bu bölgede yaşayan Mâtürîdî gelenege ait âlimlerin onun sisteminin geliştirme gayreti içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Ancak Imam Mâtürîdî'nin bu ekolün kurucusu olmasına bazı alimlerin vurgu yapmadıklarını da dile getirmektedir. Buna örnek olarak Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'yi (öl. 493/1100) ve Ebü'l-Mu'în en-Neseî'yi (öl.508ffififi5) vermektedir. te2devî'nin *Usufü'd-dîn* adlı eserinde Imam Mâtürîdî'nin kurucu imam olarak zikredilmediği, onun Maverâünnehir bölgesinde Ehl-i Sünnet kelâmının önemli bir temsilcisi olduğuna dair görüşlerini ifade etmektedir.³³ Aynı durum Rudolph'a göre Neseî için de geçerlidir. Her iki alim de kurucu imam olarak Ebû Hanîfe'yi görmekte ve Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin önemli bir takipçisi âlim olarak değerlendirmektedir.³⁴ Dolayısıyla bu ekolü Mâtürîdîlik olarak değil, "Ashâb-ı Ebû Hanîfe" olarak adlandırmaktadırlar.³⁵ Mâtürîdî onlar için, Ebû Hanîfe'nin öğretilerini en iyi bir şekilde anlayan ve sistematik olarak savunan önemli bir âlimdir. Ancak burada Rudolph, Mâtürîdî âlimlerin metinlerinde Imam Mâtürîdî için sıklıkla kullanılan *Imâmü'f-Hüdâ ve'f-mütebeffimîn Kbu'f-Mansur ef-Mâtürîdî* ifadelerini görmezden gelmektedir.

Maverâünnehir bölgesinde verilen bu iki âlim örneği, Eş'ârilik kelâm sistemi ile kıyaslandığında Imam Mâtürîdî'nin kurucu imam olarak daha sonraları benimsendiği imajını doğurmaktadır. Eş'âriligin belki de Imam Eş'ârî'den itibaren geniş taraftar kitlesi toplaması ve geniş bölgelere yayılmasında Eş'ârilik arasında kurucu imam ile ilgili bir tereddüdün bulunmamasına bağlanabilir. Ancak Mâtürîdîliğin kaderi Eş'ârilikten farklı görülmektedir. Imam Mâtürîdî'nin savunduğu görüşlerin temelinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin olması, belki de İslâm dünyasında onun tanınırlığının gecikmesine sebebiyet verdiği söylenebilir.

Bu duruma ilaveten Imam Mâtürîdî'ye ve Mâtürîdîliğe dair eserlerin araştırmacılar tarafından tespit edilmesi ve el ya2ması eserlere geçmişten günümüze tedricen ulaşılması, bu ekol hakkında bilgilerin elde edilmesinde de gecikme oluşturmuştur. Mâtürîdîlik ile ilgili öncelikle geç dönem eserlerden başlanılarak ilk dönem eserlere ulaşılması, ayrıca kurucu Imam'ın eserlerine en geç ulaşılması, ekol ile ilgili bilinme2lerin açığa kavuşturulmasında da gecikmeye sebebiyet

³³ Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *Ucûfî'd-dîn*, nşr. H. t. Linss (Uahire: yy., fi383ffif963), 2-3.

³⁴ Ebü'l-Mu'în en-Neseî, *Tebctratü'f-ediffe*, nşr. Cl. Salamé (Dimaşk: yy., fi990-93), 1/358.

³⁵ Rudolph, *Af-Mâturidi*, 4-5.

vermiştir.³⁶ Gelinen noktada kurucu imamın eserlerinin de ilim dünyasının istifadesine sunulması, şöhreti bilinen ancak öğretileri ve itikadi görüşleri bilinmeyen Imam Mâtürîdî'nin artık yavaş yavaş tanınmasına ve bilinmezlik durumundan çıkıp bilinir hale gelmesine sebep olmuştur. Bu anlamda Rudolph'un "bilinmeyenin şöhreti" ifadesiyle nitelediği kurucu imamın günümüzde artık bilinmeye başladığı ifade edilebilir.

Mâtürîdî'nin tanınma süreci, kendi veya takipçileri tarafından ortaya konulan eserler üzerinden değil, belli bir dönem Eş'ârîler ile yapılan mukayeseler üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Birbirine yakın görülen Eş'ârî ve Mâtürîdî kelâm ekolleri arasında tespit edilen fi3 temel farkın temelde aynı te2i savunan ancak detaylarda birbirinden ayrılan iki ekol olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Goldziher, *Yorfesungen über den IsfAm (IsfAm Üserine Dersferf* adlı eserinde küçük ayrıntılara girmeye lüzum olmadığını³⁷ ifade ederek belki de Mâtürîdîliği ihmal ettiklerini itiraf etmek durumunda kalmıştır. Mâtürîdîliğin ihmaline sebep olarak gösterilen bu fi3 görüş farkı, Imam Mâtürîdî'nin temel iki eserinin Avrupa'da birçok kütüphanede el ya2ması bulunmasına rağmen ilgi görmemesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum da Imam Mâtürîdî'nin Ebü'l-Hasen el-Eş'ârî'nin gölgesinde kaldığına dair bir izlenim oluşmasına yol açmıştır.³⁸

1960'lı yıllardan itibaren ise bu durum Mâtürîdîliğin lehine değişmeye başlamıştır. 60'lı yıllarla birlikte hem İslâm dünyasında hem de oryantalist araştırmalarda Hanefîlik ile Mâtürîdîlik arasında geçmişten gelen sıkı ilişki yapılan çalışmalarla belgelenmeye başlanmıştır. Ebû Hanîfe'nin sisteminin Imam Mâtürîdî tarafından savunulması ve bunun başta Imam Mâtürîdî'nin kendi temel iki eserinden ortaya konması, Semerkant ile sınırlı kalan bu itikâdın Türklerin batıdaki etkinliği ile Semerkant sınırlarını aşarak İslâm dünyasıyla buluşması sonucunu doğurmuştur. Günümüzde eskiye nazaran Mâtürîdîlik ile alakalı bilgilerimiz, yapılan pek çok çalışmayla artmıştır. Bu durum "bilinmeyenin şöhreti" nin iyice artmasına sebep olmuş ve belirsizlikler yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Ancak şunu kesin olarak söylemek gerekmektedir ki Mâtürîdîlik ile alakalı henüz yapılacak pek çok anali2 ve çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.³⁹

Bu çerçevede Mâtürîdî geleneğe ait âlimlerin büyük bir kısmının çalışmalarının henüz ilim dünyası ile buluşturulamamış olması, Mâtürîdîlik için olumsuz yönlerden biridir. Günümüzde oryantalist ve Müslüman araştırmacıların el ya2ması eserler içerisinde Mâtürîdî alimlere ait eserleri ortaya koyma gayretleri bu anlamda önemli gelişme sayılmaktadır. Bu geleneğin en önemli temsilcilerinden

³⁶ Rudolph, *Af-Mâturidi*, 12-13.

³⁷ Ignaz Goldziher, *Yorfesungen über den IsfAm* (Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, fi9fi0), 119-120.

³⁸ Rudolph, *Af-Mâturidi*, 13-14.

³⁹ Rudolph, *Af-Mâturidi*, 17.

biri olan Ebû Ishak es-Saffar'ın *Tefhîsü'f-Kdiffe*'sinin⁴⁰ Almanya Bochum–Ruhr Üniversitesi Oryantalistik ve İslam Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi Angelika Brodersen tarafından tahkik edilerek neşredilmesi, bu anlamda Mâtürîdîlik açısından önemli bir gelişme olarak ifade edilmelidir. Brodersen'in bu çalışması hem batıda hem de İslâm dünyasında güncel Mâtürîdîlik çalışmalarına katkı sağlamış ve ülkemizde de Saffâr'ın görüşlerine dair çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.⁴¹ Brodersen'in *Tefhîsü'f-Kdiffe*'ye dair çalışmasının yanında günümüze Alman akademiasında Mâtürîdîlik ile ilgili önemli çalışmalara imza attığı bilinmektedir.

Rudolph ile yakın çalıştığı bilinen İslâm araştırmacılarından Angelika Brodersen'in de Rudolph örneğinde olduğu gibi, Mâtürîdîliğin bilinmeyen ya da ihmal edilmiş bir kelâm ekolü olduğunu savunduğu görülmektedir. Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili çalışmalarında da Mâtürîdîliğin bilinmeyen kelâmının incelenmesi, anlaşılması ve tanıtılmasının amaç edildiği eserler incelendiğinde rahatlıkla tespit edilmektedir.

Belki de Brodersen'in Mâtürîdîlik ekolünün tanınır olması adına ortaya koyduğu en önemli çalışmalarından birisi *Der unbekante Ufâm*⁴² (*Bilinmeyen Ufâm*) adlı eseridir. Eserin başlığından da anlaşılacağı üzere Mâtürîdîliği “bilinmeyen kelâm” olarak adlandıran Brodersen, Rudolph'un Mâtürîdîlik ile ilgili ifade ettiği, ekolün diğer kelâm ekollerine nazaran bilinirliğinin az olduğundan hareket ederek Mâtürîdîliği tanıtmaya gayretini içerisindedir.

Brodersen'in, söz konusu çalışmasında esasında Mâtürîdîliğin hem İslâm dünyasında hem de batıda fazla bilinmeyen, üzerinde araştırma yapılmayan bir hazine olduğundan hareketle çalışmasını planladığını söyleyebiliriz.⁴³ O, Mâtürîdî alimlerin Allah'ın sıfatlarına dair görüşlerini temel alarak Mâtürîdîliği tanıtmayı tercih etmiştir. Öncelikle yetiştikleri coğrafi bölgelere ayırarak ekole bağlı mütekellimler hakkında bilgi veren Brodersen, sonrasında ise on ayrı başlıkta dünyanın yaratıcısı olarak Allah, Allah'ın birliği (tevhîd) ve ezelîliği, Allah'ın aşkınlığı, Allah'ın sıfatları, Allah'ın ilim, basar, irade, tekvîn ve kelâm sıfatları, ru'yetullâh ve esmâ'ül-hüsna (isim ve müsemma)⁴⁴ konularında belirlemiş olduğu Mâtürîdî kelamcılarının görüşlerine yer vermiş, daha sonrasında ise bu görüşlerin mukayesesini yapmıştır.

Mâtürîdîliğin ilâhî sıfatlar özelinde, bu sıfatlarla bağlantılı teolojik görüşlerinin detaylarını araştırmacıların istifadesine sunan Brodersen, belirlemiş olduğu

⁴⁰ Ebû Ishâk İbrâhim b. İsmâîl e2-Lâhid es-Saffâr, *Tefhîcü'f-ediffe fi-fiAVÂ'idi't-tevEid*, nşr. Angelika Brodersen (Beyrut: el-Ma'hedü'l-İlmânî li-ebhâsi'ş-Şarkiyye, fi432f20fifi).

⁴¹ Abdullah Demir, *Kbû Ishak es-Saffar'ın Ufâm Yöntemi* (İstanbul: ISAM Yayınları, 20fi8).

⁴² Angelika Brodersen, *Der unbekante Ufâm. Theologische Positionen der frühen Mâturidiya am Beispiel der Attributenlehre* (Münster: Lit Verlag, 20fi4)

⁴³ Mehmet Akif Ceyhan, “Angelika Brodersen. Der unbekante kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâturidiya am Beispiel der Attributenlehre (Münster: Lit Verlag, 20fi4)“ *ULUM* 4/1 (2021), 267-268.

⁴⁴ Ceyhan, “Angelika Brodersen. Der unbekante kalâm“, 268.

Mâtürîdî mütekellimlerinin orijinal Arapça eserlerinden her başlık altına yaptığı tercümelemlerle onların ilâhî sıfatlar konusundaki görüşlerini ortaya koymaktadır. Bu anlamda, Müslüman coğrafyalarda bile bu denli derli toplu ve Mâtürîdîliğin el kitabı olarak da ifade edilebilecek özellikte bir çalışmanın olmaması dikkat çekmektedir. Mâtürîdîliğe dair çalışmalar, genelde tek bir konu veya tek bir mütekellimin îtikâdî görüşleri üzerinden yapılmaktadır. Brodersen'in eserindeki bu karşılaştırmalı metod ile Mâtürîdîlik konusunda bilgi sahibi olmak isteyen bir araştırmacı, klasik kaynaklara ulaşmasa bile her mütekellimin görüşünü rahatlıkla ayrı ayrı görme imkânına sahip olmaktadır.⁴⁵

Eserinde Mâtürîdîlik ile ilgili "bilinmeyen kelâm" başlığını kullanan Brodersen, Rudolph'da olduğu gibi Mâtürîdîliğin bu şekilde anılmasını Ebû Hanîfe geleneği ile Mâtürîdîliğin çok uzun süre birbirlerinin yerine kullanıldığına bağlamaktadır. İmam Mâtürîdî'den sonra Ebû Hanîfe ve kurucu imamın izinden giden âlimlerin genelde "Semerkant'lı âlimler" veya "Maverâünnehir'li âlimler" olarak nitelendiğini, ayrıca kendilerini Mu'tezilî âlimlerden ayırmak için de "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" olarak tanımladıkları görülmektedir. Uzun süre Mâtürîdî âlimlerin İmam Mâtürîdî'den ziyade Ebû Hanîfe'ye atıf yapmaları da bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır ve bunun onlar için pragmatik nedenleri bulunmaktadır.⁴⁶ Bu nedenlerde biri kanaatimizce ilgili araştırmacıların İmam Mâtürîdî'nin eserlerinin geç dönemde tahkik edilerek okuyucuların istifadesine sunulması, buna karşılık Ebû Hanîfe'nin eserlerinin ve görüşlerinin ellerinin altında bulunmasıdır.

Esasında Mâtürîdîlik kelâm ekolünün müstakil bir ekol olarak ortaya çıkışı ile ilgili oryantalist literatürde belki de yapılmış en önemli çalışmalardan birisi Rudolph'a aittir.⁴⁷ Yukarıda bahsi geçen Rudolph'un "*Das Entstehen der Maturidiya*" (*Mâtürîdîliğin Ortaya Çıktığı*) başlıklı makalesinde Mâtürîdî kelâmının çıkış noktası olan Ebû Hanîfe geleneğine sıklıkla atıf yapması ve iki âlimi bir arada zikretmesi manidar görünmektedir. Rudolph'un haricinde son yirmi yılda oryantalist literatür tarandığında Hanefîliğin müstakil incelendiği, Mâtürîdîlik ile de îtikâdî bir bağlantı kurulmadığı görülecektir. Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili bu bilinmeyen kelâm tanımlamasının altında yatan etkenlerden birinin de bu olduğu düşünülmektedir. Bu durum, oryantalist araştırmacıların Hanefîliği ayrı bir gelenek, Mâtürîdîliği ise çok sonradan ortaya çıkmış bir gelenek olarak düşünmelerine sebep olmuştur. Ancak Mâtürîdîlik Ebû Hanîfe geleneğini sistemleştiren ve bir ekol haline getiren îtikâdî bir okuldur.⁴⁸

⁴⁵ Ceyhan, "Angelika Brodersen. Der unbekannte kalâm", 268-269.

⁴⁶ Brodersen, *Der unbekannte Sa'fâm*, 19.

⁴⁷ Rudolph, "Das Entstehen der Maturidiya", 394-404.

⁴⁸ Angelika Brodersen, "New Light on the Emergence of Maturidism: Abû Shakûr al-Sâlimî [Fifth f Eleventh Century] and his *Uitâb al-Tamhîd fî Bayân al-Tawhîd*", *Journal of Islamic Studies* 31/3 (2020), 330-331.

Brodersen'e göre kelâm literatürüne bakıldığında Mâtürîdîlîğin kelâm tarihinde önemli bir rol oynamadığı izlenimi oluşmaktadır. İslâm kelâmına dâir tartışmaların büyük bir çoğunluğunun Eş'ârîler ile Mu'tezile arasında geçtiği izlenimi bulunmaktadır. Tabi ki daha sonraki dönemlerde bu tartışmalara Selefiyye'nin de eklendiği görülmektedir. Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik ekolleri Osmanlı devleti zamanında paralel bir sistem olarak görülmeye ve eserlerde yazılmaya başlanmıştır. Ancak bu iki ekolün temelde farklı ekoller olduğunun vurgulanması önem arz etmektedir.⁴⁹ Osmanlı döneminde birbirine paralel olarak algılanmasındaki etken husus belki de "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" anlayışının iki büyük temsilcisi olan ekoller olmalarından kaynaklanmaktadır. Eş'arîlîğin uzun süre boyunca ehl-i sünnet anlayışının önemli bir unsuru olarak benimsenmesinde hiç şüpheli ki Ni2amiye medrese geleneğinin etkisi büyüktür. Ni2amiye medreselerinde Eş'ârî kelâm sistemi çerçevesinde sürdürülen eğitimlerin, Osmanlı medreselerinde de benzer şekilde devam etmesi, hâkim anlayışın Eş'ârî düşüncesi olmasına zemin oluşturmuştur.

Hanefîlik ve Mâtürîdîlîğin arka plan bağlantılarının objektif olarak ortaya konulamaması, ayrıca Mâtürîdîlîğin Ehl-i Sünnet ekolü içerisinde Eş'ârî gelenek ile paralel bir itikâdî öğreti ürettiği zannı, Mâtürîdîlîğin gelişim sürecinde ve tanınırlık durumunda olumsuz bir etki oluşturmasına sebep olmuştur. Oryantalist çalışmalarda Rudolph ile başlayan Mâtürîdîlîği tanıtır kılma çalışmaları, Rudolph'un da tavsiyeleri ile Brodersen tarafından es-Saffar'a ait *Tefhîsü'f-edîffe*'nin neşredilmesi⁵⁰ ve Brodersen'in Mâtürîdîlere ait teolojik görüşleri Mâtürîdî mütekellimlerden iktibasla karşılaştırmalı olarak ele aldığı *Der unbeßannte Ufâfâm (Bifinmeyen Uefâmf)* adlı eserle sürdürülmüştür. Dahası Brodersen, Mâtürîdîliğe dair yaptığı çalışmalara son yıllarda "*Lwisshen Mâturidiya und Aş'ariya, Abu Şâbur as-Sâfimi und sein Tamhid fi bayân at-TauEid*" (*Mâtürîdîfî ve Kç'ârîfîb Arastnda, Kbû (eßûr es-Sâfîmî ve O'nun et-Temhîd fi beyânî't-tevEid'i)*)⁵¹ adlı çalışması ile bir yenisini de eklemiştir. Hakkında fazla bilgi bulunmayan ve eserinde Ehl-i Sünnet me2hebine bağlı olduğunu ifade eden Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin⁵², Brodersen'in çalışmasında Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik arasındaki konumu belirlenmeye çalışılmaktadır.

Netice itibariyle hem oryantalist gelenekte hem de İslâm dünyasında g2li kalmış ya da hakkında detaylı çalışmalar yapılamamış olan Mâtürîdîlik ekolü, fi960'lı yıllardan itibaren yapılan çalışmalar ile oryantalist ve Müslüman ilim çevrelerince bilinir olmaya başlamıştır. Mâtürîdîlik ile alakalı olarak hem Rudolph'un hem de

⁴⁹ Brodersen, *Der unbeßannte Şafâm*, 593.

⁵⁰ Brodersen, *Der unbeßannte Şafâm*, 5.

⁵¹ Angelika Brodersen, *Lwisshen Mâturidiya und Aş'ariya, Abu Şâbur as-Sâfimi und sein Tamhid fi bayân at-TauEid* (tiscataway: Gorgias Press, 20fi8).

⁵² Brodersen'in ilgili çalışmasına da kaynaklık eden et-Temhîd adlı eser, 20fi7 yılında Türkiye Diyanet Vakfı yayınlarından neşredilmiştir. Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhîd fi beyânî't-tevEid*, thk. Ömür Türkmen, (Ankara: TDV Yay., 20fi7).

Brodersen'in "bilinmeyen kelâm" ve "bilinmeyenin şöhreti" iddîaları, son yıllarda Mâtürîdîliğe dair yapılan çalışmalarla oryantalist gelenekte de ortadan kalkmaya başlamıştır. Oryantalist ve Müslüman ilim çevreleri, Mâtürîdîlik ile ilgili son yıllarda yaptıkları çalışmalar ile Mâtürîdîliği tanıtmaya devam etmektedir. Son yıllarda ortaya konulan çalışmalar neticesinde Mâtürîdîlik kelâm ekolü her iki ilmî çevrede de tanınır duruma gelmiş ve Imam Mâtürîdî'nin ve bu ekolün öncüsü kabul edilen âlimlerin görüşleri okuyucu ile buluşmaya başlamıştır.

Sonuç

Oryantalistlerin, kelâm ve mezhepler tarihi ilmine dair çalışmalarının geçmişini, 18 ve 19. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Genelde oryantalist çalışmaların Mu'tezile kelâmı üzerine yoğunlaştığı fark edilmektedir. Söz konusu çalışmalarda büyük oranda Mu'tezile hayranlığı sezilmekte, bununla birlikte günümüze kadar ulaşmamış diğer fırkalaşma hareketleri de ele alınmaktadır. Son yıllarda ise genelde 22. yüzyıl dönemi sonrası revaçta olan Eş'ârîliğin felsefî kelâmına ilgi duymaya başladığı müşahede edilmektedir.

Oryantalist literatürde, Mâtürîdî kelâm sistemine yönelik müstakil çalışmalara 1960'lı yıllardan itibaren nadiren rastlanmaktadır. Daha çok Mürcie ve Hanefîliğe dair yapılan çalışmalarda ise genel olarak Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapılmadığı görülmektedir. Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili en kapsamlı çalışma, 90'lı yıllara gelindiğinde Ulrich Rudolph tarafından yapılmıştır. Onun *Af-Mâturidi und die Sunnitische Theologie in Samarβand* adlı eserinin, o güne kadar oryantalist çalışmalar arasında Mâtürîdîlik ile ilgili en kapsamlı çalışma olduğu görülmektedir. Rudolph'un bu eseri, kendisinden sonra oryantalist araştırmacıların Mâtürîdîliğe olan ilgisini artırmış ve onun takipçilerinden Angelika Brodersen, öncelikle Ebû İshak es-Saffâr'ın *TefEicü'f-ediffe fi-fiAVÂ'idi't-tevEid* adlı eserini tahkik ederek neşretmiş, daha sonrasında ise Mâtürîdî kelâmını ilâhî sıfatlar çerçevesinde ortaya koyduğu *Der unbeßannte βafÂM. Theofogische Positionen der frühen Mâturidiya Am Beispiel der Attributenlehre* adlı eserini okuyucu ile buluşturmuştur.

Oryantalist araştırmacılarda, Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili bir bilinmezlik durumunun hâkim olduğu bilinmektedir. Başta Watt olmak üzere Rudolph ve Brodersen'in eserlerinde, Mâtürîdîliğin meşhur bir ekol olmasına karşın ihmal edilmiş bir kelâm ekolü olduğu algısı kaydedilmektedir. Watt bu durumu eserlerinde "Mâtürîdî belirsizliği veya problemi" olarak yansıtmakta, Rudolph ise "bilinmeyen şöhreti" olarak eserinde belirtmektedir. Brodersen ise eserine isim olarak "bilinmeyen kelâm" başlığını uygun görmektedir. Söz konusu oryantalistlerin ortak kanaati ise, Mâtürîdî isminin ilim çevrelerince çok iyi bilindiği, ancak Imam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik kelâm ekolü ile ilgili çok fazla bilinmeyen hususların bulunduğudür.

Bu durumun sebeplerine egilen adı geçen oryantalistler, bu bilinmezliğin ve belirsizliğin sebepleri olarak Mürcie ve Ebû Hanîfe geleneği ile Mâtûrîdîliğin ilişkisini ortaya koyan çalışmaların yeterli olmadığını ifade etmektedirler. Ayrıca İmam Mâtûrîdî'nin İmam Eş'ârî ile çağdaş olması, Eş'ârî'nin İslâm dünyasının o dönemki merkezî olan Bağdat'ta bulunması ve Mâtûrîdî'nin ise merkezden uzak Semerkant bölgesinde yaşamasını İmam Mâtûrîdî'nin ihmal edilmesine gerekçe olarak sunulmaktadır. Bu gerekçelere ilave olarak Eş'ârîliğin ve Mâtûrîdîliğin itikâda dâir temel hususlarda benzer görüşlerinin olması ve tâlî konularda ihtilâfa düşmelerinin Mâtûrîdîliğin ihmal edilmesine sebep olduğunu vurgulanmaktadır. Ayrıca Büyük Selçuklu döneminde etkin olan Niẓamiye Medreselerinin ve daha sonrasında ise Osmanlı medreselerinin Eş'ârî kelâm anlayışı çerçevesinde eğitim vermeleri, ilmî çevrelerin ve iktidârı ellerinde bulunduran kesimin de Eş'ârîliği ehl-i sünnet anlayışı ile bir tutmalarının Mâtûrîdîliğin ihmal edilmesine sebep olduğu ifade edilebilir.

Rudolph ve Brodersen, son yıllarda “Bilinmeyen kelâm” olarak nitelenen Mâtûrîdîliğe dâir çalışmaları ile Mâtûrîdîliği bilinir kılmayı amaçladıklarını eserlerinde ifade etmektedirler. Bu husus da hem Rudolph'un *Af-Mâturidi und die Sunnitische Theologie in SAMARĀND* hem de Brodersen'in *Der unbeŕannte ŖafĀM* adlı eserlerinde görülmektedir. Mâtûrîdî kelâmı, bu eserlerde Mâtûrîdî kaynaklar temel alınarak teolojik görüşler çerçevesinde tanıtılmaktadır. Söz konusu çalışmalara ilaveten 2000'li yıllarda Mâtûrîdîliğe ilişkin oryantalist çalışmalarda ve İslâm dünyasında yapılan çalışmalarda gözlemlenen artış, hem batıda hem de İslâm dünyasında Mâtûrîdîliğin artık bilinmeyen ya da belirsiz yönleri bulunan bir ekol değil, bilinen ve tanınan bir ekol haline geldiğini göstermektedir. Bu da oryantalist söylemdeki Mâtûrîdîliğin bilinmeyen ve belirsiz bir ekol olduğuna dair algının artık geçerli olmadığı anlamına gelmektedir.

Netice olarak bu çalışmamızla, oryantalist geleneğin Mâtûrîdîlik algısını tespit etmeye çalıştık. 1950-60'lı yıllara kadar Mâtûrîdî kelâm geleneğini isim zikretmeden Hanefî ve Mürcî geleneği üzerinden değerlendirmeye çalışan oryantalist araştırmacılar, gelinen noktada Mâtûrîdîliği ve İmam Mâtûrîdî'yi keşfetmiş durumdadır. Oryantalist gelenek tarafından ismi bilinen fakat üzerinde durulmayan Mâtûrîdî düşünce sistemi, başta Rudolph ve Brodersen'in ortaya koyduğu çalışmalar sayesinde oryantalistler arasında da bilinir duruma gelmiştir. “Bilinmeyen kelâm” tanımlamasının da içerisinde barındırdığı bu gelişim, son yıllarda oryantalist literatürde yapılan çalışmalarla giderilmiş durumdadır.

Intihal Taraması

**Plagiarism
Detection**

Bu makale intihal taramasından geçirildi if *This paper was checked for plagiarism*

**Etik Beyan
Ethical Statement**

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. † *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

**Finansman
Grant Support**

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. † *The authors declared that this study has received no financial support.*

**Açık Erişim Lisansı
Open Access License**

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. † *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License*

**Telif Hakkı
Copyright**

Yazar(lar) † Author(s): Mehmet Akif Ceyhan

Kaynakça

- Brodersen, Angelika. *Der unbekannte İfām. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdiya am Beispiel der Attributenlehre*. Münster: Lit Verlag, 2014.
- Brodersen, Angelika. *Lwissen Mâtürîdiya und Aş'ariya, Abu Şâbur AS-Sâfimi und sein Tamhid fi Bayân at-Tau'îd*. Piscataway: Gorgias Press, 2018.
- Brodersen, Angelika. "New Light on the Emergence of Mâtürîdism: Abû Shakûr al-Sâlimî [Fifth to Eleventh Century] and his Uitâb al-Tamhîd fi Bayân al-Tawhîd". *Journal of Islamic Studies* 31/3 (2020), 329-357. <https://doi.org/10.1093/jis/fetaa025>
- Bulut, Yücel. "Oryantalizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 06.09.2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/oryantalizm>
- Ceyhan, Mehmet Akif. "Angelika Brodersen. Der unbekannte kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdiya am Beispiel der Attributenlehre [Münster: Lit Verlag, 2014]". *ULUM* 4/1 (2021), 265-274.
- Demir, Abdullah. *Kbû İshâb es-Saffârîn Ufâm Yöntemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens. Herausgegeben vom Orientalischen Seminar der Universität Tübingen. Tübingen: Erdmann, 1974.
- Goldziher, Ignaz. *Gesammelte Schriften*. nşr. J. DeSomogyi. I-VI. Hildesheim: Olms Verlag, 1970.
- Gözl, Manfred. "Mâtürîdî und sein Uitâb Ta'wilât al-Qur'ân". *Der İslâm* 41 (1965), 27-70. <https://doi.org/10.1515/islam.1965.4.1.27>
- Kritzeck, James. *Notes on the Yenerabfe and İslâm*. Princeton: Princeton University Press, 1964.
- Madelung, Wilferd. "The early Murji'a in Uthman and Transoxania and the spread of Mu'tazilism". *Der İslâm* 59/1 (1982), 32-39. <https://doi.org/10.1515/islam.1982.59.1.32>
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Uitâbü't-Tev'îd Tersümesi*. çev. Bekir Topaloglu. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vifâtü'f-Uur'An Tersümesi*. 17 cild. ed. Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2020.
- Nesefî, Ebü'l-Mu'în. *Teb'atü'f-ediffe*. nşr. Cl. Salamé. 2 Cild. Dimaşk: yy., 1990-93.
- Paret, Rudi. *Arabistik und İslâmkunde an deutschen Universitäten: Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke*. Wiesbaden: F. Steiner, 1966.
- te2devî, Ebü'l-Yûsr. *Ucûfü'd-dîn*. nşr. H. t. Linss. Uahire: yy., 1383/1963.

- Ritter, Heinrich. *Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie und besonders über die Philosophie der orthodoxen Arabischen Dogmatiker*. Göttingen: Dieterichen Buchhandlung, 1844.
- Rudolph Ulrich. "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Maturidi's". *Leitsschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (LDMGf 142)* (1992), 72-89.
- Rudolph, Ulrich. *Al-Maturidi und die Sunnitische Theologie in SAMARQAND*. Leiden - New York - Uöln: E.J. Brill, 1997.
- Rudolph, Ulrich. "Das Entstehen der Maturidiya". *Leitsschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (LDMGf 147)* (1997), 394-404.
- Rudolph, Ulrich. *Maturidi: Semerant'ta Khf-i Sunnet Uefamt*. çev. Özcen Taşçı. Istanbul: Litera Yayınları, 2017.
- Saffâr, Ebû Ishâk İbrâhim b. İsmâil e2-Ļâhid. *TefEicü'f-ediffe fi-fiAVÂ'idi't-tevEid*. nşr. Angelika Brodersen. 2 Cilt. Beyrut: el-Ma'hedü'l-İlmânî li-ebhâsi's-Şarkiyye, 1432/2011.
- Sâlimî, Ebû Şekûr. *et-Temhid fi beyÂni't-tevEid*. thk. Ömür Türkmen. Ankara: TDV Yay., 2017.
- Schreiner, Martin. "Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm". *Leitsschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (LDMGf 52)* (1898), 513-563.
- Seybold, C. F. "Gothanus 643 ist nicht 'Abd al 'a2i2 al Nasafi's Uifajat al fuhûl fi 'ilm al usûl, sondern ein älterer Kommentar zu 'Omar al Nasafi's 'Akaid". *Leitsschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (LDMGf 69)* (1915), 405-411.
- Taşçı, Özcen. "Almanya'da Uelam Çalışmaları". *Dini Araştırmalar 6 f fi8* (Ha2iran 2004), 211-220.
- Taşçı, Özcen. *AydnfAnMA, OryAntafism ve İsfâm: UefÂmi Uonufar BagfAmtnda Bir UarçftAçtrma*. Ankara: Sente2 Yayınları, 2013
- Taşçı, Özcen. "Batılı f Alman Araştırmacılara Göre Mu'te2ile Temelinde Eş'ariligin Mâtürîdîlik Uarşısındaki Uonumu". *Y. UfufARARAST (eyh (A'ban-t Yefi Sempoyumu)*. 376-384. Uastamonu: Uastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Van Ess, Josef. *AnfÂnge Musfimissher Theologie*. Beirut-Wiesbaden: Steiner Verlag, 1977.
- Van Ess, Josef. *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert HidssHA*. I-VI. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1991-1995.
- Van Ess, Josef. *Ufeine Sshriften by Josef van Kss*. ed. Hinrich Biesterfeldt. fi-3. Leiden-Boston: Brill, 2018.
- van Ess, Josef. "Das Uitâb al-Irgâ' des Hasan b. Muhammed b. al- Hanafiyya". *Arabisa*, 21/1 (Januar 1974), 20-52.
- Watt, W. Montgomery. *The Formative Period of İsfamis Thought*. Edinburgh: Oneworld Academic, 1973.
- Watt, W. Montgomery. "The Problem of al-Maturidi." *In Méfanges d'İsfamofogie*. ed. by Pierre Salmon. 264-269. Leiden: E. J. Brill, 1974.

Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı:

Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği

Mehmet Akif Ceyhan | Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (ROR ID: 05ryem72)
İslâmi İlimler Fakültesi, Kelam ve İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

Assistant Professor, Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Islamic Studies

Department of Kalam and History of Islamic Sects, Ankara/Turkey

mehmetakif.ceyhan@hotmail.com | ORCID: 0000-0001-8709-3833

Orientalists' Perception of Mâtürîdism: The Case of Ulrich Rudolph and Angelika Brodersen

Abstract

Mâtürîdî kalâm has been neglected not only in the Islamic world but also in the studies by orientalist scholars. An examination of the historical background of orientalist scholars' studies on kalâm reveals that they mostly focus on Mu'tazila, Ash'arîsm, Shî'a and smaller divisions that have not survived to the present day. The recognition of Mâtürîdism, which had not been addressed by orientalist studies until the 1950s or 1960s, along with its being a focus of studies, positively affected the fate of the studies on Mâtürîdism in the Orientalist literature. Although it was a neglected area, Mâtürîdism, has recently been recognized in the West thanks to the latest studies on it. This study addresses how the orientalist school views the school of Mâtürîdî kalâm, how Mâtürîdism is perceived in the orientalist literature and the historical background of the related studies. It also aims to analyze the reason why Mâtürîdism was described as "the unknown kalâm" or "the fame of the unknown" in the orientalist studies on Mâtürîdism and to review the studies on the relationship between this school and Hanafism or Murji'a. Even though Mâtürîdism was mentioned in some articles at the end of the 19th century, it was not until the 1960s that an independent book was written on it. A limited number of studies could be identified before that time, generally written based on the teachings of Murji'a and Abū Ḥanîfa. The purpose of the present study is to identify when the orientalist tradition recognized the Mâtürîdî kalâm and then to exhibit the perception of Mâtürîdism in orientalist studies. The focus of the study is the works of Ulrich Rudolph and Angelika Brodersen, who carried out individual studies on Mâtürîdism. Globally considered, the beginning of the studies on Mâtürîdism in the second half of the twentieth century coincide with the analysis and publication of the works of Imam al-Mâtürîdî and

Yayın | Published: 20 Mart/March 2022 Kabul | Accepted: 16 Ocak/January 2021

Geliş | Received: 01 Kasım/November 2021 Değerlendirme | Peer Review: Dış Bağımsız | Externally Peer-reviewed.

Hakem Raporları | Peer Review Reports: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiyei/page/13397>

Atf | Citation: Mehmet Akif Ceyhan, "Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği = Orientalists' Perception of Mâtürîdism: The Case of Ulrich Rudolph and Angelika Brodersen", Eskiyei 46 (Mart/March 2022), 31-51. <https://doi.org/10.37697/eskiyei.1017138>

© Mehmet Akif Ceyhan | CC BY-NC 4.0 Attribution-NonCommercial 4.0 International

other Mâtürîdî scholars. It is Ulrich Rudolph, who wrote the first independent book on Mâtürîdism in the orientalist tradition. Ulrich Rudolph's work *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand (al-Mâtürîdî and Sunni/Ahl al-Sunnah Kalâm in Samarkand)*, which was composed based on his associate professorship studies, comes foremost among the works that have comprehensively introduced Mâtürîdism to the Western world. After this particular work, studies on Mâtürîdism in the orientalist literature began to proliferate. Angelika Brodersen, one of the leading Western researchers who examined the Mâtürîdî kalâm in detail, analyzed and published Abū Ishāq al-Saffār's *Talkhîṣ al-adilla*. However, by publishing her work *Der unbekante Kalâm (the Unknown Kalâm)*, she evaluated the theological perspectives of Mâtürîdism by comparing the views of Mâtürîdî scholars with each other. Both of these orientalist researchers describe their purpose in composing their work as introducing Mâtürîdism and revealing its unknown aspects. Described by both orientalists as "the unknown kalâm" or "the fame of the unknown", Mâtürîdism is explained by recent studies, and its perspectives on creed are elaborated on. What is emphasized by these labels is that its basic perspectives are not known well, rather than its being an unknown school. Globally considered, there is obscurity arising from the fact that the views on Mâtürîdism, which were expressed using the phrase "the followers of Abū Ḥanîfa" in the previous studies in the West, have not been associated with Imam al-Mâtürîdî. However, today, thanks to the recent increase in the studies on Mâtürîdism, this state of obscurity and vagueness has begun to clear up. Such a state of being unknown and less famous has been eliminated both in the Orientalist tradition and in the Islamic geography, thanks to the introduction of the two main works of Imam al-Mâtürîdî to the scholarly community and the improved access to those of Mâtürîdî scholars. By reviewing the orientalist literature, the present study builds the ground for the idea that the theological views of Imam al-Mâtürîdî, whose reputation is known but theological views are unknown, have begun to gain publicity in line with his fame in the current Western literature.

Keywords

Kalâm, Mâtürîdism, Orientalism, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen

Oryantalistlerin Mâtürîdîlik Algısı: Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen Örneği

Öz

Mâtürîdî kelâmı, hem İslâm dünyasında, hem de oryantalistlerin ortaya koymuş oldukları çalışmalarda ihmal edilmiştir. Oryantalist araştırmacıların kelâm ilmine dâir ortaya koymuş oldukları çalışmaların tarihsel seyrine bakıldığında, çoğunlukla Mu'tezile, Eş'ârilik, Şîa ve günümüze dahi ulaşmayan küçük fırkalaşma hareketleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. 1950-60'lı yıllara kadar oryantalist çalışmalara çok fazla konu olmayan Mâtürîdîliğin fark edilmesi ve üzerinde durulmaya başlanması, oryantalist literatürde Mâtürîdîliğe dâir çalışmaların seyrini olumlu yönde etkilemiştir. İhmal edilen Mâtürîdîlik, son yıllarda yapılan güncel çalışmalarla batıda da tanınır hale gelmeye başlanmıştır. Bu çalışmada, oryantalist geleneğin Mâtürîdîlik kelâm ekolüne nasıl baktığı, oryantalist literatürde Mâtürîdîliğe dâir nasıl bir algı olduğu ve söz konusu çalışmaların tarihsel sürecinin nasıl işlediği konu edilmektedir. Ayrıca Mâtürîdîliğe dâir oryantalist ça-

lişmalarda yapılan “bilinmeyen kelâm” ya da “bilinmeyenin şöhreti” gibi tanımlamaların ortaya konulma sebepleri, bu ekolün Hanefîlik ve Mürcie ile ilgili ilişkisine dâir çalışmaların analizi gerçekleştirilmektedir. Oryantalist literatürde 19. yüzyılın sonlarında bazı makalelerde Mâtürîdîliğe atıf yapılsa bile 1960’lı yıllara kadar müstakil bir kitap çalışması ile karşılaşılammamaktadır. O döneme kadar genellikle Mürcie ve Ebû Hanîfe’nin öğretileri çerçevesinde sınırlı sayıda çalışma tespit edilebilmektedir. Esasında bu çalışmadaki amacımız, oryantalist geleneğin Mâtürîdî kelâm sistemi ile ne zaman tanıştığını tespit etmek, sonrasında ise oryantalist çalışmalarda oluşan Mâtürîdîlik algısını ortaya koymaktır. Bu algıyı ortaya koyarken de son yıllarda özellikle Mâtürîdîlik üzerine müstakil çalışmalar yapan Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen’in çalışmaları merkeze alınmıştır. Genel olarak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mâtürîdîliğe yönelik çalışmaların başlaması, İmam Mâtürîdî’nin (öl. 333/944) ve Mâtürîdî mütekellimlerin eserlerinin tahkik edilerek neşredilmeleriyle eş zamanlı olmuştur. Oryantalist gelenek içerisinde Mâtürîdîliğe dair ilk müstakil kitap çalışmasını yapan Ulrich Rudolph’dur. Ulrich Rudolph’un doçentlik çalışmasına dayanan *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand (Mâtürîdî ve Semerkant’ta Sünnî/Ehl-i Sünnet Kelâmı)* adlı eseri, Mâtürîdîliği batıda en geniş anlamda tanıtan çalışmaların başında gelmektedir. Bu çalışma ile birlikte oryantalist literatürde Mâtürîdîliğe dair çalışmalar peşi sıra gelmeye başlamıştır. Mâtürîdî kelâm sistemini detaylı olarak inceleyen önemli araştırmacılardan Angelika Brodersen ise Ebû İshak es-Saffâr’ın *Telhîsü’l-Edille’sini* tahkik etmiş ve neşretmiştir. Bununla birlikte *Der unbekante Kalâm (Bilinmeyen Kelâm)* adlı eserini yayımlayarak Mâtürîdîliğin teolojik görüşlerini yine Mâtürîdî alimlerin görüşlerinin birbiriyle mukayesesi yaparak değerlendirmiştir. Her iki oryantalist araştırmacı, bu çalışmalarını yapmalarındaki amaçlarını Mâtürîdîliği tanıtmak ve bilinmeyen yönlerini ortaya koymak olarak tarif etmektedirler. “Bilinmeyen kelâm” veya “Bilinmeyenin şöhreti” olarak her iki oryantalist tarafından nitelenen Mâtürîdîlik, bu çalışmalar ile oryantalist ilim çevrelerine tanıtılmak ve itikâdî görüşleri ortaya konmak istenmektedir. Söz konusu tanımlamalarla aslında Mâtürîdîliğin duyulmamış bir ekol olmasından ziyade, görüşleri bilinmeyen bir ekol olduğu vurgulanmaktadır. Genel anlamda daha önce batıda yapılan çalışmalarda “Ashâbî Ebî Hanîfe” tanımlaması ile ifade edilen Mâtürîdîliğe dair görüşlerin, İmam Mâtürîdî ile ilişkilendirilmemesinden kaynaklanan bir belirsizlik durumu hâkimdir. Ancak günümüzde Mâtürîdîliğe yönelik çalışmaların artmasıyla birlikte bu bilinmezlik durumu, artık bilinir kılınmaya başlanmıştır. Bu tanınır ve bilinir olma durumu, başta İmam Mâtürîdî’nin iki temel eserinin ilim dünyasının istifadesine sunulması ve Mâtürîdî mütekellimlerinin eserlerine ulaşılması ile hem oryantalist gelenekte, hem de İslâm coğrafyasında giderilmiş durumdadır. Çalışmamızda, şöhreti bilinen ancak teolojik görüşleri bilinmeyen İmam Mâtürîdî’nin günümüz oryantalist literatürde şöhretine paralel olarak teolojik görüşlerinin de bilinir olmaya başladığı, oryantalist literatür taranarak temellendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kelâm, Mâtürîdîlik, Oryantalizm, Ulrich Rudolph, Angelika Brodersen

Giriş

Batılıların İslâm dünyasını tanıma ve Müslümanların dinini araştırma çalışmalarının tarihini erken dönemlere kadar götürmek mümkündür. Batılılar ya da

Müslüman olmayanlar tarafından “öteki” olarak konumu belirlenen İslâm dünyası, ilk dönemlerden beri Müslüman olmayanlar açısından içerisinde bir gizem barındırmaktaydı. Bu gizem, Hz. Peygamber dönemi sonrasında günümüze kadar İslâm dinini araştırmak isteyen gayr-ı müslim unsurlar için hareket ettirici güç olagelmıştır.

Tarihten günümüze belirli dönemlerde “öteki” olarak görülen ve genel anlamda doğu ile ilgili araştırmalar için bir şemsiye kavram olarak kullanılan oryantalizm, 18. yüzyıldan itibaren bilim ve ideoloji arasına sıkışmış bir yöntemle çalışmalarını sürdürülmüştür. Batı'nın kendisinden olmayan tüm doğu din ve kültürleri hakkında sürdürdüğü çalışmalara bir isim olan oryantalizm¹ kavramı, son yüzyıllarda İslâm dünyası ile ilgili yapılan çalışmalar için sıklıkla kullanılan bir kavrama dönüşmüştür.

Batı dünyasının – daha doğrusu Müslümanların dışında yer alan ve genellikle coğrafi olarak Müslümanların batısında yaşayan kitlenin - İslâm dünyasını tanıma ve bilme arzusunun, erken dönemlerde başladığı kabul edilse bile Müslümanların Avrupa'nın ortasına kadar ilerleyerek Endülüs Emevî devletini kurmaları ve orasını ilim merkezine dönüştürmeleri, batılıları İslâm dini hakkında araştırma yapmaya sevk etmiştir.² Önceleri sadece içerisinde merak barındıran ötekini bilme arzusu, son yüzyıllarda ideolojik ve bilimsel bir disipline dönüşmüş, 18-19. yüzyıllarda ötekini eksikliklerini ve yanlışlarını bularak ortaya koyma çabası, günümüze gelindiğinde daha mutedil bir bilimsel faaliyete evrilmiştir. Dahası, son dönemlerde oryantalistlerin yapmış olduğu tahkik vb. çalışmalar, Müslüman bilim adamlarının istifadelerine sunulmuş, Müslüman araştırmacılar oryantalistlerin ortaya koymuş olduğu çalışmalardan yararlanmaya başlamışlardır.³

Başlangıç dönemlerinde İslâm dünyasına karşı ideolojik saiklerle hareket edildiği anlaşılan oryantalist çalışmaların seyri incelendiğinde, son 2-3 yüzyılda hem nitelik hem de nicelik açısından çalışmalarda bir artışın olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Oryantalist çalışmalarda, doğu ile ilgili genel araştırmalar içerisinde İslâm dinine yönelik yapılan araştırmaları temel alacak olursak, *Der Islam, Die*

¹ Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim: 16.09.2021.

² Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens, herausgegeben vom Orientalischen Seminar der Universität Tübingen (Tübingen: Erdmann, 1974), 7.

³ İlk dönem kelâm ekollerinin teşekkül ettiği dönemlere ait kelâm ekollerinin kurucu imamlarına ait eserlerin batılı oryantalistler tarafından tahkik edilmesi ve ilim dünyasının istifadesine sunulması oldukça dikkat çekicidir. Önemli gördüğümüz eserlerden örnek olarak Helmut Ritter tarafından tahkik edilen ve neşredilen İmam Eş'ârî'ye ait *Maḳālâtü'l-İslâmiyyîn ve'ihṫilâfî'l-muṣallîn* (I-III, İstanbul – Leipzig 1929 – 1933) ve Josef van Ess tarafından tahkik edilerek *Anfänge Muslimischer Theologie* (Beirut-Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1977) adlı eser içerisinde neşredilen, Ömer b. Abdülâziz'in Kaderiyye'ye reddiye olarak yazdığı *er-Risâle fi'r-Redd ale'l-Kaderiyye*'si ile Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin *er-Risâle fi'r-Redd ale'l-Kaderiyye*'si örnek olarak verilebilir. Ayrıca yine Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin Mürcie'ye ait günümüze ulaşan ilk eser olarak kabul edilen, *Kitâbu'l-Ircâ* adlı eseri de yine Josef van Ess tarafından tahkik edilmiş ve *Arabica* dergisinde yayınlanmıştır. Josef van Ess, “Das Kitâb al-Irğâ' des Hasan b. Muhammed b. al-Hanafiyya”, *Arabica*, 21/1, (1974), 20-52.

Welt des Islams ve *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* [ZDMG] gibi süreli yayınların da etkisiyle oryantalizmin artık İslâm araştırmalarına evrildiği ve daha çok Hz. Peygamber ve Hicrî ilk 4-5 asrı konu edindiğini söylemek mümkündür. Carl Heinrich Becker (1876 - 1933), Theodor Nöldeke (1836-1930) ve Ignaz Goldziher (1850-1921) gibi müsteşriklerin de çabaları ile daha çok Arap kültürü ve tarihi, hadis, tefsir ve ilk firkalaşma hareketleri üzerinden mezhepler tarihi ve kelâm sahalalarında önemli çalışmalar yapıldığı literatür incelendiğinde görülecektir.

Biz bu çalışmamızda, Alman oryantalist geleneğinde kelâm ilmine yönelik çalışmalara kısa bir şekilde değindikten sonra, oryantalistlerin çok fazla üzerinde durmadıkları, bir anlamda göz ardı ettikleri Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili yapılan çalışmaları değerlendirdik. Bu değerlendirmelerin akabinde ise son yüzyılda Mâtürîdîlik ekolü ile ilgili Almanya'da önemli çalışmalara imza atan Ulrich Rudolph ve günümüz kelâm araştırmacılarından Angelika Brodersen örneği üzerinden oryantalist araştırmacılarıdaki Mâtürîdîlik algısını ortaya koymaya çalıştık.

1. Oryantalist Kelam Çalışmaları

Oryantalist çalışmaların tarihsel kökenine bakıldığında, ilk olarak İslâm dini ni tanıma amacına yönelik olarak Kur'an merkezli bir faaliyet yürütüldüğü bilinmektedir. Bu çerçevede Endülüs ilmî mirasının da batıya etkisi ile ilk olarak Kur'an 12. yüzyılda Latince'ye⁴ ve daha sonrasında ise Almanca ve İtalyanca 'ya çevrilerek Venedik'te 16. yüzyılda basılmıştır.⁵ Kur'an'ın gayr-ı müslim unsurlar tarafından basımı ile birlikte özellikle Avrupa ülkelerinde İslâm araştırmaları yapmak ve İslâm araştırmacısı yetiştirmek üzere pek çok enstitü ve merkez kurularak faaliyetlere başlanmıştır.⁶

Kur'an'ın gayr-ı müslim araştırmacılar ile buluşması ile birlikte, öncelikle Kur'an, ulûmü'l-Kur'an, Kur'an yorumu, kıraat farklılıkları gibi hususlar tetkik edilmiş, sonrasında ise hadislere yönelik araştırmalarda artış gözlemlenmiştir. Kur'an'ın metnine, hadislerin sıhhatine ve Kur'an ile ilişkisine yönelik ideolojik olduğu fark edilebilen oryantalist çalışmalarla birlikte, Müslümanlar arasında dini anlayış farklılıklarını ifade eden îtikâdî fırkalara dair çalışmalarda da zamanla artış gözlenmektedir. İtikâdî firkalaşmalara yönelik çalışmaların ise büyük çoğunluğunu Mu'tezile kelâm ekolüne, günümüze ulaşmamış küçük bazı fırkalara ve özellikle de Şîâ'ya yönelik çalışmalar oluşturmaktadır.

Belirli bir dönem oryantalist çalışmaların, ilk dönem îtikâdî firkalaşma hareketleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Klasik mezhepler tarihi ve kelâm li-

⁴ James Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam* (Princeton: Princeton University Press, 1964), 95-99; Rudi Paret, *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten: Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke* (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1966), 2.

⁵ Ignaz Goldziher, *Gesammelte Schriften*, nşr. J. DeSomogyi (Hildesheim: Olms Verlag, 1970), I/VII.

⁶ Özcan Taşçı, "Almanya'da Kelam Çalışmaları", *Dini Araştırmalar* 6/18 (Haziran 2004), 211.

teratüründe önemli bir yere sahip olan Şehristânî'nin (öl. 548/1153) *el-Milel ve'n-Nihâl* adlı eserinin, Dr. Theodor Haarbrücker (1818-1880) tarafından 1850 yılında Almanca'ya tercüme edilmesi, oryantalist çalışmaların kelâm ve mezhepler tarihi alanına yönelmesine zemin hazırlamıştır.⁷

Oryantalist araştırmacıların İslâm dininde mezhepsel anlamda farklılaşmaya neden olan ihtilafî konuları gündemde tutan çalışmalar ortaya çıkarak ideolojik bir tavır ile hareket ettikleri⁸ düşünülse bile günümüze kadar gelinen süreçte bu ideolojik bakış açısının zamanla bilimsel bakış açısına dönüştüğü görülmektedir. Bu yargıya ulaşılmasındaki en önemli etken, güncel oryantalist çalışmalarda yargılayıcı bir dilin kullanılmaması ve bilimsel bir bakış açısı ile konuların ele alınması gösterilebilir. 19. Yüzyıl oryantalizminin ideolojik oluşu ve Avrupa merkezci yapısı oryantalistler tarafından da kabul edilen bir durumdur. Bu sebeplerdir ki kavramın dünya genelinde olumsuz ve yanlı bir genel kabulü çağrıştırdığından bahisle 1973 yılında Paris'te düzenlenen 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresinde oryantalist ifadesinin kongre isminden kaldırılmasına karar verilmiştir.⁹

Yukarıda ifade ettiğimiz durum, 18 ve 19. yüzyıllarda çalışmalarına şahit olduğumuz Heinrich Steiner (1841-1889), Alfred von Kremer (1828-1889), Carl Heinrich Becker (1876 - 1933) ve Ignaz Goldziher (1850-1921) gibi oryantalistlerin çalışmaları ile günümüz kelâm araştırmacıları Ulrich Rudolph (1957-), Josef van Ess (1934-2021) ve Tilman Nagel'in (1942-) eserleri karşılaştırıldığında çok açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle son yüzyılın yaşayan en önemli kelâm araştırmacıları listesinin zirvesinde yer alan ve yakın bir tarihte vefat eden Josef van Ess'in kelâm tarihine yönelik ortaya koymuş olduğu altı cildlik *Theologie und Gesellschaft*¹⁰ (*Teoloji ve Toplum*) ve *Anfänge Muslimischer Theologie*¹¹ (*İslâm Kelâmının Başlangıcı*) adlı eserleri, hicri ilk yıllarda gerçekleşen firkalaşma hareketlerine objektif olarak ayna tutan önemli çalışmalar olarak ilim dünyasına kazandırılmıştır.

Kelâm ilmine yönelik oryantalist çalışmalarda Eş'ârî ve Mâtürîdîyye ekollerinden ziyade, Mu'tezile'nin konu edinildiği, kimi oryantalistlerin Mu'tezile hayranlığını çalışmalarına aksettirmeleri farklı yorumlanabilmektedir. Mu'tezile'nin akıl merkezli yorumlarına duyulan bu hayranlığın, Hicri ilk 4-5. yüzyılda Ehl-i Hadîs, Eş'ârilik ve Mâtürîdîliğin oluşturduğu ve Ehl-i Sünnet olarak nitelenen merkezî düşüncenin dışında bulunmasından kaynaklandığı büyük oranda düşünülebilir. Bizi bu düşünceye sevk eden etkenlerden birisi şudur: İlk dönem kelâm

⁷ Taşçı, "Almanya'da Kelâm Çalışmaları", 212.

⁸ Buradaki ideolojik tavır olarak kast ettiğimiz husus, 18-19. Yüzyıl oryantalist çalışmalardaki İslâm'ın ilk yıllarında vâkî olan imânî tartışmaları yorumlayan oryantalistlerin yargılayıcı tutumlarıdır. Günümüz oryantalist çalışmalarda ise yine imânî tartışmalar ortaya konmakta ancak yargılayıcı dil, büyük oranda bilimsel dile dönüşmüş durumdadır.

⁹ Bulut, "Oryantalizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim: 25.09.2021

¹⁰ Josef van Ess, *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*, I-VI (Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1991-1995).

¹¹ Josef van Ess, *Anfänge Muslimischer Theologie* (Beirut-Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1977).

ekolleri içerisinde yer alan Mâtürîdîlik, metot itibari ile Mu'tezile'ye en yakın îtikâdî ekol olarak bilinmektedir. Akli, Mu'tezile'de olduğu gibi temel bilgi kaynağı olarak gören, kendine özgü bir akıl - vahiy dengesi ortaya koyan İmam Mâtürîdî (öl. 333/944) ve Maturîdilik ile ilgili neredeyse 1950-60'lı yıllara kadar bir araştırma ortaya koymayan oryantalist câmianın, hemen hemen aynı ilkeleri savunan ancak îtikâdî olarak merkez halkanın dışında kabul edilen Mu'tezile üzerinde yoğunlaşması manidardır. Son zamanlarda Mâtürîdîlik üzerine araştırma yapan oryantalistlerin artması da bize göstermektedir ki, yukarıda ortaya koymuş olduğumuz oryantalizmin ideolojik yaklaşımdan bilimsel yaklaşıma evrildiği tezimizi kuvvetlendirmektedir.

Bu iddia / tezin haricinde oryantalist kelâm çalışmalarının Mu'tezile ekolü üzerinden yürütülmesi ile ilgili farklı iddialar da bulunmaktadır. Bu iddialardan birisi, Mu'tezile'nin başta Aristo olmak üzere Yunan filozofların eserlerinin Arapça'ya çevrilmesi ile birlikte Yunan filozoflardan etkilenmeleridir. Diğer bir iddia, 18. yüzyıl batılı aydınlanmacı filozof ve bilim adamlarının, insanın irade özgürlüğü ile ilgili konularda Mu'tezile'yi diğer ekollerden kendilerine daha yakın hissetmeleridir. Son olarak ortaya konulan iddia ise Mu'tezile'nin Kur'an'ın yaratılmış olduğuna yönelik iddiasının, batılı dogmatik teoloji çevrelerinin görüşleri ile örtüşmesidir.¹²

Her ne sebeple olursa olsun, oryantalist kelâm araştırmalarının Ehl-i Sünnet kelâm ekolleri dışında, başta Mu'tezile olmak üzere, çoğu zaman günümüze kadar ulaşmamış fırka ve ekoller üzerinden şekillendiği, son yüzyılda ise Gazzâlî ve sonrası müteahhirûn Eş'ârî dönemi araştırmalara evrildiği ve daha çok felsefî kelâm üzerine yoğunlaştığı kabul edilebilir.

2. Mâtürîdîlik Ekolüne Oryantalist Bakış

Oryantalist çalışmalarda Mâtürîdîlik ile ilgili yapılan araştırmaların sayısal olarak azlığı, ya da belki de son 50-60 yılla sınırlı olması, oryantalist bakışın Mâtürîdîliği ihmal ettiği anlamını taşımaktadır. Ancak Mâtürîdîliği ihmal eden kitlenin sadece oryantalistler olduğunu söylemek ise bazı gerçeklerin üzerini kapatmak sayılacaktır. Osmanlı'dan günümüze ülkemizde ve İslâm dünyasında yapılan ilâhiyat çalışmalarında, son yüzyıla gelene kadar Mâtürîdîliğin ihmal edildiği, göz ardı edildiği bilinmektedir. İmam Mâtürîdî'nin temel eseri *Kitâbu't-Tevhîd*'in son yıllarda tahkik edilerek merhum Prof. Dr. Bekir Topaloğlu (1932-2016) tarafından neşredilmesine¹³ ve *Te'vilâtu'l-Kur'an* adlı tefsirin neşrine ve 2020 yılında tercümesinin¹⁴ tamamlanmasına kadar kurucu imamın eserlerinin

¹² Özcan Taşcı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslâm: Kelâmî Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma* (Ankara: Sentez Yayınları, 2013), 29-32.

¹³ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2002).

¹⁴ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2020).

bile okuyucu ile buluşturulamadığını söylemek mümkündür. Bu durum göstermektedir ki Mâtürîdîliği ihmal eden sadece oryantalist yaklaşım değil, aynı zamanda İslâm dünyasıdır. Müslüman âlimlerin ve oryantalistlerin Mâtürîdîliğe ilgi duyması ve hakkında çalışmalar ortaya koymasının tarihleri de birbiri ile paralellik göstermektedir.

Oryantalist geleneğin kelâma dair çalışmaları içerisinde - birkaç istisna dışında - 1960'lı yıllara kadar Mâtürîdîliğe bir ekol ve itikâdi sistem olarak atıf yapılmadığını genel olarak söylemek mümkündür. Aşağıda bazı örneklerini ve receğimiz çalışmalarda da Mâtürîdîliğin ve bu sistemin kurucusu İmam Mâtürîdî'nin isminin zikredilmemiş olması, ama buna rağmen Mâtürîdîliğin arka planına değinilmesi manidar görülmektedir. Bu durumun bir istisnası olarak Heinrich Ritter'in (1791-1869) 1844 yılında neşredilen “*Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie*” (*Arap Felsefesi Bilgimiz Üzerine*) adlı çalışmasını zikretmek gerekir. Ritter, söz konusu eserde diğer kelâm ekollerinden bahsettiği şekliyle Ehl-i Sünnet içerisinde Mâtürîdîlik ekolünden de detaylarına girmeden bahsetmektedir.¹⁵ Ancak İmam Mâtürîdî'nin Mâtürîdîliğin kurucusu olduğuna dair bir açıklama getirmemektedir.¹⁶ Bu durum, oryantalist araştırmacıların İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik ekolünden habersiz olmadıklarını ortaya koymaktadır. Esasında Ehl-i Sünnet'in bir unsuru olarak Mâtürîdîliğin bilinmesine rağmen 1960'lı yıllara kadar bir ekol olarak üzerinde durulmamasını izah etmek güç görünmektedir.

Oryantalist literatür incelendiğinde “Mâtürîdîlik” adı altında olmasa da bu ekolün tarihi arka planında yer aldığı kabul edilen Mürcie ve Hanefîliğe dair bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalara örnek olarak Martin Schreiner'in 1898 yılında yayınladığı, “*Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm*” (*İslâm'da Kelâmi Hareketlerin Tarihine Katkılar*) adlı makalesi verilebilir. İslâm kelâmının gelişim sürecine yönelik yapılan bu çalışmada, belki de Mâtürîdîliğin ismi zikredilmeden Mâtürîdî kelâmının arka planında değerlendirilebilecek Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (öl. 373/983) ortaya koymuş olduğu itikâdi ve fikhî öğretilerin tasavvufa etkisinin aktarıldığı görülmektedir.¹⁷ Eserde Mâtürîdîliğin hiç zikredilmemiş olması dikkate değerdir. Çünkü Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Ebu Hanife ve İmam Mâtürîdî'nin görüşleri çizgisinde kabul edilen bir âlim olarak bilinmesine rağmen, onun Mâtürîdîlikle bağlantısına yer verilmemiştir.

¹⁵ Heinrich Ritter, *Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie und besonders über die Philosophie der orthodoxen arabischen Dogmatiker* (Göttingen: Dieterichen Buchhandlung, 1844), 17-18.

¹⁶ Özcan Taşçı, “Batılı / Alman Araştırmacılara Göre Mu'tezile Temelinde Eş'ariliğin Mâtürîdîlik Karşısındaki Konumu”, V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018), 378.

¹⁷ Martin Schreiner, “Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im Islâm”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (ZDMG) 52 (1898), 513-563.

Bu duruma bir örnek de Christian Friedrich Seybold'un (1859-1921) 1915 yılında Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Neseî'nin (öl. 537/1142) *Akâid*'ine dair yayımladığı makalesinde yine Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapmaması verilebilir.¹⁸ Çalışmada yazar, Gotha kütüphanesinde 643 numaralı el yazmasının araştırmacılar tarafından yanlışlıkla Abdülâzîz en-Neseî'nin *el-Kifâyât el-fuhûl fi ilmü'l-usûl* adlı eseri zannedildiğini, aslında eserin Ömer en-Neseî'ye ait *Akâid*'e dair yazılmış eski bir yorum olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken de yine Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapılmamaktadır. Bu durum bazı geç dönem çalışmalarda da kendisini göstermektedir. Mâtürîdîliğin arka planını eserinde inceleyen Wilferd Madelung'un (1930 -) *The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of Ḥanafism (Horasan ve Mâverâünnehir'de Erken Dönem Mürcie ve Hanefiliğin Yayılması)* adlı makalesi de Mâtürîdîliğe atıf yapılmadan Mürcie ve Hanefiliğin Horasan bölgesine taşınması ve gelişimine dair bilgiler sunmaktadır.¹⁹

Oryantalist literatürde 1950-60'lı yıllara gelindiğinde ise yavaş yavaş Mâtürîdîliğe dair çalışmalara veya İslâm düşüncesinin teşekkül sürecine dair eserlerde Mâtürîdîliğe yapılan atıflara rastlanabilmektedir. Bu çalışmalardan birisi, Manfred Götz'ün (1932 - 2021) *Der Islam* dergisinde yayınladığı *Mâtürîdî und sein Kitâb Ta'wilât al-Qur'ân (İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an Adlı Eseri)* başlıklı makalesidir.²⁰ Söz konusu makale, İmam Mâtürîdî'nin ismi zikredilerek onun *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı tefsirini tanıtmaya ve Mâtürîdîliğin itikâdî görüşlerini aktarmaya yönelik önemli bir çalışmadır. Söz konusu hacimli makalede yazar, öncelikle Hanefilik ve Mâtürîdilik ilişkisine değindikten sonra, *tefsîr* ve *te'vil* arasındaki farkı ortaya koymaktadır. İmam Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı eseri bağlamında onun sıfatullah teorisini açıklamakta ve daha sonrasında ise Mâtürîdîliğin itikâdî öğretileri hakkında bilgi vermektedir. Çalışmanın son kısmını ise yazar, *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ın kütüphanelerde bulunan el yazması nüshalarına dair açıklamalar getirmektedir. Bu makale çalışması ile birlikte, oryantalist literatürde Mâtürîdîliğe dair çalışmaların yavaş yavaş hız kazanmaya başladığı görülmektedir.

1965 yılı sonrasında başta Ulrich Rudolph olmak üzere bazı Alman oryantalistlerin Mâtürîdîliğe ilgi duyduğu söylenebilir. Bu isimlerden birisi de Josef van Ess'dir. Josef van Ess'in eserleri incelendiğinde onun daha çok Hicri 1-2. yıllarda İslâm düşüncesinin teşekkül dönemine dair eserler ortaya koyduğu görülmektedir. Daha çok Mu'tezile kelâm ekolü ve ilk dönem fırkalar üzerinde araştırmaları

¹⁸ C. F. Seybold, "Gothanus 643 ist nicht 'Abd al 'Aziz al Nasafi's Kifajat al fuhûl fi 'ilm al usûl, sondern ein älterer Kommentar zu 'Omar al Nasafi's 'Akaid", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (ZDMG) 69 (1915), 405-411.

¹⁹ Wilferd Madelung, "The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of Ḥanafism", *Der Islam* 59 / 1 (1982), 32-39.

²⁰ Manfred Götz, "Mâtürîdî und sein Kitâb Ta'wilât al-Qur'ân", *Der Islam* 41 (1965), 27-70.

bulunan van Ess'in, 2000'li yıllardan sonra diğer kelâmî ekoller üzerine çalışmaları yayınlanmıştır. Mâtürîdî kelâm sistemi ile bağlantılı olarak Ebû Hanîfe'nin *Fıkhu'l-Ekber* adlı eserini incelediği *Kritisches zum Fiqh el-akbar*'i²¹ (*Fıkhu'l-Ekber Kritisches / Eleştirisi*) bu bağlamda zikredilebilir. 2000'li yıllardan sonra ise Alman oryantalist geleneğinde Mâtürîdîlik ile ilgili pek çok çalışma yayınlanmış ve halen yayınlanmaya devam etmektedir. Mâtürîdîliğe dair güncel oryantalist literatürün yoğunluğu da dikkate alındığında müstakil bir çalışmada bu eserlerin incelenmesi daha uygun olacaktır.

Biz bu çalışmamızda yapılan yayınlar içerisinde en fazla ilgimizi çeken ve Mâtürîdîliği bilimsel bir gözle objektif olarak eserlerine yansıtan Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in çalışmalarını ve Mâtürîdîliğe bakış açılarını değerlendirmeye çalıştık.

3. Ulrich Rudolph ve Angelika Brodersen'in Mâtürîdîliğe Dâir Yaklaşımları: "Bilinmeyen Kelam" Tanımlaması

Oryantalist bilim adamlarına ait araştırmalar içerisinde, müstakil bir kitap çalışması olarak Mâtürîdîliği ele alan ve kapsamlı bir araştırma ortaya koyan İslâm araştırmacılarından en önemlilerinden birisi, halen Zürih Üniversitesi Asya – Doğu Enstitüsü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ulrich Rudolph'dur. Rudolph'un "*Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand*"²² (*İmam Mâtürîdî ve Semerkant'ta Sünnî / Ehl-i Sünnet Kelâmı*) adlı eseri, onun doçentlik çalışmasına dayanmaktadır. 1997 yılında basılan eser batıdaki Mâtürîdî çalışmalarına yön veren ve onun öğrencilerinin devam ettirdiği bir dizi çalışmaya zemin hazırlamıştır.

Rudolph'un eseri yayınlanmasının ardından kısa sürede Rusça, Özbekçe, İngilizce ve nihayetinde de Türkçeye çevrilmiştir. Türkçeye çevirisi, "*Mâtürîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*"²³ adıyla ilk baskısı 2016, gözden geçirilmiş baskısı ise 2017 yılında Prof. Dr. Özcan Taşcı tarafından yapılmış, eser Türk okuyucu ile buluşturulmuştur. Esasında Rudolph'un Mâtürîdîlik ile ilgili bu çalışması, geçmişten gelen bir birikim ve araştırmaların ürünü olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede Rudolph, öncelikle Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik ilişkisi bağlamında Mâtürîdîliği tanımsı ve her iki ekolün bilgi teorilerinde akla ve nakle verdiği değerleri 1992 yılında *Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Mâtürîdî's* (*Eş'ârî'nin ve Mâtürîdî'nin Bilgi Teorisinde Akıl ve Nakil*) adlı makalesinde işlemiştir.²⁴ Bilgi teorileri

²¹ Josef van Ess, *Kleine Schriften by Josef van Ess*, ed. Hinrich Biesterfeldt (Leiden-Boston: Brill, 2018), 2/749-762.

²² Ulrich Rudolph, *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* (Leiden - New York - Köln: E.J. Brill, 1997).

²³ Ulrich Rudolph, *Mâtürîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*, çev: Özcan Taşcı (İstanbul: Litera Yayınları, 2017).

²⁴ Ulrich Rudolph, "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Mâtürîdî's", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 142 (1992), 72-89.

çerçevesinde Eş'ârî ve Mâtürîdîlerin akıl ve nakil anlayışına, îtikâdî konulara yaklaşımlarına ve bazı görüş farklılıklarına değinmiştir. 1997 yılında ise *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* adlı müstakil eseriyle eş zamanlı olarak *Das Entstehen der Mâtürîdiya (Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı)* başlıklı makalesini yayınlamıştır.²⁵ Bu makale çalışmasında da Mâtürîdîlerin Ebû Hanîfe geleneğinden itibaren ekolleşme sürecine ilişkin tespitler yapmış ve zaman zaman Eş'ârîlerin karşısındaki konumlarına değinmiştir.

Rudolph, Mâtürîdîliğe dair hem doçentlik çalışmasındaki hem de bu alanda diğer eserleri yayınlamasındaki amacını, Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'nin düşünce sistemini ortaya koymak ve onun kelâm geleneğindeki konumunu belirlemek olarak tarif etmektedir.²⁶ Çalışmalarında böyle bir amacı belirlemesinin nedeni oryantalist çalışmalardaki İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik hakkındaki algı olsa gerektir. Rudolph, Mâtürîdîliğin oryantalist araştırmacılar tarafından her ne kadar bilinse ve şöhrete sahip olsa da üzerinde durulmayan bir ekol olduğunu savunmaktadır. Rudolph'a göre aslında şöhreti bilinen bu âlimin ve ekolünün araştırılması, üzerinde durulması ve İslâm araştırmacılarına her dâim hatırlatılması gerekmektedir. Belki de bu sebeple, eserin giriş bölümünde bu durumu açıklamak için "*Der Ruhm des Unbekanntes*" (Bilinmeyen Şöhreti) başlığını kullanarak bu konuda bir izahat getirmektedir.²⁷

Her ne kadar oryantalist geleneğe İmam Mâtürîdî'nin bilindiği ve şöhretinin İslâm araştırmacıları tarafından duyulduğu ifade edilse bile, onun hakkında büyük bir belirsizlik durumunun da hâkim olduğu kabul edilmelidir. Çünkü İmam Mâtürîdî ve öğretilerinden daha çok, onun yaşadığı bölge ve tarihteki konumu genel olarak belirlenmeye çalışılmaktadır. İtikâdî fırkaların teşekkül ettiği dönemler ile ilgili hem İslâm kaynaklarında hem de oryantalist çalışmalarda çoğu zaman merkezî ekoller arasında Mâtürîdîliğin ismi zikredilmemektedir. Genel anlamda İslâm kelâmının teşekkülüne dair araştırmalar ortaya konulurken Ebû Ali el-Cübbâî (öl. 303/916), Ebû Haşim el-Cübbâî (öl. 321/933), Ka'bi (öl. 319/931) ve Ebû'l-Hasen el-Eş'ârî (öl. 324/935-36) gibi alimler zikredilmektedir. Ancak Rudolph'a göre İmam Mâtürîdî'nin de hem bir sistem ortaya koyması hem de itikâdî görüşlerinin orijinalliği açısından bu alimlerden bir farkı bulunmamaktadır.²⁸

İmam Mâtürîdî, Ehl-i Sünnet'in bir diğer ekolünün kurucusu olmasından dolayı şöhretli olmasına rağmen, onun bu başarısının ayrıntıları hala bilinmemektedir. Yani bir anlamda oryantalist literatürde Mâtürîdîlik ile ilgili bir gizem veya bir belirsizlik durumu hâkimdir. Bunu ortaya koyan ilk oryantalist araştırmacı-

²⁵ Ulrich Rudolph, "Das Entstehen der Mâtürîdiya", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (ZDMG) 147 (1997), 394-404.

²⁶ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, XI.

²⁷ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 1.

²⁸ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 1.

lardan birisi W. Montgomery Watt'tır (1909-2006). Watt'a göre İmam Mâtürîdî'nin profilinde halen kapalılık ve bilinmezlik vardır. Bu sebeple Watt'ın eserlerinde "The Obscurity of al-Mâtürîdî"²⁹ (Mâtürîdî'nin Belirsizliği) veya "The Problem al-Mâtürîdî"³⁰ (Mâtürîdî Problemi) gibi başlıkların kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ise çoğu zaman Mâtürîdîliğe dair fikir, görüş ve öğretilerin, yani Mâtürîdîlik sisteminin daha çok Eş'ârilere dair eserler üzerinden anlaşılmasına çalışılmasıdır. Ancak günümüzde bu görüşe katılmak mümkün değildir. Zira başta İmam Mâtürîdî'nin ve bu ekolün âlimlerinin eserlerine ulaşmak, tahkik ederek gün yüzüne çıkarmak mümkündür. Bu nedenle söz konusu kapalılık ve bilinmezlik durumu günümüz için geçerli değildir.

Rudolph, İmam Mâtürîdî ile ilgili oryantalist literatürde yer alan kapalılığın ve bilinmezliğin sebebinin, klasik kelim literatürüne bağlamaktadır. Zira İmam Mâtürîdî'nin yaşadığı tarihsel ortam ve coğrafi bölge, İslâm düşüncesinin oluşumunda merkez bölge olarak bilinen Bağdat, Basra, Kûfe ve hicaz bölgesinden uzakta yer almaktadır. Semerkant bölgesinin merkezden uzak bir konumda olması ve kurucu imamın bu bölgede yaşaması, klasik kaynaklarda İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlikten bahsedilmemesine sebebiyet vermiştir.³¹ Esasında İslâm düşüncesinin merkezi durumunda olan Bağdat bölgesindeki ilmî geleneğin, Semerkant gibi uzak bir bölgedeki ilmi hareketliliğe başlangıçta çok da itibar etmediği anlaşılmaktadır.

İslâm dünyasının bir dönem merkezî konumu olan Bağdat'ta oluşan ilmî birikimin, Semerkant bölgesindeki düşünce dünyasından ve ilmi birikimden uzun süre haberdar olmadığı söylenebilir. Bu sebeple Mâtürîdî'nin Semerkant bölgesindeki ünü ve şöhreti o bölgeyle sınırlı kalmış ve diğer bölgeler tarafından bilinmemiştir. Bu durumu, kelâm ve mezhepler tarihinin klasik kaynakları kabul edilen Eş'ârî'nin *Makalâtu'l-İslâmiyyîn*'inde, Şehristânî'nin (öl. 548/1153) *el-Mîlel ve'n-Nihal*'inde ve Abdülkâhîr el-Bağdâdî'nin (öl. 429/1037-38) *el-Fark beyne'l-Firâk* adlı eserlerinde Mâtürîdîlikten bahsedilmemesi normal karşılanabilir. Eş'ârî'nin çağdaşı olmasına rağmen İmam Mâtürîdî'den eserinde bahsetmemesini ve birbirlerinden habersiz olmasını bölgesel farklılığa bağlamak mümkün olsa da Şehristânî ve Bağdâdî'nin eserlerinde Mâtürîdîliğe yer vermemelerini izah etmek güç görünmektedir.³² Eş'ârî kelâm sistemini benimsemiş olan her iki âlimin eserlerinde Mâtürîdîliği zikretmemiş olmaları, en iyi ihtimal ile mezhep kaygısı ile hareket etmiş olabilecekleri hususunu akıllara getirmektedir. Rudolph'a göre, 8/14. yüzyıl öncesi yazılan fırkalara ait eserlerde Mâtürîdîliğe yer verilmemesi, Mâtürîdîliğin İslâm dünyasının merkezî bölgelerinde çok geç tanınmasına ne-

²⁹ W. Montgomery Watt, *The Formative Period of Islamic Thought* (Edinburgh: Oneworld Academic, 1973), 312.

³⁰ W. Montgomery Watt, "The Problem of al-Mâtürîdî." *In Mélanges d'Islamologie*. ed. by Pierre Salmon (Leiden: E. J. Brill, 1974), 264-269.

³¹ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 2.

³² Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 3.

den olmuştur. Bu geç tanınır olma ve daha çok kendisine muhalif olan ekoller üzerinden Mâtürîdîlik hakkında bilgi alma durumu, Mâtürîdîlik hakkında detaylı bilgi sahibi olunmasını engellemiş ve ekol hakkında oryantalist literatürde de - detayları bilinmeyen ama şöreti bulunan - gizemli bir ekol havası oluşmuştur.

Rudolph, klasik fırka kitaplarında Mâtürîdîlikten bahsedilmemesine rağmen Maverâünnehir bölgesinde İmam Mâtürîdî'nin öğretilerinin hâkim olduğunu kabul etmekte ve bu bölgede yaşayan Mâtürîdî geleneğe ait âlimlerin onun sistemini geliştirme gayreti içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Ancak İmam Mâtürîdî'nin bu ekolün kurucusu olmasına bazı alimlerin vurgu yapmadıklarını da dile getirmektedir. Buna örnek olarak Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'yi (öl. 493/1100) ve Ebû'l-Mu'în en-Neseî'yi (öl.508/1115) vermektedir. Pezdevî'nin *Usûlü'd-dîn* adlı eserinde İmam Mâtürîdî'nin kurucu imam olarak zikredilmediği, onun Maverâünnehir bölgesinde Ehl-i Sünnet kelâmının önemli bir temsilcisi olduğuna dair görüşlerini ifade etmektedir.³³ Aynı durum Rudolph'a göre Neseî için de geçerlidir. Her iki alim de kurucu imam olarak Ebû Hanîfe'yi görmekte ve Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin önemli bir takipçisi âlim olarak değerlendirmektedir.³⁴ Dolayısıyla bu ekolü Mâtürîdîlik olarak değil, "Ashâb-ı Ebî Hanîfe" olarak adlandırmaktadırlar.³⁵ Mâtürîdî onlar için, Ebû Hanîfe'nin öğretilerini en iyi bir şekilde anlayan ve sistematik olarak savunan önemli bir âlimdir. Ancak burada Rudolph, Mâtürîdî âlimlerin metinlerinde İmam Mâtürîdî için sıklıkla kullanılan *İmâmü'l-Hüdâ ve'l-mütekellimîn Ebu'l-Mansur el-Mâtürîdî* ifadelerini görmezden gelmektedir.

Maverâünnehir bölgesinde verilen bu iki âlim örneği, Eş'ârîlik kelâm sistemi ile kıyaslandığında İmam Mâtürîdî'nin kurucu imam olarak daha sonraları benimsendiği imajını doğurmaktadır. Eş'ârîliğin belki de İmam Eş'ârî'den itibaren geniş taraftar kitlesi toplaması ve geniş bölgelere yayılmasında Eş'ârîler arasında kurucu imam ile ilgili bir tereddüdün bulunmamasına bağlanabilir. Ancak Mâtürîdîliğin kaderi Eş'ârîlikten farklı görülmektedir. İmam Mâtürîdî'nin savunduğu görüşlerin temelinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin olması, belki de İslâm dünyasında onun tanınırlığının gecikmesine sebebiyet verdiği söylenebilir.

Bu duruma ilaveten İmam Mâtürîdî'ye ve Mâtürîdîliğe dair eserlerin araştırmacılar tarafından tespit edilmesi ve el yazması eserlere geçmişten günümüze tedricen ulaşılması, bu ekol hakkında bilgilerin elde edilmesinde de gecikme oluşturmuştur. Mâtürîdîlik ile ilgili öncelikle geç dönem eserlerden başlanılarak ilk dönem eserlere ulaşılması, ayrıca kurucu İmam'ın eserlerine en geç ulaşılması, ekol ile ilgili bilinmezlerin açığa kavuşturulmasında da gecikmeye sebebiyet

³³ Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, nşr. H. P. Linss (Kahire: yy., 1383/1963), 2-3.

³⁴ Ebû'l-Mu'în en-Neseî, *Teşvîratü'l-edille*, nşr. Cl. Salamé (Dımaşk: yy., 1990-93), 1/358.

³⁵ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 4-5.

vermiştir.³⁶ Gelinek noktada kurucu imamın eserlerinin de ilim dünyasının istifadesine sunulması, şöhreti bilinen ancak öğretileri ve itikadi görüşleri bilinmeyen İmam Mâtürîdî'nin artık yavaş yavaş tanınmasına ve bilinmezlik durumundan çıkıp bilini hale gelmesine sebep olmuştur. Bu anlamda Rudolph'un "bilinmeyen şöhreti" ifadesiyle nitelediği kurucu imamın günümüzde artık bilinmeye başladığı ifade edilebilir.

Mâtürîdî'nin tanınma süreci, kendi veya takipçileri tarafından ortaya konulan eserler üzerinden değil, belli bir dönem Eş'ârîler ile yapılan mukayeseler üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Birbirine yakın görülen Eş'ârî ve Mâtürîdî kelâm ekolleri arasında tespit edilen 13 temel farkın temelinde aynı tezi savunan ancak detaylarda birbirinden ayrılan iki ekol olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Goldziher, *Vorlesungen über den Islam (İslâm Üzerine Dersler)* adlı eserinde küçük ayrıntılara girmeye lüzum olmadığını³⁷ ifade ederek belki de Mâtürîdîliği ihmal ettiklerini itiraf etmek durumunda kalmıştır. Mâtürîdîliğin ihmaline sebep olarak gösterilen bu 13 görüş farkı, İmam Mâtürîdî'nin temel iki eserinin Avrupa'da birçok kütüphanede el yazması bulunmasına rağmen ilgi görmemesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum da İmam Mâtürîdî'nin Ebü'l-Hasen el-Eş'ârî'nin gölgesinde kaldığına dair bir izlenim oluşmasına yol açmıştır.³⁸

1960'lı yıllardan itibaren ise bu durum Mâtürîdîliğin lehine değişmeye başlamıştır. 60'lı yıllarla birlikte hem İslâm dünyasında hem de oryantalist araştırmalarda Hanefîlik ile Mâtürîdîlik arasında geçmişten gelen sıkı ilişki yapılan çalışmalarla belgelenmeye başlanmıştır. Ebû Hanîfe'nin sisteminin İmam Mâtürîdî tarafından savunulması ve bunun bizzat İmam Mâtürîdî'nin kendi temel iki eserinden ortaya konması, Semerkant ile sınırlı kalan bu îtikâdın Türklerin batıdaki etkinliği ile Semerkant sınırlarını aşarak İslâm dünyasıyla buluşması sonucunu doğurmuştur. Günümüzde eskiye nazaran Mâtürîdîlik ile alakalı bilgilerimiz, yapılan pek çok çalışmayla artmıştır. Bu durum "bilinmeyen şöhreti" nin iyice artmasına sebep olmuş ve belirsizlikler yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Ancak şunu kesin olarak söylemek gerekmektedir ki Mâtürîdîlik ile alakalı henüz yapılacak pek çok analiz ve çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.³⁹

Bu çerçevede Mâtürîdî geleneğe ait âlimlerin büyük bir kısmının çalışmaları henüz ilim dünyası ile buluşturulamamış olması, Mâtürîdîlik için olumsuz yönlere biridir. Günümüz oryantalist ve Müslüman araştırmacıların el yazması eserler içerisinde Mâtürîdî alimlere ait eserleri ortaya koyma gayretleri bu anlamda önemli gelişme sayılmaktadır. Bu geleneğin en önemli temsilcilerinden

³⁶ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 12-13.

³⁷ Ignaz Goldziher, *Vorlesungen über den Islam* (Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1910), 119-120.

³⁸ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 13-14.

³⁹ Rudolph, *Al-Mâtürîdî*, 17.

biri olan Ebû İshak es-Saffâr'ın *Telhîsü'l-Edille'sinin*⁴⁰ Almanyâ Bochum – Ruhr Üniversitesi Oryantalistik ve İslâm Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi Angelika Brodersen tarafından tahkik edilerek neşredilmesi, bu anlamda Mâtürîdîlik açısından önemli bir gelişme olarak ifade edilmelidir. Brodersen'in bu çalışması hem batıda hem de İslâm dünyasında güncel Mâtürîdîlik çalışmalarına katkı sağlamış ve ülkemizde de Saffâr'ın görüşlerine dair çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.⁴¹ Brodersen'in *Telhîsü'l-Edille'*ye dair çalışmasının yanında günümüz Alman akademiasında Mâtürîdîlik ile ilgili önemli çalışmalara imza attığı bilinmektedir.

Rudolph ile yakın çalıştığı bilinen İslâm araştırmacılarından Angelika Brodersen'in de Rudolph örneğinde olduğu gibi, Mâtürîdîliğin bilinmeyen ya da ihmal edilmiş bir kelâm ekolü olduğunu savunduğu görülmektedir. Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili çalışmalarında da Mâtürîdîliğin bilinmeyen kelâmının incelenmesi, anlaşılması ve tanıtılmasının amaç edildiği eserler incelendiğinde rahatlıkla tespit edilmektedir.

Belki de Brodersen'in Mâtürîdîlik ekolünün tanınır olması adına ortaya koyduğu en önemli çalışmalarından birisi *Der unbekante Kalâm*⁴² (*Bilinmeyen Kelâm*) adlı eseridir. Eserin başlığından da anlaşılabilirliği üzere Mâtürîdîliği “bilinmeyen kelâm” olarak adlandıran Brodersen, Rudolph'un Mâtürîdîlik ile ilgili ifade ettiği, ekolün diğer kelâm ekollerine nazaran bilinirliğinin az olduğundan hareket ederek Mâtürîdîliği tanıtma gayreti içerisinde dir.

Brodersen'in, söz konusu çalışmasında esasında Mâtürîdîliğin hem İslâm dünyasında hem de batıda fazla bilinmeyen, üzerinde araştırma yapılmayan bir hazine olduğundan hareketle çalışmasını planladığını söyleyebiliriz.⁴³ O, Mâtürîdî alimlerin Allah'ın sıfatlarına dair görüşlerini temel alarak Mâtürîdîliği tanıtmayı tercih etmiştir. Öncelikle yetiştikleri coğrafi bölgelere ayırarak ekole bağlı mütekellimler hakkında bilgi veren Brodersen, sonrasında ise on ayrı başlıkta dünyanın yaratıcısı olarak Allah, Allah'ın birliği (tevhîd) ve ezeliliği, Allah'ın aşkınlığı, Allah'ın sıfatları, Allah'ın ilim, semi, basar, irade, tekvîn ve kelâm sıfatları, ru'yetullâh ve esmâu'l-hüsnâ (isim ve müsemme)⁴⁴ konularında belirlemiş olduğu Mâtürîdî kelamcılarının görüşlerine yer vermiş, daha sonrasında ise bu görüşlerin mukayesesini yapmıştır.

Mâtürîdîliğin ilâhî sıfatlar özelinde, bu sıfatlarla bağlantılı teolojik görüşlerinin detaylarını araştırmacıların istifadesine sunan Brodersen, belirlemiş olduğu

⁴⁰ Ebû İshâk İbrâhim b. İsmâil ez-Zâhid es-Saffâr, *Telhîsü'l-edille li-kavâ'idit-tevhîd*, nşr. Angelika Brodersen (Beirut: el-Ma'hedü'l-İlmânî li-ebhâsi's-Şarkıyye, 1432/2011).

⁴¹ Abdullah Demir, *Ebû İshak es-Saffâr'ın Kelâm Yöntemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018).

⁴² Angelika Brodersen, *Der unbekante kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre* (Münster: Lit Verlag, 2014)

⁴³ Mehmet Akif Ceyhan, “Angelika Brodersen. Der unbekante kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre (Münster: Lit Verlag, 2014)” *ULUM* 4/1 (2021), 267-268.

⁴⁴ Ceyhan, “Angelika Brodersen. Der unbekante kalâm”, 268.

Mâtürîdî mütekellimlerinin orijinal Arapça eserlerinden her başlık altına yaptığı tercümelemlerle onların ilâhî sıfatlar konusundaki görüşlerini ortaya koymaktadır. Bu anlamda, Müslüman coğrafyalarda bile bu denli derli toplu ve Mâtürîdîliğin el kitabı olarak da ifade edilebilecek özellikle bir çalışmanın olmaması dikkat çekmektedir. Mâtürîdîliğe dair çalışmalar, genelde tek bir konu veya tek bir mütekellimin îtikâdî görüşleri üzerinden yapılmaktadır. Brodersen'in eserindeki bu karşılaştırmalı metot ile Mâtürîdîlik konusunda bilgi sahibi olmak isteyen bir araştırmacı, klasik kaynaklara ulaşamasa bile her mütekellimin görüşünü rahatlıkla ayrı ayrı görme imkânına sahip olmaktadır.⁴⁵

Eserinde Mâtürîdîlik ile ilgi “bilinmeyen kelâm” başlığını kullanan Brodersen, Rudolph'da olduğu gibi Mâtürîdîliğin bu şekilde anılmasını Ebû Hanîfe geleneği ile Mâtürîdîliğin çok uzun süre birbirlerinin yerine kullanıldığına bağlamaktadır. İmam Mâtürîdî'den sonra Ebû Hanîfe ve kurucu imamın izinden giden âlimlerin genelde “Semerkant'lı âlimler” veya “Maverâünnehir'li âlimler” olarak nitelendiğini, ayrıca kendilerini Mu'tezilî âlimlerden ayırmak için de “ehl-i sünnet ve'l-cemaat” olarak tanımladıkları görülmektedir. Uzun süre Mâtürîdî âlimlerin İmam Mâtürîdî'den ziyade Ebû Hanîfe'ye atıf yapmaları da bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır ve bunun onlar için pragmatik nedenleri bulunmaktadır.⁴⁶ Bu nedenlerde biri kanaatimizce ilgili araştırmacıların İmam Mâtürîdî'nin eserlerinin geç dönemde tahkik edilerek okuyucuların istifadesine sunulması, buna karşılık Ebû Hanîfe'nin eserlerinin ve görüşlerinin ellerinin altında bulunmasıdır.

Esasında Mâtürîdîlik kelâm ekolünün müstakil bir ekol olarak ortaya çıkışı ile ilgili oryantalist literatürde belki de yapılmış en önemli çalışmalardan birisi Rudolph'a aittir.⁴⁷ Yukarıda bahsi geçen Rudolph'un “*Das Entstehen der Mâtürîdîya*” (*Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı*) başlıklı makalesinde Mâtürîdî kelâmının çıkış noktası olan Ebû Hanîfe geleneğine sıklıkla atıf yapması ve iki âlimi bir arada zikretmesi manidar görünmektedir. Rudolph'un haricinde son yüzyılda oryantalist literatür tarandığında Hanefiliğin müstakil incelendiği, Mâtürîdîlik ile de îtikâdî bir bağlantı kurulmadığı görülecektir. Brodersen'in Mâtürîdîlik ile ilgili bu bilinmeyen kelâm tanımlamasının altında yatan etkenlerden birinin de bu olduğu düşünülmektedir. Bu durum, oryantalist araştırmacıların Hanefiliği ayrı bir gelenek, Mâtürîdîliği ise çok sonradan ortaya çıkmış bir gelenek olarak düşünmelerine sebep olmuştur. Ancak Mâtürîdîlik Ebû Hanîfe geleneğini sistemleştiren ve bir ekol haline getiren îtikâdî bir okuldur.⁴⁸

⁴⁵ Ceyhan, “Angelika Brodersen. Der unbekannte kalâm”, 268-269.

⁴⁶ Brodersen, *Der unbekannte kalâm*, 19.

⁴⁷ Rudolph, “Das Entstehen der Mâtürîdîya”, 394-404.

⁴⁸ Angelika Brodersen, “New Light on the Emergence of Maturîdism: Abû Shakûr al-Sâlimî [Fifth / Eleventh Century] and his Kitâb al-Tamhîd fî Bayân al-Tawhîd”, *Journal of Islamic Studies* 31/3 (2020), 330-331.

Brodersen'e göre kelâm literatürüne bakıldığında Mâtürîdîliğin kelâm tarihinde önemli bir rol oynamadığı izlenimi oluşmaktadır. İslâm kelâmına dâir tartışmaların büyük bir çoğunluğunun Eş'ârîler ile Mu'tezile arasında geçtiği izlenimi bulunmaktadır. Tabii ki daha sonraki dönemlerde bu tartışmalara Selefiyye'nin de eklendiği görülmektedir. Eş'ârîlik ve Mâtürîdîlik ekolleri Osmanlı devleti zamanında paralel bir sistem olarak görülmeye ve eserlerde yazılmaya başlanmıştır. Ancak bu iki ekolün temelde farklı ekoller olduğunun vurgulanması önem arz etmektedir.⁴⁹ Osmanlı döneminde birbirine paralel olarak algılanmasındaki etken husus belki de "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" anlayışının iki büyük temsilcisi olan ekoller olmalarından kaynaklanmaktadır. Eş'ârîliğin uzun süre boyunca ehl-i sünnet anlayışının önemli bir unsuru olarak benimsenmesinde hiç şüphe yok ki Nizamiye medrese geleneğinin etkisi büyüktür. Nizamiye medreselerinde Eş'ârî kelâm sistemi çerçevesinde sürdürülen eğitimlerin, Osmanlı medreselerinde de benzer şekilde devam etmesi, hâkim anlayışın Eş'ârî düşüncesi olmasına zemin oluşturmuştur.

Hanefilik ve Mâtürîdîliğin arka plan bağlantılarının objektif olarak ortaya konulamaması, ayrıca Mâtürîdîliğin Ehl-i Sünnet ekolü içerisinde Eş'ârî gelenek ile paralel bir itikâdî öğreti ürettiği zannı, Mâtürîdîliğin gelişim sürecinde ve tanınırlık durumunda olumsuz bir etki oluşturmasına sebep olmuştur. Oryantalist çalışmalarda Rudolph ile başlayan Mâtürîdîliği tanınır kılama çalışmaları, Rudolph'un da tavsiyeleri ile Brodersen tarafından es-Saffar'a ait *Telhîsü'l-edille'nin* neşredilmesi⁵⁰ ve Brodersen'in Mâtürîdîlere ait teolojik görüşleri Mâtürîdî mütekellimlerden iktibasla karşılaştırmalı olarak ele aldığı *Der unbekannte Kalâm (Bilinmeyen Kelâm)* adlı eserle sürdürülmüştür. Dahası Brodersen, Mâtürîdîliğe dair yaptığı çalışmalara son yıllarda "*Zwischen Mâtürîdiya und Aş'ariya, Abû Şakûr as-Sâlimi und sein Tamhîd fi bayân at-tauhîd*" (*Mâtürîdîlik ve Eş'ârîlik Arasında, Ebû Şekûr es-Sâlimî ve O'nun et-Temhîd fi beyâni't-tevhîd'i*)⁵¹ adlı çalışması ile bir yenisini de eklemiştir. Hakkında fazla bilgi bulunmayan ve eserinde Ehl-i Sünnet mezhebine bağlı olduğunu ifade eden Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin⁵², Brodersen'in çalışmasında Eş'ârîlik ve Mâtürîdîlik arasındaki konumu belirlenmeye çalışılmaktadır.

Netice itibariyle hem oryantalist gelenekte hem de İslâm dünyasında gizli kalmış ya da hakkında detaylı çalışmalar yapılamamış olan Mâtürîdîlik ekolü, 1960'lı yıllardan itibaren yapılan çalışmalar ile oryantalist ve Müslüman ilim çevrelerince bilinir olmaya başlamıştır. Mâtürîdîlik ile alakalı olarak hem Rudolph'un hem de

⁴⁹ Brodersen, *Der unbekannte kalâm*, 593.

⁵⁰ Brodersen, *Der unbekannte kalâm*, 5.

⁵¹ Angelika Brodersen, *Zwischen Mâtürîdiya und Aş'ariya, Abû Şakûr as-Sâlimi und sein Tamhîd fi bayân at-tauhîd* (Piscataway: Gorgias Press, 2018).

⁵² Brodersen'in ilgili çalışmasına da kaynaklık eden et-Temhîd adlı eser, 2017 yılında Türkiye Diyanet Vakfı yayınlardan neşredilmiştir. Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhîd fi beyâni't-tevhîd*, thk. Ömür Türkmen, (Ankara: TDV Yay., 2017).

Brodersen'in "bilinmeyen kelâm" ve "bilinmeyenin şöhreti" iddîaları, son yıllarda Mâtürîdîliğe dair yapılan çalışmalarla oryantalist gelenekte de ortadan kalkmaya başlamıştır. Oryantalist ve Müslüman ilim çevreleri, Mâtürîdîlik ile ilgili son yıllarda yaptıkları çalışmalar ile Mâtürîdîliği tanıtmaya devam etmektedir. Son yıllarda ortaya konulan çalışmalar neticesinde Mâtürîdîlik kelâm ekolü her iki ilmî çevrede de tanınır duruma gelmiş ve İmam Mâtürîdî'nin ve bu ekolün öncüsü kabul edilen âlimlerin görüşleri okuyucu ile buluşmaya başlamıştır.

Sonuç

Oryantalistlerin, kelâm ve mezhepler tarihi ilmine dair çalışmalarının geçmişi, 18 ve 19. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Genelde oryantalist çalışmaların Mu'tezile kelâmı üzerine yoğunlaştığı fark edilmektedir. Söz konusu çalışmalarda büyük oranda Mu'tezile hayranlığı sezilmekte, bununla birlikte günümüze kadar ulaşmamış diğer fırkalaşma hareketleri de ele alınmaktadır. Son yıllarda ise genelde Gazzâlî dönemi sonrası revaçta olan Eş'ârîliğin felsefî kelâmına ilgi duymaya başladığı müşahede edilmektedir.

Oryantalist literatürde, Mâtürîdî kelâm sistemine yönelik müstakil çalışmalara 1960'lı yıllardan itibaren nadiren rastlanmaktadır. Daha çok Mürcie ve Hanefîliğe dair yapılan çalışmalarda ise genel olarak Mâtürîdîliğe herhangi bir atıf yapılmadığı görülmektedir. Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili en kapsamlı çalışma, 90'lı yıllara gelindiğinde Ulrich Rudolph tarafından yapılmıştır. Onun *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* adlı eserinin, o güne kadar oryantalist çalışmalar arasında Mâtürîdîlik ile ilgili en kapsamlı çalışma olduğu görülmektedir. Rudolph'un bu eseri, kendisinden sonra oryantalist araştırmacıların Mâtürîdîliğe olan ilgisini artırmış ve onun takipçilerinden Angelika Brodersen, öncelikle Ebû İshak es-Saffâr'ın *Telhîsü'l-edille li-kavâ'idit-tevhîd* adlı eserini tahkik ederek neşretmiş, daha sonrasında ise Mâtürîdî kelâmını ilâhî sıfatlar çerçevesinde ortaya koyduğu *Der unbekannte kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdiya am Beispiel der Attributenlehre* adlı eserini okuyucu ile buluşturmuştur.

Oryantalist araştırmacılarda, Mâtürîdî kelâm ekolü ile ilgili bir bilinmezlik durumunun hâkim olduğu bilinmektedir. Başta Watt olmak üzere Rudolph ve Brodersen'in eserlerinde, Mâtürîdîliğin meşhur bir ekol olmasına karşın ihmal edilmiş bir kelâm ekolü olduğu algısı kaydedilmektedir. Watt bu durumu eserlerinde "Mâtürîdî belirsizliği veya problemi" olarak yansıtmakta, Rudolph ise "bilinmeyen şöhreti" olarak eserinde belirtmektedir. Brodersen ise eserine isim olarak "bilinmeyen kelâm" başlığını uygun görmektedir. Söz konusu oryantalistlerin ortak kanaati ise, Mâtürîdî isminin ilim çevrelerince çok iyi bilindiği, ancak İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik kelâm ekolü ile ilgili çok fazla bilinmeyen hususların bulunduğudır.

Bu durumun sebeplerine eğilen adı geçen oryantalistler, bu bilinmezliğin ve belirsizliğin sebepleri olarak Mürcie ve Ebû Hanîfe geleneği ile Mâtürîdîliğin ilişkisini ortaya koyan çalışmaların yeterli olmadığını ifade etmektedirler. Ayrıca İmam Mâtürîdî'nin İmam Eş'ârî ile çağdaş olması, Eş'ârî'nin İslâm dünyasının o dönemki merkezi olan Bağdat'ta bulunması ve Mâtürîdî'nin ise merkezden uzak Semerkant bölgesinde yaşamasını İmam Mâtürîdî'nin ihmal edilmesine gerekçe olarak sunulmaktadır. Bu gerekçelere ilave olarak Eş'ârîliğin ve Mâtürîdîliğin itikâda dâir temel hususlarda benzer görüşlerinin olması ve tâlî konularda ihtilâfa düşmelerinin Mâtürîdîliğin ihmal edilmesine sebep olduğunu vurgulanmaktadır. Ayrıca Büyük Selçuklu döneminde etkin olan Nizamiye Medreselerinin ve daha sonrasında ise Osmanlı medreselerinin Eş'ârî kelâm anlayışı çerçevesinde eğitim vermeleri, ilmî çevrelerin ve iktidârı ellerinde bulunduran kesimin de Eş'ârîliği ehl-i sünnet anlayışı ile bir tutmalarının Mâtürîdîliğin ihmal edilmesine sebep olduğu ifade edilebilir.

Rudolph ve Brodersen, son yıllarda “Bilinmeyen kelâm” olarak nitelenen Mâtürîdîliğe dâir çalışmaları ile Mâtürîdîliği bilinir kılmayı amaçladıklarını eserlerinde ifade etmektedirler. Bu husus da hem Rudolph'un *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand* hem de Brodersen'in *Der unbekannte kalâm* adlı eserlerinde görülmektedir. Mâtürîdî kelâmı, bu eserlerde Mâtürîdî kaynaklar temel alınarak teolojik görüşler çerçevesinde tanıtılmaktadır. Söz konusu çalışmalara ilaveten 2000'li yıllarda Mâtürîdîliğe ilişkin oryantalist çalışmalarda ve İslâm dünyasında yapılan çalışmalarda gözlemlenen artış, hem batıda hem de İslâm dünyasında Mâtürîdîliğin artık bilinmeyen ve da belirsiz yönleri bulunan bir ekol değil, bilinen ve tanınan bir ekol haline geldiğini göstermektedir. Bu da oryantalist söylemdeki Mâtürîdîliğin bilinmeyen ve belirsiz bir ekol olduğuna dair algının artık geçerli olmadığı anlamına gelmektedir.

Netice olarak bu çalışmamızla, oryantalist geleneğin Mâtürîdîlik algısını tespit etmeye çalıştık. 1950-60'lı yıllara kadar Mâtürîdî kelâm geleneğini isim zikretmeden Hanefî ve Mürcî gelenek üzerinden değerlendirmeye çalışan oryantalist araştırmacılar, gelinen noktada Mâtürîdîliği ve İmam Mâtürîdî'yi keşfetmiş durumdadır. Oryantalist gelenek tarafından ismi bilinen fakat üzerinde durulmayan Mâtürîdî düşünce sistemi, başta Rudolph ve Brodersen'in ortaya koyduğu çalışmalar sayesinde oryantalistler arasında da bilinir duruma gelmiştir. “Bilinmeyen kelâm” tanımlamasının da içerisinde barındırdığı bu gizem, son yıllarda oryantalist literatürde yapılan çalışmalarla giderilmiş durumdadır.

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi/*This paper was checked for plagiarism*

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.*

Finansman Grant Support

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | *The authors declared that this study has received no financial support.*

Acık Erişim Lisansı Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GavriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License*

Telif Hakkı Copyright

Yazar(lar) | Author(s): Mehmet Akif Ceyhan

Kaynakça

- Brodersen, Angelika. *Der unbekannte kalām. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre*. Münster: Lit Verlag, 2014.
- Brodersen, Angelika. *Zwischen Mâtürîdîya und Aş'ariya, Abū Şakūr as-Sālîmi und sein Tamhîd fî bayân at-tauhîd*. Piscataway: Gorgias Press, 2018.
- Brodersen, Angelika. "New Light on the Emergence of Mâtürîdîsm: Abū Şakūr al-Sâlîmî [Fifth / Eleventh Century] and his Kitâb al-Tamhîd fî Bayân al-Tawhîd". *Journal of Islamic Studies* 31/3 (2020), 329-357. <https://doi.org/10.1093/jis/etaa025>
- Bulut, Yücel. "Oryantalizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 16.09.2021. <https://islamsiklopedisi.org.tr/oryantalizm>
- Ceyhan, Mehmet Akif. "Angelika Brodersen. Der unbekannte kalām. Theologische Positionen der frühen Mâtürîdîya am Beispiel der Attributenlehre [Münster: Lit Verlag, 2014]". *ULUM* 4/1 (2021), 265-274.
- Demir, Abdullah. *Ebû İshak es-Saffar'ın Kelâm Yöntemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Deutsche Orientalistik am Beispiel Tübingens. Herausgegeben vom Orientalischen Seminar der Universität Tübingen. Tübingen: Erdmann, 1974.
- Goldziher, Ignaz. *Gesammelte Schriften*. nşr. J. DeSomogyi. I-VI. Hildesheim: Olms Verlag, 1970.
- Götz, Manfred. "Mâtürîdî und sein Kitâb Ta'wîlât al-Qur'ân". *Der Islam* 41 (1965), 27-70. <https://doi.org/10.1515/islam.1965.41.1.27>
- Kritzcek, James. *Peter the Venerable and Islam*. Princeton: Princeton University Press, 1964.
- Madelung, Wilferd. "The early Murji'a in Khurāsān and Transoxania and the spread of Ḥanafism". *Der Islam* 59/1 (1982), 32-39. <https://doi.org/10.1515/islam.1982.59.1.32>
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. 17 cild. ed. Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2020.
- Nesefî, Ebü'l-Mu'în. *Tebşiratü'l-edille*. nşr. Cl. Salamé. 2 Cild. Dımaşk: yy., 1990-93.
- Paret, Rudi. *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten: Deutsche Orientalisten seit Theodor Nöldeke*. Wiesbaden: F. Steiner, 1966.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr. *Uşûlü'd-dîn*. nşr. H. P. Linss. Kahire: yy., 1383/1963.

- Ritter, Heinrich. *Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie und besonders über die Philosophie der orthodoxen arabischen Dogmatiker*. Göttingen: Dieterichen Buchhandlung, 1844.
- Rudolph Ulrich. "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Mâturîdî's". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 142 (1992), 72-89.
- Rudolph, Ulrich. *Al-Mâturîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand*. Leiden - New York - Köln: E.J. Brill, 1997.
- Rudolph, Ulrich. "Das Entstehen der Mâturîdiya". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 147 (1997), 394-404.
- Rudolph, Ulrich. *Mâturîdî: Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı*. çev. Özcan Taşçı. İstanbul: Litera Yayınları, 2017.
- Saffâr, Ebû İshâk İbrâhîm b. İsmâil ez-Zâhid. *Telhîşü'l-edille li-kavâ'idî't-tevhîd*. nşr. Angelika Brodersen. 2 Cilt. Beyrut: el-Ma'hedü'l-İlmânî li-ebhâsi's-Şarkıyye, 1432/2011.
- Sâlimî, Ebû Şekûr. *et-Temhîd fî beyânî't-tevhîd*. thk. Ömür Türkmen. Ankara: TDV Yay., 2017.
- Schreiner, Martin. "Beiträge zur Geschichte der theologischen Bewegungen im İslâm". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 52 (1898), 513-563.
- Seybold, C. F. "Gothanus 643 ist nicht 'Abd al 'aziz al Nasafi's Kifajat al fuhûl fi 'ilm al usûl, sondern ein älterer Kommentar zu 'Omar al Nasafi's 'Akaid". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)* 69 (1915), 405-411.
- Taşçı, Özcan. "Almanya'da Kelam Çalışmaları". *Dini Araştırmalar* 6 / 18 (Haziran 2004), 211-220.
- Taşçı, Özcan. *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslâm: Kelâmî Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*. Ankara: Sentez Yayınları, 2013
- Taşçı, Özcan. "Batılı / Alman Araştırmacılara Göre Mu'tezile Temelinde Eş'ariliğin Mâtürîdîlik Karşısındaki Konumu". V. *Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu*. 376-384. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Van Ess, Josef. *Anfänge Muslimischer Theologie*. Beirut-Wiesbaden: Steiner Verlag, 1977.
- Van Ess, Josef. *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*. I-VI. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1991-1995.
- Van Ess, Josef. *Kleine Schriften by Josef van Ess*. ed. Hinrich Biesterfeldt. 1-3. Leiden-Boston: Brill, 2018.
- van Ess, Josef. "Das Kitâb al-İrğâ' des Hasan b. Muhammed b. al- Hanafiyya". *Arabica*, 21/1 (Januar 1974), 20-52.
- Watt, W. Montgomery. *The Formative Period of Islamic Thought*. Edinburgh: Oneworld Academic, 1973.
- Watt, W. Montgomery. "The Problem of al-Mâturîdî." In *Mélanges d'İslamologie*. ed. by Pierre Salmon. 264-269. Leiden: E. J. Brill, 1974.